

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 4 (51)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук, доцент

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 11.09.2023 р. (протокол № 1)

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.pju.luoua.od.ua*

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 343.288

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.1>

І. П. Андрусяк

orcid.org/0000-0001-6887-0510

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії права і конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ

Постановка проблеми. Сексуальне насильство є серйозною проблемою індивідуального, соціального та державного значення, особливо у сфері охорони здоров'я, що загалом вражає мільйони людей по всьому світі протягом усього життя.

Сексуальне насильство є однією з форм домашнього насильства. Воно включає в себе будь-які невільні сексуальні дії, спрямовані проти особи без її згоди або проти її волі. Це може включати фізичну сексуальну агресію, зґвалтування, неприпустиме доторкання, вимагання сексуальних послуг і так далі.

Сексуальне насильство в сім'ї може мати серйозні слідки для потерпілої особи. Це може спричинити фізичні, емоційні та психологічні травми, а також призвести до проблем з психічним здоров'ям, включаючи депресію, тривожність та посттравматичний стресовий синдром.

Актуальність вивчення сексуального насильства у теоретико-правовому аспекті сприяє вирішенню питання щодо комплексної розробки та удосконалити законів та політики для ефективного захисту прав осіб, які стали жертвами цього насильства, дозволяє виявити причини та чинники, які сприяють сексуальному насильству, і формувати правову політику у цій сфері шляхом розробки програми профілактики та освіти, спрямовані на запобігання домашньому насильству загалом та сексуальному зокрема.

Стан дослідження. Проблема домашнього насильства, гендерної рівності, сексуальних девіацій набуває особливої уваги у час критичних політико-правових ситуацій. Зокрема проблему аналізували представники теоретичної юриспруденції, конституційного та особливо кримінального права, зокрема І. Хомишин, І. Жаровська, Ф. В. Веніславський, С. П. Погребняка, Н. П. Бортник, А. А. Вознюк та інші. Активно питання формування причин домашнього насильства розглядали представники іноземної школи права: N. Milenković, M. Kozubik, J.P. van Dijk, I. Ras та інші.

Однак існує ряд невирішених доктринальних та праксіологічних питань, серед них окремо аспекту потребує аналіз комплексних механізмів протидії домашньому сексуальному насильству.

Мета дослідження полягає у аналізі протидії домашньому сексуальному насильству у сучасному суспільстві.

Виклад основних положень. Сексуальне насильство як форма насильства характерна для осіб незалежно від тривалості їх стосунків, це може бути поширено як серед осіб які тільки починають зустрічатися або мати інтимні стосунки (часто в підлітковому віці), або між сталими партнерами. Хоча інтимний партнер найчастіше виступає суб'єктом злочину, проте такий вид насильства може здійснюватися й іншими членами сім'ї, окрім того зазвичай жертвою є жінки дитородного віку. Слід розуміти, що гетеросексуальні стосунки та стосунки між сексуальними меншинами також можуть містити загрозу дій, що в правовому аспекті позиціоновано як сексуальне насильство. Результати опитування молоді про ризиковану поведінку вказують, що серед студентів, які повідомили про те, що на перших побаченні 10% зазнавали фізичного насильства та (11%) зазнавали сексуального насильства [1].

Вік жертв є різним, проте сексуальне насильство характерно для молодого та середнього покоління. Опитування, що проведене старшокласників у США продемонструвало, що майже 3,5 мільйона жінок (3%) і 900 000 чоловіків (1%) повідомляють, що вони вперше зіткнулися з переслідуванням у віці до 18,3 років [2].

Прояви сексуального насильства в час розвитку інформаційного суспільства характеризуються широкомасштабністю, часто почали надходити повідомлення про те, що аспекти сексуального насильства, психологічна агресія, включаючи тактику примусу та переслідування вчиняється в електронному вигляді через мобільний пристрої і сайти соціальних мереж.

Комплексне опитування партнерів щодо сексуального насильства показує, що майже 1 з

4 дорослих жінок (23%) і приблизно 1 з 7 чоловіків (14%) у США протягом життя зазнавали жорстокого фізичного насильства (наприклад, їх копали, били, душили, намагалися спалити, проти них застосована зброя тощо) від інтимного партнера. Крім того, 16% жінок і 7% чоловіків зазнавали контактного сексуального насильства (це включає в себе зґвалтування, примушування до проникнення, сексуальний примус та/або небажаний сексуальний контакт) з боку інтимного партнера. Десять відсотків жінок і 2% чоловіків у США повідомляють, що їх переслідував інтимний партнер, і майже половина всіх жінок (47%) і чоловіків (47%) зазнавали психологічної агресії, наприклад, принизливої або контрольної поведінки [3].

Як й інші соціальні проблеми домашнє насильство достатньо чітко пов'язане з культурно-ментальними особливостями суспільства, народу, нації, конкретної етнонаціональної спільноти. Поведінка, що була притаманна родині сублімується у подальшому на особисті відносини наступного покоління. Науковці доводять, що рівень сексуального насильства не розподіляється порівну між усіма групами, навпаки є багато расових/етнічних і сексуальних меншин котрі непропорційно постраждали. Статистика наступна: сексуальне насильство, фізичне насильство або переслідування з боку інтимного партнера 48% серед індіанців – корінних жителів Аляски, 45% серед неіспаномовних чорних жінок, 37% серед неіспаномовних білих жінок, 34% серед іспаномовних жінок і 18% серед жінок з островів Азійсько-Тихоокеанського регіону. У деяких культурах і суспільствах характерним є існування соціальних норм, які можуть виправдовувати або приховувати насильство в родині. Наприклад, ідеї про «приватність» родинних справ чи суспільний тиск, що закликає жертви мовчати про своє становище.

Отож поєднання належних, чутливих дій з боку органів охорони здоров'я та правоохоронних органів є чинником формування у державі належної правової політики.

Тут слід розуміти делікатність проблематики та формувати у представників органів публічної влади належного рівня знань у цій сфері.

Спеціалізовані дослідження у багатьох державах світу продемонстрували загальні недоліки в наданні допомоги, особливо в контексті реагуванні поліції на постраждалих від сексуального домашнього насильства. Частково це стало результатом неправильного уявлення про вплив травми та те, якої очікують від жертви злочину поведінки. Коли очікування не виправдалися, поліція ставила під сумнів твердження постраждалих, що призвело до вторинної віктимізації. Особливо це стосується, коли жертви

насильства не мають видимих травм, розірваного одягу, не повідомляють вчасно або не виявляють емоційного стресу чи виражених поведінкових ознак болю [4]. Часто віктимізація відбувається і тоді, коли жертви не представляють послідовну розповідь про події [5]. У випадках, коли очікування своєчасного, послідовного та послідовного звітування не виправдовуються, мотиви жертв та «говоріння правди» ставляться під сумнів. Іншими словами експерти доводять, що очікування представників правоохоронних органів щодо того, як мають виглядати та діяти ті, хто став жертвою сексуального насильства, безпосередньо вплинули на визначено юридичну процедуру. І навпаки, відповідні дії поліції (наприклад, співчуття та співпереживання, негайне звернення до доступних механізмів і ресурсів) пом'якшили наслідки травми, доповнили свідчення потерпілих і заохочували продовжувати співпрацю потерпілих під час розслідування [6].

Вказані неправильні уявлення та поведінкові аспекти представників органів публічної влади (сюди ж можна включити медичний персонал) були результатом обмежених знань і недостатньої освіти щодо того, як травма проявляється в поведінці. Зусилля, спрямовані на навчання фахівців щодо природи травми та багатограних способів реагування постраждалих на віктимізацію, можуть підвищити готовність правоохоронних та інших державних органів та взаємодію з жертвами.

Також слід підвищувати рівень толерантності та правової обізнаності медичного персоналу. Вважаємо доречним імплементувати в нашу практику наступне. У США осіб які стали жертвами сексуального насильства зараховують до Програми протидії сексуальному насильству та домашньому насильству. Існує дві можливості для цього: самостійне повідомлення жертові і медичні працівники мають підозру вказаному. Програма протидії сексуальному насильству та домашньому насильству пропонує цілодобову медичну допомогу особам віком від 16 років, включаючи всіх жінок, чоловіків, трансгендерів і осіб, які не мають бінарної статі. Екстрена допомога включає оцінку травми, документація та лікування; аналіз на інфекції, що передаються статевим шляхом; екстрена контрацепція та тест на вагітність; постконтактна профілактика ВІЛ; щеплення від гепатиту В, гепатиту А, вірусу папіломи людини; судово-медична фотодокументація тілесних ушкоджень; збір/зберігання комплекту доказів сексуального насильства; кризове консультування; оцінка ризиків/загроз і планування безпеки. детального реєстру всіх пацієнтів, яких спостерігали в програмі сексуального насильства та домашнього насильства [7].

Ефективне законодавство та правопорядок дозволяє вживати ефективні заходи щодо покарання тих, хто вчинив сексуальне насильство, та надати захист та поновлення справедливості для жертв. Суспільна громадська компанія про розвиток здорових, шанобливих і ненасильницьких стосунків має потенціал для зменшення випадків сексуального домашнього насильства та запобіганню її шкідливим і тривалим наслідкам для окремих осіб, сімей і громад, де вони живуть. Вказаний ресурс з профілактики містить різноманітні стратегії та підходи, які ідеально було б використовувати в поєднанні з багаторівневим, багатосекторним підходом до запобігання насильства.

Комплексність державної правової політики у цьому напрямку має бути ключовою, зокрема шляхом включення в неї заходи у численних секторах, таких як охорона здоров'я, охорона здоров'я, освіта, бізнес, правосуддя, соціальні послуги, громадська протидія інститутів громадянського суспільства.

Висновок. Проблема домашнього сексуального насильства має широкий соціальний характер: поширюється на всі групи відносин (ті що зароджуються та присутня при стабільному партнерстві; на гетеросексуальні та гомосексуальні відносини; на різні вікові групи, однак здебільшого молоді та середньої групи; на всі гендери, проте найбільше на жінок).

Комплексний механізм протидії проблеми має включати наявність нормативного регулювання; інституційні механізми, першочергово захист з боку правоохоронних органів; медичні послуги для жертв насильства та діяльність громадянського суспільства.

Література

1. Kann L., McManus T., Harris W. A., Shanklin S. L., Flint K. H., Hawkins J. et al. Youth risk behavior surveillance – United States, 2015. *MMWR Surveillance Summaries*. 2016. Vol. 65 (No. SS-6). P. 1-174.
2. Vagi K. J., Olsen E. O., Basile K. C., Vivolo-Kantor A. M. Teen dating violence (physical and sexual) among U.S. high school students: findings from the 2013 national youth risk behavior survey. *JAMA Pediatrics*, 2015. Vol. 169(5) P. 474-482.
3. Smith S. G., Chen J., Basile K. C., Gilbert L. K., Merrick M. T., Patel N., Walling M., Jain A. The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2010-2012 State Report. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention. 2017
4. Barrett E. C., Hamilton-Giachritsis C. The victim as a means to an end: Detective decision making in a simulated investigation of attempted rape. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 2013. Vol. 10 P. 200-218.
5. Venema R. M. (). Police officer schema of sexual assault reports: Real rape, ambiguous cases, and false reports. *Journal of Interpersonal Violence*, 2016. Vol. 31 P. 872-899.

6. Greeson M. R., Campbell R., Fehler-Cabral G. (). Cold or caring? Adolescent sexual assault victims' perceptions of their interactions with the police. *Violence and Victims*, 2014. Vol. 29 P. 636-651.

7. Franklin C. A., Garza A. D., Goodson A., Bouffard L. A. Police Perceptions of Crime Victim Behaviors: A Trend Analysis Exploring Mandatory Training and Knowledge of Sexual and Domestic Violence Survivors' Trauma Responses. *Crime & Delinquency*, 2020 Vol. 66(8), P. 1055–1086. <https://doi.org/10.1177/0011128719845148>

Анотація

Андрусак І. П. Протидія домашньому сексуальному насильству. – Стаття.

У статті проводиться аналіз протидії домашньому сексуальному насильству у сучасному суспільстві.

Спираючись на статистичні, аналітичні, наукові звіти країн Європи та США узагальнено, що проблема домашнього сексуального насильства має широкий соціальний характер: поширюється на всі групи відносин (ті що зароджуються та присутня при стабільному партнерстві; на гетеросексуальні та гомосексуальні відносини; на різні вікові групи, однак здебільшого молоді та середньої групи; на всі гендери, проте найбільше на жінок).

Підсумовано, що комплексний механізм протидії проблеми має включати наявність нормативного регулювання; інституційні механізми, першочергово захист з боку правоохоронних органів; медичні послуги для жертв насильства та діяльність громадянського суспільства.

Ефективне законодавство та правопорядок дозволяє вживати ефективні заходи щодо покарання тих, хто вчинив сексуальне насильство, та надати захист та поновлення справедливості для жертв. Суспільна громадська компанія про розвиток здорових, шанобливих і ненасильницьких стосунків має потенціал для зменшення випадків сексуального домашнього насильства та запобіганню її шкідливим і тривалим наслідкам для окремих осіб, сімей і громад, де вони живуть. Вказаний ресурс з профілактики містить різноманітні стратегії та підходи, які ідеально було б використовувати в поєднанні з багаторівневим, багатосекторним підходом до запобігання насильства.

Вказано, що недоліки в наданні допомоги, особливо в контексті реагуванні поліції на постраждалих від сексуального домашнього насильства інколи є результатом неправильного уявлення про вплив травми та те, якої очікують від жертви злочину поведінки. Зусилля, спрямовані на навчання фахівців щодо природи травми та багатогранних способів реагування постраждалих на віктимізацію, можуть підвищити готовність правоохоронних та інших державних органів та взаємодію з жертвами.

Ключові слова: домашнє насильство, сексуальне насильство, запобігання, протидія, правоохоронні органи, органи охорони здоров'я, комплексний механізм.

Summary

Andrusiak I. P. Combating domestic sexual violence. – Article.

The article analyzes the countermeasures against domestic sexual violence in modern society.

Based on statistical, analytical, scientific reports from European countries and the USA, it is summarized that the problem of domestic sexual violence has a broad

social character: it extends to all groups of relationships (those that are born and present in a stable partnership; to heterosexual and homosexual relationships; to different age groups, however, mostly young and middle-aged; for all genders, but mostly for women).

It was concluded that a comprehensive mechanism for combating the problem should include the presence of normative regulation; institutional mechanisms, primarily protection by law enforcement agencies; medical services for victims of violence and civil society activities.

Effective law and order enables effective measures to punish perpetrators of sexual violence and to provide protection and restorative justice for victims. Community-based social enterprise about the development of healthy, respectful and non-violent relationships has the potential to reduce the incidence of sexual domestic violence and prevent its harmful

and lasting consequences for individuals, families and the communities in which they live. This prevention resource contains a variety of strategies and approaches that would ideally be used in conjunction with a multi-level, multi-sectoral approach to violence prevention.

It has been suggested that gaps in care, particularly in the context of police response to victims of sexual domestic violence, are sometimes the result of misunderstandings about the impact of trauma and what is expected of a victim of crime. Efforts to educate professionals about the nature of trauma and the multifaceted ways victims respond to victimization can improve law enforcement and other government preparedness and engagement with victims.

Key words: domestic violence, sexual violence, prevention, counteraction, law enforcement agencies, health care agencies, complex mechanism.

УДК 342.36:342.156:342.24:342.22
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.2>

В. М. Мельник

orcid.org/0000-0001-5640-0351

*кандидат політичних наук, юрист, лауреат премії імені Миколи Лукаша
за переклади з латини, член Американського товариства юридичної історії
головний редактор
журналу «Анналі юридичної історії»,
асистент кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

«ВЕЛИКОВІРМЕНСЬКА БАЗИЛЕЯ»: КЛІЄНТСЬКА ПОЛІТІЯ РИМСЬКОГО ЗАКАВКАЗЗЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ ЇЇ ПРАВОВОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ЗА РЕЖИМУ ДОМІНАТУ (298-330 РР.)

Після римської перемоги 298-го року над Іраном, Тиридат III Аршакід (роки правління: 287-330), перебуваючи під протекцією Діоклетіана та Галерія, «відновився» на престолі «Великої Вірменії» (перед тим його «прогнали» перські Сасаніди, а сам Тиридат переховувався в римській юрисдикції) [1, Eutropius, Breviarium. IX. 22]. Ще 287 р., уперше зійшовши на престол, Тиридат III Аршакід отримав *lex foedus* на «вічне володіння Вірменією» від імператора Діоклетіана (роки правління: 284-305), а сама «Велика Вірменія» (так формально називалася країна), з огляду на римсько-перське тимчасове перемир'я 286 р., вкотре проголошувалася «клієнтом Римського Народу» [2]¹.

Хоча джерела часто говорять про «патронат Римського Народу», «патронат римських імператорів» або «патронат Римської Республіки», але, у будь-якому разі, *формула патронату була завжди однаковою і передбачала підпорядкування «клієнтської держави» як Сенату, так і персонально імператору*. Такий тип відносин (патронатно-клієнтський) був встановлений для Великої Вірменії полководцем Гнеєм Помпеєм у 66 р. до н. е. [3]. Пізніше він знайшов підтвердження спеціальним актом імператора-принцепса Нерона (55 р. н. е.). Втім, найтісніші зв'язки вірменських володарів («базилевсів») із бюрократичним апаратом римського імператора конститувалися тільки на початку публічно-правового режиму «домінату», оскільки август Діоклетіан вважав за краще утримувати свою військово-політичну штаб-квартиру в межах східних провінцій Імперії².

Адміністративна реформа зробила діоцезію «Схід» («Oriens»)³ справді *особливою сукупні-*

стю провінцій, серед яких «Вірменія Перша» та «Вірменія Друга» набули стратегічно важливого прикордонного («лімесного») становища. Тиридат III, відповідно, взяв корону вірменського базилевса з рук августу Діоклетіана. При цьому, його «Вірменське царство» від самого початку перебувало в безпосередній юрисдикції римських провінцій. Саме цей адміністративний «компроміс»⁴ викликав війну з Іраном, що тріла після 293 р. і закономірно розрослася в повномасштабний конфлікт 296-298 років [4].

Правляча перська династія Сасанідів виголюшувала вірменам дві найважливіші претензії. Перша – *історичне право Ірану (Ераншахру) на володіння вірменським нагір'ям* (як, втім, і цілими Сирією, Месопотамією, Єгиптом, Малою Азією), базоване на досягненнях територіальної експансії давньої Династії Ахеменідів [5]. Порівняймо: Династія Сасанідів правила Іраном у 224-651 рр. н. е., тоді як Династія Ахеменідів здійснювала аналогічні функції упродовж 559-330 рр. до н. е. [6]! *У використанні Сасанідами ідейно-політичної спадщини та політико-географічних марень часів Ахеменідів вбачаю класичний приклад категоризації історичного права держави на територію*.

Друга претензія потребує деталізації. Так, зусиллями ряду римських імператорів, у «Великій Вірменії» встановилася спадкова династична влада молодшої гілки *парфянської правлячої династії – Ааршакідів*. У 224-226 рр. Сасаніди перемогли Аршакідів на іранських землях, перетворивши Парфянський Іран (бл. 250 р. до н. е. – 227 р. н. е.) на Сасанідський Ераншахр (224-651 рр.). Отже, Сасаніди вважали своїм історичним обов'язком не тільки військово-політичне повалення, але й фізичну ліквідацію *молодшої гілки Аршакідів – родичів колишніх верховних правителів Ірану, що осіли в межах Великої Вірменії*. З утилітарної точки зору, Династія Сасанідів воліла знищити Вірменію

¹ Мається на увазі «клієнтська базилея Імператорського Риму». В ті часи поняття «царство» ще не існувало, тож парамонархічні утворення елліністичного характеру титулювалися «базилеями» (буквальний переклад: «премудростями»).

² Звісно, діоклетіанова Нікомедія була набагато ближчою до етнічно вірменських земель, аніж італійський Рим.

³ Політико-географічний кістяк майбутньої так званої «Східної Римської імперії» (Візантії).

⁴ Функціонування умовної Вірменської базилеї у межах провінційного устрою Імператорського Риму.

політично заради того, щоб уникнути потенційних претензій вірменських «базилевсів» на всю територію Персії [7]⁵.

Склалася закономірна для пізньоантичного світу цивілізаційно-історична ситуація. Санкціонований римським імператором Діоклетіаном «базилевс Великої Вірменії» Тиридат III презентував цілковито невірменський, суто парфянський, пехлевійський за стилем життя, шахський рід Аршакідів. Нормативно-правові акти вірменського двору писалися грецькою і перською. Розмовляв і думав Тиридат, носій грецького титулу «базилевс», парфянською говіркою. Сповідував Тиридат мітраїзм, був близьким до класичного зороастризму, але, мабуть, зрікся дуалістичної ортодоксії мобедів через жорстку релігійну політику Сасанідів [8]⁶.

До речі, мітраїстські інтереси об'єднували Тиридату з Діоклетіаном, хоча останній, будучи шанувальником «культу Непереможного Сонця», в період особистого диктату більше схилився до відновлення консервативної «давньоримської релігії» [9]⁷. Так чи інакше, але Тиридат мав парфянське походження, римське підданство, мітраїстський світогляд. Він – унікальний приклад пізньоантичного лімесно-фронтирного політичного діяча.

Нісібіський мирний договір 298 року відновив усі права Тиридату, раніше втрачені де-факто в ході війни з персами [10, Petrus Patricius, Fragment 13].

Ще напередодні війни з іранцями, 288-го р. мітраїст Тиридат видав *рескрипт про повну конфіскацію майна християн*, які оселилися у межах Вірменії, а також про обов'язковий арешт кожного «публічного» християнина. Того ж року з'явився другий, більш жорсткий *рескрипт Тиридату про негайну смертну кару кожному, хто допомагає християнам*, незалежно від мотиву подібної допомоги [8].

До 287 р. християнство сильно поширилося общинами вірменського нагір'я. Звісно, що потрапляло воно до Закавказзя зусиллями сирійсько-палестинських проповідників і впливових малоазійських купецьких громад [11].

Оскільки вірмени були уславленими на всю Римську імперію купцями, а їхньою основною діяльністю вважалася торгівля⁸, то і християнство, що швидко засвоювалося середземноморським купецтвом кризового III століття, знайшло

у Вірменії благодатний ґрунт. Першим поставити християн поза законом спробував якраз сонцепоклонник Тиридат.

Втім, у фундаменті *обох рескриптів 288 р.* лежали, на думку вірменських хроністів, особисті інтереси та образи базилевса. По-перше, ще коли Тиридат був дитиною, всю його сім'ю жорстоко вбили перські розвідники під командуванням офіцера Анака. Наказ про знищення вірменської молодшої лінії Аршакідів⁹ видав тоді особисто сасанідський шахіншах Шапур Перший (роки правління: 240-271). Старший офіцер Анак «втерся» в довіру вірменських Аршакідів, організувавши їхню поголовну ліквідацію. В тій жорстокій різанині вижив лише майбутній базилевс Тиридат III, який вважав помсту Династії Сасанідів метою всього подальшого життя [12, р. 78].

Вбивці вірменських Аршакідів, хоча і впоралися із завданням Шапура, але були перебиті вірменськими солдатами. Так само випадково, як врятувався молодший син вірменського правителя Хосрова (*майбутній Тиридат III*), годувальниця-християнка встигла врятувати від відплатної розправи ще й молодшого сина сасанідського офіцера Анака. Забравши того хлопчика до Кесарії Каппадокійської, *годувальниця охрестила сина Анака ім'ям Григорій* [13].

Від раннього віку Григорій вів принципово християнський спосіб життя, прислужував у церковних справах ортодоксальній кесарійській громаді. Знаючи про своє походження та про вбивство колишнього великовірменського правителя своїм батьком, Григорій вирішив спеціально влаштуватися на службу до юного спадкоємця вірменського трону Тиридату. Так Григорій потрапив спочатку в склад християнської громади столичного Риму, де пройшов відбір до імпровізованого «двору» Тиридату. Коли в 287 р. Тиридат III Аршакід отримав клієнтський статус від домінуса Діоклетіана [14, р. 18], то повернення Тиридату до «Великої Вірменії» обставлялося пишними тріумфами, ігрищами і богослужіннями зороастрійсько-мітраїстського типу. В одному з таких «богослужінь» чиновник Григорій якраз і відмовився брати участь, відкрито визнавши свою приналежність до християнства. Крім приховування ревного християнства, слідство додатково встановило обставини генеалогії Григорія... Розгніваний Тиридат засудив Григорія до довічного ув'язнення в колодязі Артаксата. На дні замкової криниці Григорій зумів прожити цілих 13 років!

Хоча Нісібіський мирний договір 298 р. серйозно зміцнив політичне становище Тиридату, але на початку 300 р. згадується «сильний душевний розлад», що охопив великовірменського базилевса. Йшлося про тривалий психотичний

⁵ Аджє «вірменські базилевси» презентували парфянську династію Аршакідів, а, отже, зовсім не були вірменами.

⁶ Сасаніди багато в чому намагалися наслідувати давні звичаї Ахеменідів.

⁷ Навіть прийняв доповнення до імені – «Діоклетіан Юпітер».

⁸ В окремих випадках вірмени становили фінансову конкуренцію іншим талановитим торговцям – євреям.

⁹ Як потенційних суперників у боротьбі за престол Ірану.

стан. Можливо, Тиридат III сам ініціював звільнення Григорія – свого колишнього чиновника та сина батькового вбивці. Вірменська агіографія стверджує: після старанних молитов Григорія за здоров'я Тиридата, базилевс не лише швидко одужав, але і негайно прийняв таїнство хрещення [11; 13].

Отже, на початку 301 р. Тиридат III Аршакід видав *рескрипт про визнання християнства єдиною офіційною релігією Великої Вірменії*. Створювався прецедент: незважаючи на тотальне поширення християнства всією Римською імперією, вірменські провінції, що паралельно були під номінальним управлінням Тиридата, на рівні локального законодавства оголошували християнство *провідною релігією*¹⁰. Окремим рескриптом Тиридат заборонив сповідання будь-яких інших дохристиянських культів. Почалася руйнація зороастрійських, мітраїстських центрів, облаштування на їхніх місцях християнських споруд (церков і монастирів) [8; 11; 13].

Питання догматики та еклезіології після 301 р. не були для Тиридата справді важливими. За основу вірменського «офіційного християнства» покладался синтез учень каппадокійських і римських еклезій, осмислених персонально Григорієм. Так, бл. 302 р. «старець» Григорій пройшов обряд єпископського висвячення в Кесарії. Кесарійський єпископ Леонтій, шляхом апостольського передання, оголосив Григорія «єпископом Вірменії». Таким чином, почалася еволюція посади вірменського християнського першосвященника, що трансформувалася, згідно з прийнятим на Близькому Сході грецьким «койне», в титул «католикос вірмен» [11]¹¹.

Католикоси правлять Вірменською церквою і донині. При цьому, резиденція католикосів знаходиться в монастирській обителі, заснованій самим «старцем» Григорієм (мова про знаменитий Ечміадзинський монастир).

Григорій Просвітитель залишався єпископом з 302 по 326 рр., активно підтримував римського імператора-євангелізатора Константина Великого (роки правління: 306-337), брав участь у різних заходах періоду надання християнству офіційного характеру (Сардикійський Едикт 311 р. і Міланський Едикт 313 р.). Що характерно, подальші єпископи Вірменії обиралися саме з роду Григоридів. Не менш прикметним видається і те, що рідний батько Григорія Анак, і, відповідно, *весь рід першого католикоса походив із ірано-парфянського дворянства*. Отже, затвердженням християнства у Вірменії займався єпископ, який говорив грецькою мовою, був персом

по крові і до того ж здобув класичну римську освіту за фахом «риторики» [2; 4; 7; 11].

Приклади прийняття християнства Тиридатом у Вірменській базилей (301 р.) та започаткування католикосату Григорія (302-326 рр.) яскраво характеризують етнокультурний динамізм, соціально-культурну і навіть політичну мобільність, властиві Римській імперії часів публічно-правового режиму «домінату» [15].

Особиста історія взаємин Тиридата III Аршакіда і *першого католикоса вірмен* Григорія Просвітителя¹², звичайно, заслуговує на особливе історичне і, можливо, літературно-художнє осмислення [11; 13]. Однак, вказана історія задекларувала імператору-домінусу Діоклетіану і всій бюрократичній структурі римської тетрархії важливий формально-юридичний факт – *офіційне прийняття християнства правителем окремо взятої, стратегічно важливої клієнтської території Імператорського Риму*. Отже, з початку 301 року християнство вже було офіційним віросповіданням частини імперії¹³.

Описані *рескрипти Тиридата III Аршакіда* (301 р.) виявилися важливим кроком на шляху до намагання Діоклетіана обмежити і навіть заборонити сповідання християнства. Підпорядкована римській владі, Велика Вірменія продемонструвала Діоклетіану сенс і політичне значення Християнської Віри, оскільки сприяти поверненню зороастризму чи мітраїзму в межах вірменського нагір'я, для самих римлян автоматично означало сприяти наростанню сасанідсько-іранського впливу [7].

Так чи інакше, впродовж 301-303 років, християнство повністю поглинуло Велику Вірменію, швидко витіснивши як давньогрецькі, так і давньоримські культи¹⁴. Такий досвід стрімкої християнізації, із яким август Діоклетіан нічого уже не міг вдіяти в межах Великої Вірменії, імператорська канцелярія спробувала випередити серед інших східних провінцій. Співправителі Максиміан, Галерій і Констанцій Хлор тоді підтримали антихристиянські ініціативи Діоклетіана. Як наслідок, сукупність юридичних кроків Діоклетіана проти християнізації називаються в традиційній історіографії «Великим гонінням». Я цілковито переконаний, що ці «гоніння» спричинила передусім *фронтирна юридична колізія «Великовірменської базилей»*. Відповідно, християнізація самої Римської імперії була де-юре започаткована нормативно-правовим актом вірменського клієнтського правителя (301 рік).

¹² Оригінальне написання грецькою: Γρηγόριος Φωστήρ.

¹⁰ Подібних прецедентів у римському публічному праві на той момент ще не було.

¹¹ Тобто «вселенський єпископ вірмен».

¹³ Тобто за 10 років до набуття чинності Сардикійського Едикту імператора Галерія (311) чи Міланського Едикту імператорів Константина і Ліцинія (313).

¹⁴ Навіть серед самих еллінсько-латинських колоністів.

Література

1. Bird H. W. *Eutropius: Breviarium*, translated with an introduction and commentary. Translated texts for historians 14. Liverpool: Liverpool University Press, 1993. LVII+186 pp.
2. Fergus Millar. *The Roman near East 31 B.C. – A.D. 337*. London: Harvard University Press, 1993. XXIX+587 pp.
3. Maškin N. A. *Istorija starog Rima*. 9-o izd. Beograd: Naučna, 2002. 590 s.
4. Dignas Beate, Winter Engelbert. *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*. Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2007. XVI+347 pp.
5. *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226-363. A Documentary History*. Ed. by Michael H. Dodgeon, Samuel N. C. Lieu. London-New York: Routledge, 1994. XXIII+430 pp.
6. Daryaee Touraj. *Memory and History: The Construction of the Past in Late Antique Persia*. Name-ye Iran-e Bastan: The International Journal of Ancient Iranian Studies. 2001. Vol. 1, No. 2. Pp. 1-14.
7. Canepa, Matthew P. *The Iranian Expanse: Transforming Royal Identity Through Architecture, Landscape, and the Built Environment, 550 BCE – 642 CE*. Oakland: University of California Press, 2020. 512 pp.
8. Russell James R. *Zoroastrianism in Armenia*. Cambridge: Harvard University Press, 1987. 600 pp.
9. Rees Roger. *Diocletian and the Tetrarchy*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004. XVI+219 pp.
10. Banchich Thomas M. *The Lost History of Peter the Patrician: An Account of Rome's Imperial Past from the Age of Justinian*. London-New York: Routledge, 2015. XII+185 pp.
11. Toumanoff Cyril. *Studies in Christian Caucasian History*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 1963. 601 pp.
12. Southern Patricia. *The Roman Empire from Severus to Constantine*. London: Routledge, 2001. XVI+501 pp.
13. Toumanoff Cyril. *The Third-Century Armenian Arsacids: A Chronological and Genealogical Commentary*. *Revue des études arméniennes*. 1969. Vol. 6. Pp. 233-281.
14. Barnes Timothy D. *Constantine and Eusebius*. Cambridge MA: Harvard University Press, 1981. VIII+458 pp.
15. Waldron Byron. *Dynastic Politics in the Age of Diocletian (AD 284-311)*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022. XXII+274 pp.

Анотація

Мельник В. М. «Великовірменська базилея»: клієнтська політія Римського Закавказзя та елементи її правової суб'єктності за режиму доміну (298-330 pp.). – Стаття.

Стаття присвячена маловідомим аспектам історії правової суб'єктності Царства Великої Вірменії у період правління римського імператора Діоклетіана (284-305). *По-перше*, автор звертає увагу на коректну форму назви Великої Вірменії у період римсько-іранських війн. Тоді Велика Вірменія титулувалася «базилеєю». Її правителі вважали себе «базилевсами», застосовуючи елліністичний термін для позначення системи власних політичних повноважень. У центрі уваги авторського викладу перебуває постать вірменського «царя» Тиридата III Аршакіда (287-330). Впродовж свого тривалого володарювання Тиридат III пережив декілька потужних римсько-іранських кон-

фліктів. За його правління римськими імператорами встигли побувати Діоклетіан (284-305) і Константин Великий (306-337). Саме в часи Тиридата III відбулася офіційна християнізація Римської імперії. *По-друге*, на той момент «Царство Великої Вірменії» входило до складу імперських римських провінцій. Відповідно римсько-іранського перемир'я (286 рік) і Нісібського мирного договору (298 рік), Велика Вірменія не визнавалася самостійною державою. Вона використовувалася неначе розмінна монета в дипломатії Римської імперії та Сасанідського Ірану. З позиції міжнародно-правових актів, «Царство Великої Вірменії» належало до адміністративних структур провінцій Першої та Другої Римських Вірменій. Однак, враховуючи федеративний характер державного устрою за часів політичного режиму доміну, Велика Вірменія послуговувалася паралельними формами самоврядування. Її лідер мав власне військо, монетний двір, а також проводив самостійну релігійну політику. *По-третє*, Сасанідський Іран у 224-651 pp. успадкував архаїчну політику Династії Ахеменідів. Сенс цієї політики полягав у намаганні зосередити під перським володарюванням усі землі поміж Індійським океаном і Середземним морем. Династія Сасанідів безперервно декларувала претензії на право володіти Вірменією та, відповідно, призначати її очільників. Для самого Ірану небезпека «вірменської проблеми» була прихована ще й у парфянському походженні Тиридата III. Останній репрезентував парфянську династію Аршакідів, що правила Персії до її захоплення Сасанідами.

Ключові слова: міжнародна правова суб'єктність, клієнтська політія, Римська імперія, Сасанідський Іраншахр, Велика Вірменія, базилея, католикос.

Summary

Melnyk V. M. "Greater Armenia Basileia": The Client Polity of the Roman South Caucasus and Elements of its Legal Entity During the Regime of The Dominate (298-330 AD). – Article.

The article is devoted to little-known aspects of the history of the legal entity (personality) of the Kingdom of Greater Armenia during the reign of the Roman emperor Diocletian (284-305 AD). *Firstly*, the author draws attention to the correct form of the name of Greater Armenia (*Armenia Maior*) in the time of the Roman-Iranian wars. At that period, Greater Armenia was known politically as "Basileia". Its rulers considered themselves "Basileuses" (a Hellenistic term for their system of political authority). The focus of the author's presentation is on the figure of the Armenian "king" Tiridates the Great Arsacid (287-330 AD). During his long reign, Tiridates III Arsacid experienced several powerful Roman-Iranian conflicts. Also, the Roman emperors Diocletian (284-305 AD) and Constantine the Great (306-337 AD) managed some important administrative reforms. In Tiridates III epochas the official Christianization of the Roman Empire took place. *Secondly*, at that time the "Kingdom of Greater Armenia" was part of the imperial Roman provinces. According to the Roman-Iranian truce (286 AD) and the Treaty of Nisibis (298 AD), Greater Armenia (*Armenia Maior*) was not recognized as an independent state. It was used as a bargaining chip in the diplomacy between the Roman Empire and Sasanian Iran. From the standpoint of international legal acts, the "Kingdom of Greater Armenia" belonged to the administrative structures of the provinces of the First and Second Roman Armenia's. However, considering the federal nature of the state system during the political regime of the Dominate,

Greater Armenia used parallel forms of self-government. Its leader had his army, and mint, and also conducted an independent religious policy. *Thirdly*, Sasanian Iran in 224-651 AD inherited the archaic politics of the Achaemenid Dynasty. The meaning of this policy was an effort to concentrate under Persian rule all the lands between the Indian Ocean and the Mediterranean Sea. The Sasanian dynasty continuously declared claims to the right to own Armenia and, accordingly, to appoint

its leaders. For Iran itself, the danger of the “Armenian problem” was hidden even in the *Parthian origin of Tiridates III*. It is important that Tiridates represented the Parthian Arsacid dynasty that ruled Persia before its capture by the Sasanians.

Key words: international legal entity (personality), Client Polity, Roman Empire, Sasanian Eranshahr, Armenia Maior, Basileia (Βασιλεία), Armenian Catholicosate.

УДК 342.5.071

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.3>

А. А. Настюк

orcid.org/0000-0002-2014-1084

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму

ВПЛИВ ТА ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ КИЇВСЬКИХ ЕЛІТ В ПРОЦЕСІ ПРИХОДУ ТА УТРИМАННЯ ВЛАДИ ОЛЕГОМ І ОЛЬГОЮ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Постановка наукової проблеми. Дослідження ролі елітарних груп Києва та використання ними вічевих традицій для впливу на князівську владу є необхідним для всеосяжного розуміння факторів впливу на процес становлення та розвитку князівської влади у Київській Русі в ранній язичницький період. Досліджуючи дану тему ми звернули увагу на гіпотезу, суть якої зводилася до участі київського боярства у змові з метою усунення від князювання Аскольда і Діра та приведення до влади Олега. Для заповнення прогалин в дослідженні слід проаналізувати, яку роль київські еліти відігравали в трансфері княжої влади. Ці відповіді дадуть розкрити, що саме могло слугувати підставою усунення Аскольда. Також окремо постає питання: чому саме Олег став тією компромісною фігурою у виборі киян. Також слід звернути увагу на обставини приходу до влади княгині Ольги і роль київських еліт у зазначеному процесі.

При аналізі літописних даних потрібно виявити закономірності у приході до влади Олега та Ольги. Обоє змогли прийти до влади після вбивства своїх попередників. Обоє не мали правових підстав на володіння владою. Обоє зробили ставку на Київ та проводили прокиївську політику.

В не повній мірі з'ясовано чому зазначені вище лідери прийшли до влади у Київській Русі при підтримці київських еліт. Обоє управляли країною, прикриваючись своїми маріонетками, в яких і забрали справжню владу. Обоє намагалися підтримувати із Візантією торгівельні взаємовигідні стосунки. На нашу думку, для більшого розкриття зазначеної тематики слід детальніше зосередити увагу на проведенні державної політики Аскольдом та Ігорем і як дана політика пішла в розріз з інтересами київських еліт. Це, у свою чергу, нам дасть можливість з'ясувати наскільки правителі були залежні від київських елітарних груп.

Оцінка стану наукового дослідження. Питанням відстоювання інтересів Києва місцевими елітами займалися такі видатні вчені як: Аркас М.М., Грушевський М.С., Брайчевський М.Ю., Толочко П.П., Шевченко О.О., Войтович Б.О.,

Шевченко А.Є., Кудін С.М та інші. У своїх роботах вони розкривали аспекти протистояння київських еліт князівській владі в боротьбі за відстоювання своїх інтересів. На нашу думку дане питання не повністю розкрито і потребує більш поглибленого розкриття та дослідження тематики з метою формування нових підходів та збільшення дослідницького матеріалу для формування нових концепцій з метою вирішення спірних питань.

Досліджуючи обрану нами тематику ми зіткнулися з проблемою недостатньої джерельної бази, яка могла б висвітлити дані події. На жаль, літописці не звертали уваги на тонкощі політичної боротьби, яка відбувалася як в середині Київського княжого дому, так і на вплив на цю політику елітарних груп, які контролювали Київське віче. Іноземні джерела теж в не вповні мірі розкривають тонкощі боротьби за владу елітарних груп в Київській Русі.

Метою нашого дослідження є здійснення аналізу за діяльністю київських еліт у відстоюванні інтересів Києва з метою створення найсприятливіших умов для його розвитку. Також у роботі приділяється увага впливу київських еліт на розвиток князівської влади у Київській Русі в язичницький період.

Виклад основного матеріалу. Спочатку розглянемо передумови приходу до влади Олега. Протистояння між Північною (Славія) та Південною (Куявія) Руссю тривала ще до запрошення Рюрика на князювання північними племенами. Київ прагнув взяти під свій контроль торгівельний шлях із варягів в греки та переорієнтувати на себе збирання данини не тільки південних територій але й північних. Ці цілі можна було досягнути через свого князя, який мав підкорити Північ. Згадки про спроби київських князів воювати із північною Руссю були ще за часів правління Аскольда. Ми, опираючись на дані польського історика Длугоша, притримуємося думки, що, ймовірно Аскольд, князь Київський був представником правлячого дому Кийовичів. Його спроба виявилася невдалою. Причину провалу ми вбачаємо в поході Аскольда на Константинополь, який закінчився великими втратами

в дружині та сильно ослабив військові позиції Києва, чим скористалася Північ. Важливим елементом цієї боротьби стало запрошення на князювання Рюрика із його братами [1, с.8-9], [2, с.27-30].

Прихід до влади на Півночі Рюрика не став причиною відмови Аскольда від своїх планів. Аскольд не покидав спроби військовим шляхом підкорити Північ і тому протистояв Рюрику. Слід згадати про розорення підконтрольної Рюрику Полоцької землі у 871 році про яку є згадка в Никонівському літописі [3, с. 9]. У 867 році Аскольд ходив походом на кривичів [4, с.13]. Значним успіхом Києва у цій війні було втрата Рюриком Смоленська. Слід зазначити, що не всі на Півночі бачили вихід із конфлікту через війну. Ще при виборі для себе Північчю князя частина виступала за його запрошення від полян (Києва) [3, с.9]. Але підтримки виявилось недостатньо і тому був вибраний саме Рюрик із братами.

У 864 році була спроба усунути Рюрика руками прокиївської групи, яку очолював Вадим Хоробрий. Однак ця спроба була придушена. Вадим був убитий, а залишки опозиції змушені були тікати в Київ у 867 році [3, с. 9].

З 867 року конфлікт зайшов у глухий кут. Як для київських, так і для південних еліт було стратегічно важливим взяти під свій контроль торгівельний шлях із варягів в греки. Хто контролював би повністю цей шлях, той би контролював всю Русь. Але з 862 року по 879 рік торгівельний шлях під повний контроль так і не був узятий. Ми вважаємо, що саме ці події послужили тому, що після смерті Рюрика почав правити не його син Ігор, якому по смерті батька, згідно Ніконовського літописа, було вже чотирнадцять років, оскільки він народився 6373 (865) року, а батько його Рюрик помер у 6387 (879) році [3, с.9, 15], [5, с.174]. Фактично відбувся переворот, за результатами якого до влади прийшов Олег, а Рюриків усунули від прямого управління Славії. Причину ми бачимо в нездатності Рюриків за 17 років вирішити дане питання.

Еліти Києва теж мали бути невдоволені Аскольдом та Діром. Аскольд ті Дір не змогли знищити свого ворога Рюрика. Північна частина торгівельного шляху із варягів в греки не була взята під контроль. Північна Русь не була включена в Київську систему збору данини. Північні племена не можна було використовувати у своїх військових походах. Аскольд втратив у Болгарії свого єдиного згаданого в джерелах сина [6, с. 93]. Ця смерть створювала в майбутньому династичну кризу. Походи на Константинополь не змусили Візантію уступити Русі в торгівлі, надаючи їй купцям великі преференції. Тобто Аскольд провалив проект полюддя.

Політика протистояння Півночі і Півдня перестала влаштовувати обидві сторони. Незадоволення еліт як Півночі, так і Півдня вилилося в часткове відсторонення від влади на Півночі Рюриків, де владу узурпував Олег, а останнього із Рюриковичів Ігоря зробив своєю маріонеткою. Провал політики Аскольда та невдоволення ним киян призвело до пошуку київськими елітами альтернативи. Такою альтернативою став пізніше Олег, який повністю знищив Кийовичів. [3, с. 3, 9-15].

Немає у літописних джерелах інформації про те, що після вбивства Олегом Аскольда кияни чинили активний супротив Рюрику. Складається враження, що Олега без бою впустили у місто. Вбитого київського князя Аскольда поховали з почестями [7, с. 89]. Все це нагадує змову київських еліт з Олегом.

Ми вважаємо, що відбувся звичайний аристократичний переворот з поваленням влади Аскольда. В даній змові на думку Михайла Брайчевського київські бояри теж брали участь [8, с.107-110]. Саме невдоволення Північних та Південних еліт в управлінській політиці і Аскольда та Рюрика створили підґрунтя приходу до влади Олега.

Київські еліти, надавши пріоритет Олегові, досягнули своїх цілей не довгою та витратною війною з незрозумілими термінами та результатами, а через домовленості. Успіх Олега ми можемо пояснити провалами політики Аскольда, який не досягнув військовими походами пільг для київських купців. Він не зміг взяти під свій контроль торгівельний шлях із варягів в греки. Не міг знищити Рюриків. Аскольд не підкорив Північ і не заставив їх платити данину та брати участь у військових походах на користь Києва. Крім того, Аскольд не тільки зрадив віру пращурів, але й розпочав християнізацію серед бояр. Звісно, як тільки б хрестилися еліти, то далі примусили б хреститися весь інший народ. Не слід виключати, що втрата Аскольдом свого єдиного сина, спадкоємця в Болгарії, робили князя безперспективним [3, с.9,13]. Невдачі князя могли сприйматися народом як втрата небесного мандату на аналог Китаю. Кини були невдоволенні діяльністю Аскольда, що і спровокувало Олега діяти рішуче. [9, с.35].

Що ж отримав Київ, коли Олег взяв там владу в свої руки? Політика Олега була спрямована на посилення позицій саме Києва, а не Новгороду в Київській Русі. Об'єднання Півдня і Півночі посилює роль торгівельного шляху через Дніпро і саме Київ отримав можливість його контролювати.

Київ став столицею об'єднаної держави, так як контролювати торгівельний шлях із варягів в греки було можливо саме через нього. Олег

використав військовий потенціал Півдня, щоб змусити Візантію підписати договори 907 та 912 років. Перемога Олега у війні із Візантією та укладення Русько-Візантійських договорів 907 та 912 років надала привілейоване становище в отриманні послуг у Візантії саме київським купцям [10, с.17-22]. Наприклад договір 907 року забезпечив перевагу київських купців в отриманні преференцій з боку Візантійської імперії, яка полягала в тому, що саме київських купців обслуговували першими і тільки після них обслуговували чернігівських купців [11, с.36].

В договорі 907 року у купців не було обмежень на купівлю дорогих тканин. Вони могли отримувати харчі на шість місяців та споряджати кораблі при відправленні додому за рахунок візантійської казни. Крім того, київські купці отримали можливість безмитної торгівлі, що мало підвищити їхні доходи [12, с. 240].

Згідно договору 912 року давалися гарантії на допомогу кораблям, які потрапили в аварію. Ці дії мали покращити торгівлю Візантії та Русі по торговельному шляху із варягів в греки, що, у свою чергу, мало посилити позиції Києва [13, с. 23-24].

Вся данина з Київської Русі завозилася Олегу, який сидів у Києві [6, с.167]. Ці дії призвели до того, що в Київ стає найголовнішим вузлом у системі збирання данини. Данина з Півночі пішла на Південь, а не навпаки. Олег, збираючи данину, відправляв її до Візантії на продаж. Найвигіднішим стратегічним центром доставки та відправлення данини на продаж у Візантію був саме Київ. Він став найважливішим торговельним центром на Русі. З нього князь повністю міг контролювати всю торгівлю Русі з Візантією та при необхідності перекрити її. Ці успіхи мали посилити позиції Олега серед київських купців. Це, на нашу думку, слугувало однією із причин чому Олег переніс свою столицю із Новгороду в Київ. Йому була потрібна підтримка Києва, щоб створити баланс сил з Новгородом, у якому були сильні позиції Ігоря, батька якого Рюрика запросили на князювання місцеві еліти [14, с. 70]. Олегу потрібний був ключовий центр, з якого він міг контролювати підлеглі його землі. В цьому центрі не мало бути для нього конкурентів, які могли претендувати на його владу, саме тому він і убив Аскольда та Діра, так як ніхто крім них не міг претендувати на владу в Києві [15, с 406-407]. Якби Олег сів в Новгороді, то Ігор представляв би для нього небезпеку. Оскільки північні племена вибрали саме його батька Рюрика, а не Олега.

Киян мало влаштовувати те, що влада Олега трималася виключно на підтримці різних груп, а не на законній основі. Так як Олег зробив сто-

лицею саме Київ, то київські еліти були необхідні Олегу, щоб утримувати владу в інших частинах Русі. Так як Олег не був місцевим князем, то він не міг опертися на родинні зв'язки з місцевими для того, щоб впливати на київські еліти. Олег став для Києва тією ж фігурою як Рюрик для Ільменських словен. Чужинець який ніяк не був зв'язаний з місцевими елітами. Тільки на відміну від Рюрика Олег не був офіційно запрошений і не мав законного права на Київ.

Під впливом вище вказаних подій Київ стає не тільки торговельним, але й адміністративно-управлінським центром [1, с. 10]. На нашу думку, кияни розуміли перспективи об'єднання Півночі і Півдня та яка роль у об'єднаній державі буде їм відводитися. Вони усвідомили, що Аскольд не здатний реалізувати поставлені задачі, а тому зробили ставку на амбітного узурпатора Олега. Саме Київ дав можливість Олегу утриматися при владі. Олег, у свою чергу, киян не розчарував. Йому вдалося створити єдину економічно-торгівельну систему, яка забезпечувала збирання полюддя як на Півночі, так і на Півдні через торговельний шлях із варягів в греки і транспортувати її на іноземні ринки [11, с.63-66]. Частково нам цю систему розкрив Константин Багрянородний, описавши її. До наших часів вона дійшла під назвою полюддя. Максимальну користь від зазначених подій отримали саме кияни, а не новгородці.

Те, що Олег не мав офіційного статусу князя вказують події вбивства Аскольда. Олег прямо звинуватив Аскольда, що той не має права правити оскільки він не княжої крові, на відміну від Ігоря, який був сином князя Рюрика [16, с. 33]. Олег не наголошував на своєму праві князювати, а вказував на право Ігоря княжити Києвом

Договір 907 року з Візантією підписувався не від Ігоря, а від Олега, але разом із тим титул Олега не вказувався [12, с. 240]. Отже Олег не допускав до реальної влади Ігоря, а сам, маючи незрозумілий статус, правив Руссю. Ця ситуація мала повністю влаштовувати киян, так його влада трималася не на законних підставах, а на підтримці еліт. Притому Олег розумів, що з Києвом буде легше домовитися чим з Новгородом. Багатства, які отримували київські еліти, одержуючи свою долю від торгівлі, мали б купити їхню прихильність. Зазначена схема забезпечила спокій та стабільність у Київській Русі. Даний баланс був втрачений на момент смерті Олега у 912 (912-915) році [17, с.25]. Що ж могло викликати невдоволення київських еліт в діях Олега? Ми вважаємо, що київські еліти були незадоволені договором 912 року. У ньому, на відміну від договору 907 року, Олег проголосив себе Великим Князем Русі [16, с. 39-40]. Проголошення Олегом себе Великим Князем повністю

змінювало відносини правителя з київськими елітами. Фактично нова позиція Олега посилювала його владні повноваження. Олег вимагав вважати саме законним князем Київської Русі, а не регентом при своїй маріонетці Ігореві. Він давав зрозуміти, що тепер він є легітимним правителем Києва. Дії Олега мали б порушити весь розклад при дворі тих елітарних груп, які робили ставку на те, що Олег буде залишатися регентом при Ігореві. Можливо саме умови договору 912 року послужили тригером усунення Олега від влади.

Літопис вказує на те, що Олег був отруєний змією [1, с. 16]. З цього можна припустити, що він помер від яду, тобто був отруєний. Отже при київському княжому дворі вели боротьбу дві елітарні сили. Одна сила підтримувала Олега, друга Ігоря.

Ігор зміг стати наступним Великим Князем Русі [3, с.26]. Ми припускаємо, що це йому вдалося за підтримки частини київських еліт, які були його прихильниками.

Інша група, яка підтримувала Олега, після смерті свого лідера мала бути дезорієнтованою, що, у свою чергу, мало б призвести до їх ослаблення. Смерть Олега і прихід до влади Ігоря в цілому призвів до підриву позицій Києва. Повстання древлян одразу після смерті Олега може слугувати аргументом, що позиції нового правителя Русі були слабкі, що і дало можливість древлянам виступити проти Ігоря [3, с. 26]. Можливо древляни бачили недостатню підтримку Києва нового князя. Повстання древлян закінчилося поразкою, що вказує на підтримку Києва князя в цьому питанні.

Ігор, прийшовши до влади після смерті Олега, намагався теж заручитися підтримкою Києва. Він пробував давити на Візантію, щоб Київська Русь мала вигідні торговельні відносини із Візантією. Але на відміну від Олега його починання були невдалими. Слід зазначити, що Ігор розпочав готуватися до походу проти Візантії ще у 921 році, і приготував кораблі. Похід на Візантію відбувся тільки у 941 році і закінчився катастрофою. Другий похід був проведений 944 року [4, с. 26-29]. Результат теж не можна в повній мірі назвати успішним. Ігор із своїм військом так і не дійшов до стін Константинополя із-за дипломатичного урегулювання конфлікту між державами.

Що могло слугувати причиною даних агресивних намірів з боку Ігоря? Причина походу розкривається в умовах походу 944 року. Було вказано, що візантійці відмовилися платити данину, яка була встановлена Олегом. З цих слів ми можемо прийти до висновку, що вигідні домовленості у 907 та 912 роках перестали виконуватися Візантією. Проблеми розпочалися ще у 921 році,

а можливо і раніше, що і застало Ігоря готуватися до військового походу. Аналізуючи зазначені факти ми бачимо, що Ігор 20 років так і не міг розпочати похід на Візантію [4, с. 26-27]. Ймовірно в цей час пільги, зазначені у попередніх договорах перестали діяти, і тому київські купці стали втрачати свої доходи. Їх втрата від торгівлі мала б вплинути на прибутки київських еліт, які мали б тиснути на князя Ігоря, щоб той змусив візантійців силою виконувати договори, що були заключенні Олегом. Але Ігор довгий час не міг вирішити зазначену проблему.

У 945 році князь заключив договір з Візантією, але наскільки цей договір відповідав тим стандартам, які ввів Олег? Договір, як і при Олегу, підтвердив пріоритетність в обслуговуванні саме київських купців, що мало гарантувати київським елітам преференції в отриманні доходу із торгівлі, оскільки їхній товар продавався першим [10, с. 23].

Чому товар саме з Києва продавався першим? Тому, що київських купців реєстрували перших. Ми прийшли до цієї думки із свідчень того, що перші, хто мав право звернутися на отримання місячного, були саме купці, які прибували з Києва [1, с. 20-21]. Так як з самого початку їм було потрібно обов'язково зареєструватися, надавши грамоту і тільки після цього вони могли претендувати на місячне. Так як київські купці отримували місячне першими, то і реєструватися вони мали б першими. Купці з інших міст не могли отримати місячне раніше за київських, тому вони мали б реєструватися після київських.

Оскільки київські купці реєструвалися та отримували місячне першими, то й їм доступ до ринку вони теж отримували першими і товар свій вони на ринок виставляли раніше за інших. Це, у свою чергу, мало б сприяти кращим умовам для торгівлі порівняно з купцями із інших міст.

Слід зазначити, що заміна печаток на грамоти, які мав видавати Ігор мали б посилити князівську владу і посилити контроль її за торговельними міжнародними торговими операціями. Купці мусили в обов'язковому порядку просити князя, щоб той надав їм грамоту, і вказати скільки кораблів вони відправляють. Цей контроль не давав можливостям купцям таємно долучати до своїх торгових караванів додаткові кораблі, так як в грамоті фіксувалася точна їх кількість. Ці нововведення мали б дуже не сподобатися київським елітам, які отримували свої доходи із міжнародної торгівлі з Візантією. Мало того, коли прибували купці без грамоти, то їх могли затримати. А якщо вони чинили супротив, то навіть вбити [4, с. 30-31]. Крім вище вказаної вимоги щодо реєстрації купців, у договорі 945 року не вказувалося жодним чином про право

на безмитну торгівлю з боку русів. Також були введені обмеження щодо закупівлі дорогих тканин, а саме їх можна було купити на суму, яка не мала перевищувати 50 злотників. У договорі 945 року порівняно з минулими домовленостями було зменшено відшкодування за вкрадене майно до двократного розміру від ціни речі. Русам заборонялося зимувати у Візантії [16, с. 51-56].

Ці нововведення мали негативно вплинути на авторитет Ігоря в Києві. Можливо саме це послужило одним із факторів його вбивства. Древляни розуміли, що київські еліти, будучи невдоволені Ігорем, за нього мстити не будуть. Слід зазначити, що, розглянувши договори Русі з Візантією 907, 912, 945, 971 років, прослідковується наступна тенденція: всі ті, хто величав себе в договорах титулом Великого князя Русі одразу після їх підписання вмирали насильницькою смертю [1, с. 16, 23, 31]. Тільки у договорі 907 року Олег не величав себе Великим князем і зміг дожити до 912 року де у договорі він прописав свій титул і помер від отрути змії.

Загибель Ігоря і його малої дружини, куди, ймовірно, входили наближені до нього воїни, призвела до втрати військово-управлінського ядра князя. Древляни розуміли наслідки свого удару. Тому вони запропонували дружині Ользі вийти заміж за їхнього князя Мала і за його підтримки відновити ослаблений механізм примусу та насилля в Київській Русі [18, с. 20].

Дії Ольги були направлені, у першу чергу, на заручення підтримки простих киян та їх еліт в майбутньому конфлікті. Чому князь Мал вирішив свататися до Ольги? Ми вважаємо, що причиною слугувало звичаєве право.

Схожа ситуація відбулася із князем Мстиславом Удалим, сином Володимира Святославовича. Мстислав, воюючи з касогами, викликав на поєдинок їхнього князя Редю і вбив у поєдинку та взяв його дружину, дітей і майно, [4, с. 101-102]. Отже древлянський князь Мал після вбивства чоловіка Ольги заявив про свої права на Ольгу, її сина та майно. Якщо справді діяла така практика, то Мал був у своєму праві. З подальших дій Ольги ми бачимо, що вона не хотіла одружуватися на древлянському князі і прагнула його вбити. Для досягнення мети їй потрібна була підтримка Києва. Ольга вчинила доволі мудро та цинічно. Вона одразу зрозуміла, яку помилку допустив Мал. Він став зазіхати на владу в Києві, що не могло сподобатися київським елітарним групам, які не збиралися йти під руку древлян. Малу потрібно було домовлятися спочатку не з Ольгою, а київськими елітами та обов'язково гарантувати пріоритетність київських інтересів в подальшій політиці Київської Русі. Саме так, на нашу думку, поступив Олег. Ольга вирішила зіткнути інтереси Києва з амбі-

ціями древлянського князя. Вона вирішила скористатися побоюванням киян опинитися в підлеглому становищі до древлян. Для цієї мети княгиня умовила древлянське посольство, щоб ті, коли їх попросять до княжого двору, відмовилися їхати кіньми та йти пішими, а вимагали, щоб їх несли кияни на їхньому ж корабелі до княжого двору. Вимога древлянських купців нести їх до двору княгині на їхньому човні сприймалася киянами як образа не тільки княгині Ольги, але й усіх жителів міста. Закупвання живцем посольства мало б киянами сприйматися позитивно [1, с. 23-25].

Ольга своєю провокацією хотіла сформувати у киян думку, яка їх чекає доля, якщо князь Мал досягне своїх поставлених цілей. Звісно київським елітам теж не повинно було сподобатися те, що древляни ставляться до них як до худоби. Фактично схожа ситуація була з примучуванням дулібів обрами. Обри запрягали в підводи дублінських жінок замість коней і так їздили в гості один до одного [3, с. 5]. Дії Ольги вказують на те, що їй дуже була необхідна підтримка Києва.

Князю Малу Ольга пояснила ситуацію так: вона готова погодитися на його пропозицію, але кияни не дозволяють її покинути місто. Вона запропонувала відправити ще одне посольство, в яке б ввійшли сильні древлянські мужі, які б допомогли їй покинути Київ. Дане посольство було спалене [19, с. 216].

Цими діями Ольга заявляла киянам, що вона може їх покинути і відправитися до князя Мала. Це мало б заставити київські еліти зрозуміти те, що у Ольги щодо її майбутнього були варіанти. Вона могла стати дружиною князя Малу та віддати під його контроль Святослава. Це дало б можливість князю Малу контролювати Київську Русь. Другий варіант – Ольга при підтримці київських еліт могла піти на конфронтацію із Малом та спробувати знищити його. Київські еліти були зацікавлені саме в другому варіанті розвитку подій. Вони змушені були переконати Ольгу, щоб та залишилася у Києві і обіцяли їй підтримку у війні з древлянами. Вбивство другого посольства мало б переконати київські еліти в тому, що Ольга вибрала саме їх сторону. Те, що київські еліти довіряли і готові були підтримувати будь-яку ініціативу Ольги вказує на її експедицію в древлянські землі. Кияни погодилися відпустити Ольгу з міста та відправитися в руки князю Малу, щоб поховати свого чоловіка. Це був геніальний план, у якому Ользі вдалося заманити в пастку древлянські еліти і князя Мала та знищити 5000 древлян. [12, с. 243].

Але слід зазначити, що даний крок був дуже ризикований, оскільки Мал міг розкрити змову і захопити в свої руки Ольгу.

Аналізуючи дії Ольга, ми бачимо що вона розпалювала ненависть між киянами та древлянами. Княгиня показала киянам, яка їх чекає доля, коли древлянський князь одружиться на ній. Також кияни мали розуміти, що за вбивство двох древлянських посольств Мал обов'язково покарає саме їх. Фактично Ольга створювала ситуацію при якій кияни категорично не підтримали мир з древлянами і одруження Мала на Ользі. Київські еліти мали усвідомити, що прихід древлян до влади для них буде справжньою катастрофою. У древлян мала скластися думка, що Ольга погоджується на їхню пропозицію але київське віче фактично силоміць утримує княгиню у себе.

Ольга ефективно застосувала методи маніпуляції свідомістю мас і створення потрібного для княгині світосприйняття. Древляни повірили в те, що головним їхнім ворогом є саме Київ, а Ольга виступала їхнім союзником. Це, у свою чергу, дало б можливість Ользі заманити древлянську еліту в пастку та знищити її одним ударом. Ця авантюра Ольги стала можливою тільки завдяки тому, що князь Мал вірив у те, що кияни можуть піти проти волі княгині і нав'язати її свою. Слід також відзначити, що Ользі дуже важливо було отримати підтримку киян, які були не зацікавлені в посиленні позицій древлян.

В цей час відбулася доволі цікава ситуація. Спочатку в пастку попав князь Ігор зі своєю малою дружиною та був повністю знищений. Наступним в пастку потрапив князь Мал з древлянською елітою і теж був знищений.

Отже передумовою приходу до влади Ольги було два наступні фактори. Перший фактор – це смерть Олега та прихід до влади її чоловіка Ігоря Рюриковича. Другий – смерть Ігоря та древлянського князя Мала, який претендував на Ольгу.

Ольга, прийшовши до влади, проводила мирну політику по відношенню до Візантії. Не дивлячись на те, що дипломатична місія княгині в Константинополі не була в повній мірі успішною, Ольга, на відміну від її сина Святослава, не мала наміру прямого протистояння з Візантією, так як це без сумніву негативно вплинуло б на торгівлю Києва з Константинополем [3, с. 30, 34-36].

Отже склалася доволі цікава ситуація: що київський, що древлянський князь із своїм найвпливовішим оточенням були заманені в пастку та вбиті. При тому, в обох випадках вбили не тільки князя, але й і його найближче і найвірніше оточення. В результаті цих подій, фактично, при підтримці киян до влади прийшла княгиня Ольга. Вона, маючи підтримку киян, змогла утримати владу в Київській Русі у своїх руках. Київські еліти отримали Ольгу, яка потребувала їхньої підтримки.

Що об'єднує Олега та Ольгу, так це те, що обоє були підтримані київськими елітами. Обоє не мали права на княжий стіл і правила від імені своїх маріонеток. Олег прикривався Ігорем, а Ольга своїм сином Святославом від імені якого правила. Олег і Ольга готові були до компромісу з київськими елітами, щоб отримати від них підтримку.

Отже влада обох їх залежала від підтримки киян, так як законних підстав на управління вони не мали. Київ ослабив позиції древлян і данина із їх землі направилася саме до нього. Знищення князя Ігоря та його малої дружини мало повністю змінити правлячі еліти Русі та привести до влади людей Ольги, які і отримали одну третину данини з древлян, що і направилися у Вишгород. А ось дві третини данини відправилися до Києва Великому Князю, якщо вірити отриманим нами даним. [4, с. 40]. Але із даних літописів Святослав був ще дитиною і не брав участі в управлінні державою. Княгиня Ольга свою частку отримала, ключові люди минулого князя Ігоря мали загинути разом із своїм князем. Хто тоді отримав дві третини данини? У літописі Нестора, Типографському літописі, Софійському першому літописі та інших вказується на те, що дві третини данини йде до Києва, а що саме Великому Князю – не вказується. [3, с. 25], [7, с. 104].

Ми вважаємо, що прикриваючись саме малолітнім князем, данину отримали саме київські еліти та київське військо, як нагороду за підтримку княгині Ольги. Отже Київ отримав дві третини данини від древлян, обійшовши двір княгині Ольги. Київські еліти, ймовірно, були незадоволені правлінням князя Ігоря. І слід врахувати те, що князь був убитий одразу після заключення другого Русько-Візантійського договору у 945 році. У зазначеному договорі, на відміну від договору 907 року, київські купці змушені були платити візантійцям мито. Крім того київські купці обов'язково мали мати грамоти від князя про дозвіл на торгівлю. А якщо даних грамот не було, то їх могли затримати. А якщо вони чинили супротив, то навіть убити [4, с.29-35].

Київські купці втратили право безмитної торгівлі і посилювався правовий контроль за їхньою торгівельною діяльністю. Ці події могли призвести до думки, що Ігор, як і колись Аскольд, почав створювати більше проблем чим вирішувати.

Звернемо увагу на вік Святослава. Літописні джерела вказують на те, що Святослав був малолітнім. Але є джерело, яке вказує на те, що Святослав народився у 920 році, а так як Ігоря вбили у 945 році, то з цих даних виходить, що Святославу на момент смерті батька було 25 років. З визначенням літописцями віку

у Святослава сталася схожа ситуація, як і з його батьком Ігорем [4, с. 26,], [3, с. 9]. Фактично Ольга при підтримці київських еліт не допустила до управління свого сина Святослава. Це, у свою чергу, вказує на те, що відбувся справжній двірцевий переворот з метою приведення до влади Ольги.

Висновок. Київські еліти активно захищали свої торговельні та владні інтереси, при необхідності залучаючи київські широкі маси через віче. Як тільки Київський Князь переставав в повній мірі відстоювати київські інтереси, створювалися несприятливі умови подальшого його князювання. Можливо саме ці фактори мають причинно-наслідковий зв'язок з подальшою долею Аскольда, Ігоря, Святослава. Посилення ролі київських еліт вплинуло на розвиток вічевих традицій. На ранніх етапах становлення Київської Русі, київські еліти підтримували Олега та Ольгу. Їх об'єднувало вміння йти на компроміси з київськими елітами та відстоювати їхні інтереси. Що Олег, що Ольга не мали законних підстав на Київський княжий стіл і утримували свою владу за рахунок підтримки еліт, які були зацікавлені в тому, щоб система збирання данини працювала ефективно, а сировина поступала на закордонні ринки по пільгових торговельних умовах. Якщо система починала давати збої, князь гинув при різних обставинах. Київські еліти разом із віче в першу чергу керувалися інтересами міста, проводячи політику ослаблення своїх конкурентів і недопущення появи в Київській Русі нового центру економічної та адміністративної сили. Саме ці фактори, на нашу думку, призвели до падіння Святослава Ігоровича.

Вони підтримували тих лідерів, які залежали від їх волі і могли отримувати від князівської влади найбільші преференції. В досягненні своїх цілей київські еліти керувалися принципом отримання найкращого результату з найменшою затратною сил. Яскравим прикладом слугує падіння Аскольда і Діра та перенесення ставки управління Олега із Новгорода до Києва. Ми вважаємо, що це було пов'язано із тим, що ядром київських еліт були саме купці, які дивилися на вирішення проблем з точки зору таємних домовленостей, змов та результативності. Застосування грубої сили відбувалося тільки за умови неможливості отримання результатів іншим шляхом.

У випадку з придушенням древлян Київ зміг перенаправити собі дві третини данини на свою користь. Ольга, сподіваючись на підтримку киян, на нашу думку уступила цю данину саме Києву. Отже київські еліти через віче могли мобілізувати свої військові ресурси і використати їх в інтересах міста. Саме віче давало можливість київським елітам впливати на князівську владу.

Література

1. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Лаврентьевская и Тронцкая летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1846. Т. 1. 267 с.
2. Настюк А.А. Об'єднання Північних (Славія) та Південних (Русь) земель і утворення Київської Русі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. Ужгород, 2007. -Вип. 8. С. 27 – 30.
3. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1862. Т. 9. 256 с.
4. Татищев В.Н. Исторія Российская с самыхъ древнихъ временъ. Москва: Напечатано при Императорскомъ Московскомъ Университете, 1773. Т.2.732 с.
5. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Новгородскія и Псковскія летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1848. Т. 4. 363 с.
6. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Становлення та розвиток влади в Київській Русі в IX-XII ст. Вінниця:ТОВ «Твори» , 2020. 468с.
7. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Псковские Софиевские летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1851. Т. 5. 275 с.
8. Михайло Боайчевський. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. Т1. 720 с.
9. Татищев В.Н. Исторія Российская с самыхъ древнихъ временъ. Москва: Напечатано при Императорскомъ Московскомъ Уневеситете, 1768. Т.1. Часть 1. 224 с.
10. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко; за заг.ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с.
11. Грушевський М.Ю. Виїмки з жерел до історії України-Руси : до половини XI віка Львів: Накладом авт, 1895. 122 с.
12. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Ипатьевская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1843. Т. 2. 377 с.
13. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» /О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с.
14. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навч. закл. / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін. Харків: Майдан, 2018. 616 с
15. Грушевський М.Ю. Історія України-Руси. Нью Йорк: «Книгоспілка». 1954. Т.1. 648 с.
16. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Летописный сборникъ, именуемый Тверской летописью. Санкт-Петербург: Типография Леонида Демиса. 1863. Т.15. 505 с.
17. Микола Аркас. Історія України-Руси. Краків: «Накладом Ольги Аркасової». 1912. Друге видання. 424 с.
18. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Типографская летопись. Петроградъ: 2-я Государственная типография. Галерная 1, 1921. Т. 24. 272 с.
19. Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.

Анотація

Настюк А. А. Вплив та зацікавленість київських еліт у процесі приходу і утримання влади Олегом та Ольгою в Київській Русі. – Стаття.

Метою нашого дослідження є розкриття аспектів захисту київських еліт своїх інтересів на базі літописних джерел. Особливу увагу приділено впливу київських еліт на князівську владу. Для досягнення мети ми проаналізували літописні дані. Нами було проаналізовано процес становлення Києва столицею Київської Русі.

Ми прийшли до думки, що київські еліти намагалися проводити політику приведення до влади правителя, який відстоював саме інтереси Києва. Аналізуючи діяльність Аскольда, нам стало зрозуміло про його повний провал політики по взяттю під свій контроль торговельного шляху із варягів в греки та знищення Рюрика.

У нашому дослідженні було виявлено те, що знищення Аскольда і Діра дало Олегові змогу об'єднати північ та південь Русі, де саме Києву відводилося центральне місце. Київ став центром торгівлі за рахунок контролю торговельного шляху із варягів в греки. Також він отримав статус адміністративного центру, так як в Києві сидів Олег і звідти управляв Київською Руссю. Крім того в Київську землю прибувала данина, яку збирав Олег із підлеглих земель, включно і північних.

Аналіз першоджерел вказує на те, що Олег посилив позиції Києва як в середині Київської Русі, так і на півночі за рахунок підпорядкування Києву північних племен, що, у свою чергу призвело до послаблення позицій Новгороду. Також в нашій роботі були розкриті аспекти зовнішньої політики Олега, яка теж була направлена на посилення у першу чергу Києва, так як саме київські купці отримали найбільше пільг у Візантійській імперії, що мало сприяти збагаченню київських еліт. Дослідження показало те, що Олегу вдалося своїми діями нейтралізувати діяльність у Новгороді Ігоря, досягнувши це тим, що перевіз княжича у Київ.

У роботі було зазначено, що княгиня Ольга змогла прийти та втримати владу саме за підтримки київських еліт.

Нами було прослідковано, що після вбивства Аскольда та Ігоря, до влади в Києві приходили правителі, які не мали достатніх юридичних підстав правити. На нашу думку, Олег та Ольга могли залишатися при владі тільки при підтримці київських еліт, і тим саме ставали від них залежними.

В цілому ми у своїй роботі прослідковували тенденцію, що в язичницький період, як тільки княжа політика шкодила інтересам київських еліт, то князь

гинув, а на його місце приводився більш залежний та лояльний Києву лідер.

Ключові слова: Княжа влада, міжнародні договори, київська еліта, Київська Русь, купець, Київ, Візантія.

Summary

Nastiuk A. A. Influence and interest of Kyiv elites in the process of attaining and maintaining power by Oleh and Olha in the Kyivan Rus' – Article.

The objective of our research is to expose how Kyivan elites safeguarded their interests using chronicle sources. Our focus is on the impact of these elites on royal power. Additionally, we examined the progression of Kyiv becoming the capital of Rus'.

We concluded that the Kyivan elite aimed to bring a ruler who would defend the interests of Kyiv. After examining Askold's actions, we discovered that his plan to take control of the trade route from the Varangians to the Greeks and eliminate Rurik was a complete failure.

Our research indicates that the defeat of Askold and Dir allowed Oleh to unite the north and south of Rus', with Kyiv playing a key role. Kyiv became a hub of commerce by overseeing the trade route from the Varangians to the Greeks. It also obtained administrative prominence, as Oleh governed Rus' from there. Furthermore, Kyiv received tribute payments from dependent regions, including those in the north.

The analysis of primary sources indicates that Oleh bolstered Kyiv's position in both the central and northern regions of Kyivan Rus' by bringing the northern tribes under Kyiv's rule. This resulted in a weakening of Novgorod's position. Our research also uncovered aspects of Oleh's foreign policy, which aimed to strengthen Kyiv first and foremost. Kyiv merchants reaped the most benefits from the Byzantine Empire, which was expected to enrich Kyiv's elites. The study demonstrated that Oleh was able to counteract Ihor's operations in Novgorod by transporting him to Kyiv.

The paper states that Olha gained and maintained power with the support of the Kyvian elite.

After the murder of Askold and Ihor, rulers without proper legal authority gained power in Kyiv. It is our belief that Oleh and Olha maintained their position of power solely with the backing of the city's elites, leading them to become reliant on them.

In our research, there is a trend we have observed that during the pagan period, when the knyaz's policies negatively affected the interests of the elites in Kyiv, the knyaz would die and a new leader, who was more dependent and loyal, would be appointed to replace him.

Key words: Knyaz power, international treaties, Kyivan elite, Kyivan Rus', merchant, Kyiv, Byzantium.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.4>*Г. Б. Бабаджанян**orcid.org/0000-0002-6048-8787**старший викладач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету*

САМОРЕГУЛІВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. На шляху інтеграції України до Європейського Союзу важливою метою є створення ефективного правового механізму для регулювання господарсько-торгівельної діяльності. Доцільним є створення не тільки професійного бізнес середовища, а й врахування публічного інтересу та збалансування відповідальності при дотриманні прав споживачів.

Посилення ролі саморегулювання у господарсько-торгівельній діяльності стає особливо важливим у світлі глобальних тенденцій та потреби перегляду системи регулювання. Розвиток господарсько-торгівельної діяльності вимагає постійного оновлення механізмів контролю і нагляду, що досягається застосуванням саморегулювання та підвищення ефективності взаємодії між саморегулювними організаціями та державними регулюючими органами.

Прийняття нового закону з питань саморегулювання, зокрема щодо статусу саморегулювних організацій, вимагає аналізу новел правового регулювання, визначення місця та функціонального призначення саморегулювних організацій в господарсько-торгівельній діяльності.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Питанню особливостей функціонування саморегулювних організацій, їх правового статусу та регулювання присвячено роботи таких авторів, як О.М. Беянович, О. Гончаренко, В. Добровольської, О. Кологойди, В. Кочина, Т. Кравцової, Н. Філатової, Д. Фішера, Дж. Шорта та ін. Однак, детального розгляду потребують питання ролі саморегулювних організацій (далі – СРО) у господарсько-торгівельній діяльності з огляду на те, що наразі законодавством України щодо таких організацій не визначено відповідного статусу як «саморегулювна організація». Однак з відповідними функціями діють організації у господарсько-торгівельній діяльності як громадські об'єднання, господарські асоціації тощо.

Метою статті є визначення особливостей функціонування та правового забезпечення саморегулювних організацій в господарсько-торгівельній діяльності.

Результати дослідження. Торгівля відіграє важливу роль в національній економіці, сприяючи формуванню економічного потенціалу України та задоволенню потреб споживачів у товарах та послугах.

Отримання Україною статусу країни-кандидата на членство в Європейському Союзі (далі – ЄС) передбачає необхідність створення умов для її інтеграції у внутрішній ринок ЄС, включаючи забезпечення принципу свободи руху товарів, а також подальше наближення національного законодавства до вимог законодавства ЄС.

Головними стратегічними цілями відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року, яка була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року №179, є створення позитивного іміджу України як надійного торговельно-економічного партнера, забезпечення взаємовигідної торгівлі з країнами світу та досягнення розширеного доступу до зовнішніх ринків. Проте досягненню цих стратегічних цілей перешкоджають такі проблеми: застаріле законодавство, недосконалість правового захисту прав споживачів, особливо у сфері електронної торгівлі, неефективна система контролю на ринку оптово-роздрібної торгівлі, не належний захист національного товаровиробника та прав споживачів тощо.

Ю.В. Тищенко зазначає, що «В основному, світові торговельні зв'язки регулюються загальноприйнятими нормами, які формують юридичну базу для міжнародної торгівлі через міжнародну торговельну організацію. Угоди СОТ встановлюють так звані правила гри, які створюють умови для передбачуваності та стабільності міжнародної торгівлі завдяки конкретним обов'язкам, які покладаються на кожну державу-члена і супроводжуються відповідними правами» [1, с.17]. У цьому аспекті слід зазначити, що кожна держава визначає «правила гри» як для національних резидентів, так і для іноземних суб'єктів господарської діяльності, тому вони, кожен на своєму рівні, залучаються до реалізації державної політики і дотримання

обов'язків держави у міжнародних відносинах. Лібералізації торгівлі, вільний рух капіталів та послуг між країнами часто призводять до того, що економічно розвинені держави починають диктувати свої умови менш розвиненим, тому на рівні СОТ і передбачено низку запобіжників таким ситуаціям шляхом заборон дискримінації у торгівлі. Водночас держави прагнуть також захистити свої ринки від дешевих іноземних товарів, а методами пропонованими СОТ часто це не можна зробити, тому і залучаються приватні гравці – асоціації, фактично саморегульовані організації, які на недержавному рівні можуть встановлювати певні запобіжники для поставки дешевих іноземних товарів. Особливо такі нюанси актуальні у господарсько-торговельній діяльності. Україна має великий потенціал для покращення розвитку міжнародної торгівлі саме завдяки діяльності саморегульованих організацій, які є представниками відповідного бізнес-середовища.

Відповідно ч. 1 статті 263 Господарського кодексу України (далі – ГКУ України), господарсько-торговельною діяльністю визнається діяльність, яку здійснюють суб'єкти господарювання у сфері обігу товарів і спрямовану на продаж продукції виробничого та технічного призначення, а також товарів для народного споживання [2]. Ця діяльність також включає в себе допоміжні послуги, які сприяють реалізації цих товарів.

Згідно із ч. 1 статті 5 ГКУ України, правовий режим господарської діяльності в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин між суб'єктами господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів [2]. Тобто, головною метою державного регулювання господарської діяльності є забезпечення правового господарського порядку, у тому числі у господарсько-торговельній діяльності. О.М. Гончаренко зазначає, що «у деяких випадках втручання держави може бути необхідним і корисним, особливо для забезпечення правового господарського порядку, в разі наявності соціальних або економічних проблем, або коли самі учасники ринкових відносин не можуть вирішити виникаючі проблеми» [3, с.43].

При оптимальному вирівнюванні ступеня державного втручання можливі різні варіації залежно від наявності різних чинників або їх комбінації. При цьому враховуються особливості сфери, галузі, виду господарської діяльності, ступінь соціальної готовності суб'єктів до саморегулювання, нормативно-правове забезпечення правовідносин і багато інших аспектів.

У свою чергу О.А. Беянович слушно підсумовує, що «Втручання держави в ринкові відносини, або, як кажуть сучасні терміни, державне регулю-

вання макроекономічних процесів, є єдиною альтернативою ринковому фундаменталізму на сучасному етапі. Це втручання повинно базуватися на принципах, закріплених у частині 2 статті 19 Конституції України...Оскільки державне регулювання включає в себе встановлення нормативних заборон і обмежень, важливим стає принцип пропорційності для оцінки обґрунтованості цих обмежень у свободі підприємницької діяльності, які впроваджує держава» [4, с.7-8]. Прикладом нормативних обмежень можуть слугувати правила конкуренції на ринку, щодо яких наразі гостро стоїть питання їх адвокатування. Адвокатування конкуренції здійснюється через механізми, що не відносяться до системи антимонопольного примусу, і розвивається на основі інформування та роз'яснення суб'єктам ринку переваг конкуренції [5, с.157-159]. Глобалізація міжнародних торговельних відносин призводить до необхідності впровадження комплексних програм захисту конкуренції та уніфікації норм як на рівні окремих держав, так і на рівні союзів. Наразі особливо актуальним є питання взаємовпливу та взаємодії торговельної та конкурентної політики [6]. Водночас і саме адвокатування конкуренції може провадитися суб'єктами бізнесу і у цьому разі воно слугує інструментом саморегулювання.

«Саморегуляція – це спосіб управління, який передбачає мінімальне втручання держави, і учасники (за своїм вибором) визначають правила для відповідної діяльності, контролюють їх дотримання та використовують конкретні методи для впливу на порушників. Державне регулювання не виключається – навпаки, воно може виявлятися в різних формах, залежно від застосованих засобів саморегулювання та інших підходів» [7, с.11-12].

Інтеграція СРО в національне галузеве законодавство відбувалася досить швидко, але не завжди послідовно, що призвело до їх сприйняття вітчизняною правовою наукою як щось особливе. Тому виникає серйозна проблема у правовій кваліфікації таких організацій, визначенні їх місця у системі юридичних осіб і розмежуванні характерних ознак, що властиві цим організаціям.

Термін «саморегульована організація» (self-regulatory organization) вперше з'явився в американському законодавстві під час реалізації Нового курсу Т. Рузвельта. В цей час створення таких організацій було передбачено Законом про ринок цінних паперів (Securities Exchange Act of 1934). Згідно з цим законом, статус саморегульованої організації мали право отримувати національні фондові біржі, асоціації учасників ринку цінних паперів, зареєстровані клірингові агентства та муніципальне правління з регулювання ринку муніципальних цінних паперів [8, с. 17-18].

Проблемам визначення правового статусу СРО у вітчизняній науці присвячено не так багато наукових досліджень. Враховуючи зарубіжний досвід, можна зробити висновки щодо унікальності правового регулювання статусу саморегульованих організацій у провідних країнах світу.

О.М. Гончаренко зазначає, що сьогодні мета і завдання СРО значно відрізняються, залежно від можливості делегування повноважень і, в першу чергу, від критерію первинної реєстрації організації. Ще одним суттєвим аспектом є здійснення СРО як публічних, так і приватних функцій, які нерозривно пов'язані з першим. У відповідності до сучасних реалій, міжнародних стандартів і зарубіжного досвіду, СРО практично зобов'язані виконувати та реалізовувати певні публічні обов'язки та завдання разом зі своєю основною приватною метою [9, с. 147].

Як вказують В.Е. Беяневич та О.А. Беяневич, результативність застосування права значною мірою залежить від ясності та повноти правового регулювання, іншими словами, від того, наскільки добре дотримуються вимоги щодо ясності і чіткості при формуванні та прийнятті правових норм на початковому етапі їх розробки [10, с. 32]. У цьому аспекті слушною є думка О.В. Медведчук про те, що на сучасному етапі розвитку України діюча законодавча база дозволяє створювати саморегульовані організації для таких видів професійної і господарської діяльності, як діяльність на оптових ринках сільськогосподарської продукції, сільськогосподарська дорадча діяльність, діяльність на оптових ринках; аудиторська діяльність, оцінна діяльність, оцінювання земель, землеустрій, архітектурна діяльність; професійна діяльність на ринку цінних паперів; адвокатська діяльність, нотаріальна діяльність, діяльність арбітражних керуючих; адміністрування недержавних пенсійних фондів; діяльність кредитних спілок, страхова діяльність, організація формування та обігу кредитних історій; туризм, діяльність на ринку електричної енергії; діяльність організацій чи об'єднань роботодавців [11, с.178 -179]. Сутність саморегулювання полягає у регулюванні відносин в певних сферах економічної діяльності на основі самоорганізації, без прямого втручання держави [12, с.171].

Проте виявляється досить поширеною модель ринку, в якій взагалі відсутні саморегульовані організації. До таких країн можна віднести Австралію, Австрію, Бельгію, Бразилію, Угорщину, Німеччину, Індію, Іспанію, Данію, Тайвань, Туреччину, Швецію та Швейцарію. Країни з єдиною саморегульованою організацією включають Нову Зеландію та Польщу. У свою чергу США, Канада, Японія і Норвегія служать прикладами країн з численними саморегульованими організаціями.

Чинна Концепція реформування інституту саморегулювання в Україні, (далі – Концепція) закріпила положення, що регулювання притаманний високий рівень ефективності [13]. Дієва практика застосування СРО цілком узгоджується із внутрішніми процесами в нашій державі, пов'язаними з децентралізацією влади та дерегулюванням підприємництва.

Відсутність нормативного забезпечення, неадекватність чинної нормативно-правової бази, наявність певних прогалин у вітчизняній пов'язаній із регулюванням діяльності СРО, призводить до так званого «стихійного саморегулювання», яке О.М. Гончаренко визначає як таке, що виникає внаслідок відсутності відповідних правових норм та будь-якого контролю з боку держави [14, с. 70]. З даною думкою варто погодитись, адже стихійне саморегулювання виникає внаслідок відсутності рамкових обмежень з боку держави. Саморегулювання господарсько-торгівельної діяльності – це не відсутність державного регулювання, а регулювання самими учасниками, з їх професійної точки зору, враховуючи нормативні заборони і обмеження з боку держави. Таке саморегулювання може виявитися навіть більш складним у аспекті регулювання, оскільки бізнес-середовище краще знає усі проблеми ведення відповідної діяльності та буде намагатися до більш чіткого визначення правил на ринку, що може призвести навіть до зарегульованості.

Україна йде шляхом звуження сфери державного регулювання та розширення саморегулювання в тій чи іншій галузі. Саморегулювання господарсько-торгівельної діяльності може бути результатом або наслідком дерегулювання.

Benjamin Edelman та Damien Geradin використовують термін «стихійне дерегулювання» (з англ. spontaneous deregulation) та зазначають, що такі успішні компанії як Airbnb, Uber та YouTube здійснюють свою діяльність на принципі власних правил гри – іншими словами опираючись на «стихійне дерегулювання». «Стихійне дерегулювання» відбувається дедалі швидше і в дедалі більшій кількості галузей. Автори зазначають, коли державне регулювання є надмірним та застарілим суб'єкти господарювання застосовують власні способи захисту регулювання [15].

Але, з цим дослідженням важко погодитись, адже виникає питання, як та яким чином суб'єкти господарювання можуть взяти на себе таку державну функцію як дерегулювання?

Вчені зазначають, що державі передаються лише ті економічні функції, які не можуть ефективно виконувати самі виробники та інші суб'єкти ринкових відносин оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів. Дерегулювання перебуває у пря-

мій залежності від державного регулювання, оскільки необхідність у дерегулюванні виникає саме у разі перевищення рівня регулювання, прийнятного для нормального функціонування ринку [16, с. 147].

Отже, у випадку саморегулювання самі суб'єкти господарювання створюють певні кордони та правила для самих себе, опираючись на принцип «дозволено все, що не заборонено». Тобто суб'єкти господарювання діють у межах (рамках), попередньо створених та дозволених державою.

Знову акцентуємо увагу на тому, що недостатність державного регулювання є перешкодою для забезпечення необхідного фундаменту для прийняття СРО як дієвих та перспективних організацій регулювання господарської та іншої професійної діяльності.

Офіційно, на рівні національного законодавства в Україні визнані СРО в таких сферах як: оціночна діяльність, оцінка земель, землеустроїв, архітектурна діяльність, діяльність на оптових ринках сільськогосподарської продукції, сільськогосподарська дорадча діяльність, професійна діяльність на ринку цінних паперів, діяльність арбітражних керуючих, адміністрування недержавних пенсійних фондів, діяльність кредитних спілок, страхова діяльність, організація формування та обігу кредитних історій, туризм, діяльність на ринку електричної енергії, діяльність організацій/об'єднань роботодавців. Чинні підзаконні нормативно-правові акти, котрі прийнято у розвиток законів у визначених сферах, лише фрагментарно передбачають проведення нагляду та контролю за діяльністю СРО та лише у разі наявності офіційних СРО на певному ринку, сфері, галузі, виді діяльності [13].

У Верховній Раді зареєстровано законопроект, спрямований на поліпшення правового регулювання функціонування саморегульованих організацій. Проект Закону реєстр. № 7025 від 08.02.2022 р. встановлює основні принципи створення, реєстрації, функціонування та ліквідації саморегульованих організацій, включаючи аспекти ведення реєстру їх членів, фінансування та взаємовідносини між саморегульованими організаціями і державними установами тощо.

Станом на зараз, є матеріали у вигляді проєктів законів, а саме проєкт Закону України «Про саморегульовані організації» від 18.12.2018 року, розробленого іще тоді діючим Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, проєкт Закону України «Про саморегулювання господарської та професійної діяльності» від 17.12.2019 року та проєкт Закону України «Про саморегулювання господарської та професійної діяльності» від 15.10.2020 року

Матеріали стосуються основних принципів створення, реєстрації, функціонування та ліквідації саморегульованих організацій, включаючи аспекти ведення реєстру їх членів, фінансування та взаємовідносини між саморегульованими організаціями і державними установами, тощо. Безсумнівно, існує потреба у прийнятті або доповненні законодавства та закріпленні положень, котрі налагодять процеси, пов'язані зі створенням, реєстрацією, діяльністю та припиненням діяльності СРО на загальному рівні, незалежно від сфери та виду діяльності.

Щодо українського законодавства, то визначення саморегульованих організацій містяться в законах «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про інститути спільного інвестування», «Про кредитні спілки», «Про недержавне пенсійне забезпечення». Водночас відсутнє належне нормативне врегулювання порядку створення та діяльності СРО у сфері оптової та роздрібної, а також господарсько-торговельної діяльності загалом.

О.М. Гончаренко загалом позитивно оцінюючи наміри щодо прийняття базового закону про діяльність саморегульованих організацій та окремих галузевих, зазначає, щодо потреби внесення змін до Господарського кодексу України. Авторка вважає, що такі зміни в нормативно-правовому акті допоможуть створити єдиний комплексний підхід на рівні законодавства щодо саморегулювання та функціонування саморегульованих організацій. Тому, варто розглянути можливість доповнення Господарського кодексу України новою Главою 2-1, яка б називалася «Основні принципи саморегулювання та ролі саморегульованих організацій у сфері господарювання» [17, с.121-122].

Дійсно, законодавець передбачає утворення СРО для певних видів і закріплює основні вимоги для реалізації їх функцій та завдань, проте це не означає, що заборонено функціонувати іншим організаціям, сфера діяльності яких не передбачена законодавством. Знову слугуючи принципу «дозволено все, що не заборонено», СРО у сфері господарсько-торговельної діяльності можуть існувати, та безпосередньо провадити свою діяльність.

Всупереч недостатньому державному регулюванню в Україні СРО створюються за моделлю громадських організацій, або професійних об'єднань які проходять обов'язкову реєстрацію як громадської організації, а деякі так і залишаються громадськими організаціями, які представляють та захищають інтереси суб'єктів господарювання. В цьому випадку існує потреба в створенні чіткого механізму надання громадським організаціям статусу СРО. Але відрізняти

статусних СРО від інших непідприємницьких організацій буде саме сфера їх діяльності – упорядкування економічної діяльності.

Наука визначає наступні моделі саморегулювання у державах: добровільне, делеговане та змішане. При добровільному саморегулюванні, статус СРО отримують громадські організації, рівень контролю зі сторони держави за організацією як за СРО буде мінімальним.

У разі якщо СРО є безстатусною, то контроль буде відповідно здійснено у загальному порядку як до громадського об'єднання або ж господарської асоціації, або у визначеному законом порядку до відповідної організації: палати, торгово-промислової палати, біржі тощо [17].

Як зауважують науковці, однією із ознак СРО є об'єднання учасників певної професійної спільноти та/або виду, галузі, ринку та сфери господарської діяльності [18, с. 111-112]. Причому, важливим аспектом є вибір спільного так ключового напрямку діяльності, що в подальшому послугує об'єднуючим критерієм спільноти.

До прикладу, до ключових напрямків відповідно до Звіту про діяльність за підсумками 2021 року, опублікованих на офіційному сайті Асоціації рітейлерів України, яка позиціонує себе як профільне об'єднання гравців ринку роздрібною торгівлі та компаній, безпосередньо пов'язаних з рітейлом входили: розробка та вдосконалення законів та нормативно-правових актів, що впливають на галузь рітейлу; налагодження міжнародних зв'язків в сфері рітейлу; послаблення карантинних обмежень для рітейлерів та торгово-розважальних центрів, тощо.

Ваговими були підсумки за 2020 рік, адже Асоціації рітейлерів України створила окремий GR-напрямок (Government Relations), що був створений заради: комунікації та співпраці з органами державної влади: Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, іншими міністерствами; формування та озвучення загальної позиції рітейлу, участь в розробці законопроектів та інших нормативних актів (проектів законів «Про захист прав споживачів», «Про основні засади торговельної діяльності харчовими продуктами», «Про основні засади державного нагляду та контролю»); узгодження позицій щодо імплементації касових апаратів (РРО); співпраця з бізнес-асоціаціями, тощо.

Після встановлення правового режиму дії воєнного стану на території України, діяльність Асоціації спрямована на організацію проведення різних благодійних форумів, самітів, офлайн та онлайн зустрічей, звіти про діяльність за 2022 та 2023 рік відсутні [19].

У господарсько-торгівельній діяльності функціонують різноманітні організації залежно від відповідного напрямку: оптова-роздрібна

торгівля відносно продуктів харчування (риби, м'яса, сирів, кави або ж узагалі сукупності певних продуктів та інше), торгівля сільсько-господарськими товарами, торгівля промисловими товарами тощо. При чому, за назву у таких організацій використовують слово «Асоціація», хоча це номінальна назва, а не показник юридичного статусу, як правило. Наприклад: Асоціація виробників традиційних закарпатських сирів, Асоціація виробників молока, Асоціація «М'ясної галузі», Асоціація «Оператори ринку медичних виробів», Асоціація учасників ринку вікон і фасадів, Насіннева асоціація України та ринок насіння, Асоціація чизмонгерів і сирних сомельє тощо. Організаційно-правовою формою таких асоціацій є господарська асоціація, громадська організація або громадська спілка.

Висновки. Отже, офіційний статус країни-кандидата на членство в ЄС покладає необхідність наближення національного законодавства до вимог законодавства ЄС, у тому числі щодо правового забезпечення саморегулювання та діяльності СРО у господарсько-торгівельній діяльності.

Проблеми, які виникають у діяльності саморегулювальних організацій, залишаються нерозв'язаними через відсутність єдиних законодавчих засад, які б з однієї сторони стандартизували порядок створення, діяльності припинення таких організацій, а з іншої – дозволили би врегулювати той чи інший ринок, галузь, вид господарської діяльності враховуючи особливості їх функціонування.

Відсутнє належне нормативне врегулювання порядку створення, існування, припинення діяльності СРО у сфері оптової та роздрібною торгівлі, а також господарсько-торгівельної діяльності загалом. СРО у сфері господарсько-торгівельної діяльності можуть існувати та безпосередньо провадити свою діяльність в різних організаційно-правових формах як то господарська асоціація, громадська організація або громадська спілка.

Для того, щоб державне регулювання було ефективним та підтримане бізнесом у сфері господарсько-торгівельної діяльності потрібно продовжувати розвивати діяльність саморегулювальних організацій, наділяти їх, за необхідності, делегованими повноваженнями.

Література

1. Тищенко Ю.В. Угоди світової організації торгівлі: способи тлумачення. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*, 2021. № 4. с.17-25.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 09.09.2023).

3. Гончаренко О.М. Державне регулювання та саморегулювання господарської діяльності: пошук балансу. *Підприємництво, господарство і право*. №3, с. 42-43.

4. Беяневич О.А. Принцип пропорційності у господарському праві. *Економіка та право*, 2019. № 1(52). с. 7-8.

5. Черненко О.А. Адвокатування конкуренції та сучасні інформаційні технології. *Приватне право і підприємництво*. Вип. 20, 2020 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2020. с.157-159.

6. O. Bakalinska, O. Honcharenko, T. Kaptsova, H. Babadzhanian (2022). Advocacy of Competition in the World and Ukraine: Comparative Characteristics. *Access to Justice in Eastern Europe*. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1666364941.pdf

7. Babadzhanian H. The concept of self-regulation of economic and trade activities. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 2022. №1, С. 11–16.

8. Філатова Н.Ю. Саморегулівні організації як суб'єкти цивільного права: монографія. Право. 2016. С. 240.

9. Гончаренко О. М. Питання мети, функцій та завдань саморегулівних організацій. *Часопис Київського університету права*, 2018. № 3. С. 146-150.

10. Беяневич В.Е., Беяневич О.А. Наукові висновки щодо застосування норм права та судова практика Верховного Суду 2018-2020 років. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 460 с.

11. Медведчук О. В. Державне управління. Інвестиції: практика та досвід. Київ, 2018. № 13. С. 98-102.

12. Мазаракі Н. А. Медіація в Україні як соціальний та правовий інститут. *Часопис Київського університету права*. 2018. №3, С.169-173.

13. Концепція реформування інституту саморегулювання в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 308-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/308-2018-%D1%80#Text>

14. Гончаренко О.М. Види саморегулювання господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 68–72.

15. Edelman Benjamin, and Damien Geradin. Spontaneous Deregulation: How to Compete with Platforms That Ignore the Rules. *Harvard Business Review* 94. (April 2016). №. 4. р. 80–87.

16. Сергійко О. В. До питання дерегулювання підприємницької діяльності. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Випуск 16. С. 145–149.

17. Гончаренко О.М. Конституційні засади обмеження саморегулювання господарської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Випуск 50. Том 1. С. 120–123.

18. Гончаренко О.М. Актуальні питання правового статусу саморегулівних організацій в Україні. *Підприємництво, господарство і право*, 2018. №12. С. 109-114.

19. Офіційний сайт Асоціації рітейлерів України. URL: <https://rau.ua/aboutus/> (дата звернення: 21.09.2023).

Анотація

Бабаджян Г. Б. Саморегулівні організації у господарсько-торговельній діяльності. – Стаття.

У статті визначені особливості функціонування та правового забезпечення саморегулівних організацій

в господарсько-торговельній діяльності. Зазначено, що офіційний статус країни-кандидата на членство в ЄС покладає необхідність наближення національного законодавства до вимог законодавства ЄС, у тому числі щодо правового забезпечення саморегулювання та діяльності СРО у господарсько-торговельній діяльності. Встановлено, що чинне національне законодавство є недосконалим та фрагментарним, що обмежує порядок створення, існування та припинення діяльності для певних саморегулівних організацій. Доведено, що незважаючи на існування прогалин у національному законодавстві, саморегулівні організації у сфері оптової та роздрібною торгівлі, а також господарсько-торговельної діяльності можуть існувати та безпосередньо провадити свою діяльність. Визначено, що у випадку саморегулювання самі суб'єкти господарювання створюють певні кордони та правила для самих себе, опираючись на принцип «дозволено все, що не заборонено». Акцентовано увагу на тому, що саморегулівні організації створюються за моделлю громадських організацій, або професійних об'єднань, а тому виникає потреба в створенні механізму розмежування їх функцій. Зазначено, що існує потреба у прийнятті або доповненні законодавства та закріпленні положень, котрі налагодять процеси, пов'язані зі створенням, реєстрацією, діяльністю та припиненням діяльності СРО на загальному рівні, незалежно від сфери та виду діяльності. Проте слугуючи принципу «дозволено все, що не заборонено», саморегулівні організації у сфері господарсько-торговельної діяльності можуть існувати, та безпосередньо провадити свою діяльність.

Ключові слова: саморегулівні організації, саморегулювання, господарсько-торговельна діяльність, господарська діяльність, торгівля.

Summary

Babadzhanian H. B. Self-regulatory organizations in economic and trade activities. – Article.

The article identifies the peculiarities of functioning and legal support of self-regulatory organizations in economic and commercial activities. It is noted that the official status of a candidate country for EU membership imposes the need to approximate national legislation to the requirements of EU legislation, including the legal support for self-regulation and activities of SROs in economic and commercial activities. It is established that the current national legislation is imperfect and fragmented, which restricts the procedure for establishment, existence and termination of activities for certain self-regulatory organizations. It is proved that despite the existence of gaps in national legislation, self-regulatory organizations in the field of wholesale and retail trade, as well as economic and commercial activities can exist and directly carry out their activities. It is determined that in the case of self-regulation, business entities themselves create certain boundaries and rules for themselves, based on the principle of "everything that is not prohibited is permitted". The author emphasizes that self-regulatory organizations are created on the model of public organizations or professional associations, and therefore there is a need to create a mechanism for separating their functions. It is noted that there is a need to adopt or amend legislation and enshrine provisions that will establish processes related to the establishment, registration, operation and termination of SROs at the general level, regardless of the scope and type of activity. However, serving the principle "everything that is not prohibited

is permitted", self-regulatory organizations in the field of economic and commercial activities may exist and directly carry out their activities.

Key words: self-regulatory organizations, self-regulation, economic and commercial activity, economic activity, trade.

УДК 346.2 : 346.54
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.5>

Р. А. Джабраїлов
orcid.org/0000-0002-4422-2102
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України»

О. Е. Ліллемяе
orcid.org/0000-0003-4899-107X
кандидат юридичних наук,
керівник відділу організаційного забезпечення пленарних засідань Верховної Ради України,
засідань Погоджувальної ради управління організаційного
та аналітичного забезпечення пленарних засідань Верховної Ради України
Головного організаційного управління Апарату Верховної Ради України,
науковий співробітник
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України»

ОСОБЛИВОСТІ ДОПУСТИМОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКІВ ЄС Й У КОНТЕКСТІ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Унаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України під загрозою перебувають безліч сфер економічного, соціального життя країни. Наприклад, мережам оператора системи передачі НЕК «Укренерго» завдано збитків на суму 9,6 млрд грн. Станом на 1 липня 2023 року було відновлено лише 1,6% від обсягу руйнувань енергосистеми України внаслідок ракетних обстрілів російської федерації [1].

Отже, пошкодження та знищення об'єктів енергетичної та іншої критичної для України інфраструктури, призводять все більше до нових викликів у напрямку як найшвидшого їх відновлення із залученням ресурсів із різних джерел: державних, міжнародних, приватних тощо. Зміна пріоритетів економіки, фокусу діяльності в енергетичній сфері у воєнний період зумовлює розробку та прийняття іноді зовсім непопулярних заходів на відміну від інших країн, які не стикнулися з військовою агресією, де немає бойових дій та руйнувань енергетичної системи.

Безумовно, розроблення урядом Плану відновлення країни до 2032 року [2], позитивно позначається на формуванні державних програм фінансування, визначає та окреслює конкретні вектори діяльності, куди мають бути направлені весь інтелектуальний та фінансовий потенціал країни. Цей документ включає наступні напрями: відбудова чистого та захищеного середовища, поліпшення бізнес-середовища, забезпечення конкурентного доступу до капіталу, роз-

виток секторів економіки з доданою вартістю, відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів тощо. Резюмуючи наведене, є доцільним зазначити, що План охоплює усі напрями економіки країни та передбачає значний обсяг коштів на реалізацію запропонованих програм за рахунок як державних ресурсів, так і ресурсів міжнародних фондів.

В цьому контексті важливо зазначити, що ціль надання державної допомоги суб'єктам господарювання в енергетичній сфері в поточних умовах України набуває якісно нового важливого значення, яка не може у повній мірі розглядатися у площині економічної конкуренції, зокрема правил державної допомоги. Оскільки першочергово мають розглядатися не питання дотримання рівних правил гри на енергетичному ринку, не захист економічної конкуренції, а забезпечення населення життєво необхідними послугами.

Однак, євроінтеграційний курс, що містить в собі велику кількість певних зобов'язань, який із набуттям нового для України статусу кандидата в члени ЄС тільки посилюється, навіть в існуючих складних умовах потребує виконання встановлених стандартів ЄС. Інститут державної допомоги є невід'ємним елементом цього процесу, оскільки статтями 262-267 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода) [3] передбачено низку зобов'язань щодо імплементації норм права ЄС у національне законодавство з державної допомоги.

Відтак, забезпечення на державному рівні балансу між дотриманням європейських норм у сфері державної допомоги та врахуванням національних інтересів, а також особливостей поточної соціально-економічної ситуації в Україні, що полягає у максимально швидкому відновленні об'єктів критичної інфраструктури, в тому числі енергетичної, є надзвичайно важливим стратегічним завданням загальнодержавного значення.

Так, наприклад, В.О. Тімашов наголошує на тому, що захист національних інтересів у енергетичній сфері з урахуванням дотримання міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Україна, має бути одним із пріоритетних напрямів державної політики в енергетичній сфері [4].

Стан дослідження. Питання застосування та роль правил державної допомоги суб'єктам господарювання у сфері енергетики широко висвітлюються зарубіжними дослідниками такими, як: Phedon Nicolaides, Christoph Arnold, James Killick, Rozeta Karova, Leigh Hancher, Christian Bergqvist та інші.

Праці вітчизняних науковців у сфері застосування правил державної допомоги для галузі енергетики зустрічаються не часто. Проте загалом, питання правового регулювання енергетики привертають увагу таких авторів як, Г.Д. Джумагельдієва, Н.В. Єремеева, О.Ю. Ілларіонов, В.О. Тімашов, О.А. Трегуб, Т.І. Швидка. Особливої уваги заслуговують праці Я.В. Петруненка, який досліджує питання засобів ефективного використання бюджетних коштів, одним з яких є державна допомога суб'єктам господарювання.

В той же час, зважаючи на недостатність висвітлення у наукових джерелах особливостей адаптації законодавства України у сфері надання державної допомоги на розвиток енергетичного сектору з урахуванням як сучасної трансформації енергетичних ринків ЄС, так і нових викликів, що створюються мілітарними факторами та перспективами післявоєнного відновлення, актуальність представленого дослідження значно посилюється. Відповідно, зазначене обумовлює **мету дослідження**, яка полягає у визначенні підходів щодо визнання допустимою державної допомоги суб'єктам господарювання енергетичної галузі в умовах трансформації енергетичних ринків, а також з урахуванням правового режиму воєнного стану та пріоритетів повоєнного відновлення.

Поточні тенденції застосування правил державної допомоги в енергетиці та поліпшенні кліматичних умов в країнах-членах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з більш детального висвітлення цієї тематики, для побудови та об'єктивного сприйняття ситуації, в якій знаходиться зараз Україна на відміну

від країн ЄС, розуміння тенденцій розвитку правил державної допомоги в енергетиці, вбачається доцільним дослідити які саме проекти наразі підтримуються в країнах-членах ЄС. Важливо зазначити, що за останні роки вони значно змінилися в бік збереження кліматичних умов на планеті.

Так, у грудні 2019 року Європейська комісія представила «Зелену угоду» — дорожню карту для того, щоб зробити економіку ЄС стійкою та перетворити економіку Європи на вуглецево-нейтральну до 2050 року. Політика конкуренції та, зокрема, політика державної допомоги відіграють ключову роль у досягненні цілей, визначених «Зеленою угодою». Адже державам-членам доведеться залучати значні інвестиції в екологічні проекти.

Нові Керівні принципи щодо державної допомоги для захисту клімату, навколишнього середовища та енергетики («СЕЕАГ») застосовуються з січня 2022 року [5].

Отже, для досягнення цілей «Зеленої угоди» 27 січня 2022 року Європейська комісія прийняла нові Керівні принципи щодо державної допомоги для СЕЕАГ [6]. Цей документ пом'якшує умови, за яких держави-члени можуть підтримувати сектори, які сприяють захисту навколишнього середовища та декарбонізації економіки.

Документом охоплено широкий спектр заходів фінансування, таких як чиста мобільність, ефективне використання ресурсів, біорізноманіття, скорочення та видалення викидів парникових газів, включаючи пряму підтримку відновлюваних джерел енергії, виробництво енергії з низьким вмістом вуглецю (наприклад, водню) та уловлювання вуглецю.

Згідно з цими Керівними принципами, державна допомога повинна справді сприяти розвитку конкретної економічної діяльності («позитивний стан») і не мати негативного впливу на умови торгівлі у спосіб, який суперечить загальним європейським інтересам («негативний стан»).

Негативний стан можливо попередити за допомогою декількох ключових умов:

1) допомога має бути необхідною (тобто спрямованою на ситуацію, коли вона може призвести до суттєвого розвитку, який ринок сам по собі не зможе зробити);

2) належною (тобто необхідними є інструменти допомоги, що менш викривляють, здатних досягти однакові результати);

3) пропорційною (тобто сума допомоги на бенефіціара обмежується мінімумом, необхідним для реалізації проекту або діяльності, що отримує допомогу);

4) прозорою (серед іншого, держава повинна оприлюднити повний текст схваленого заходу).

Нещодавно було прийнято регламент про скасування вимоги, згідно з правилами державної допомоги ЄС, подання попереднього повідомлення щодо певних видів допомоги для залізничного, внутрішнього водного та мультимодального транспорту. Метою цієї пропозиції є сприяння екологізації транспорту та поліпшення навколишнього середовища [7].

Фінський захід державної допомоги на скорочення викидів вуглецю.

Схема державної допомоги, заявлена Фінляндією, із загальним орієнтовним бюджетом у 687 мільйонів євро, покриває частину вищих цін на електроенергію, які виникають через витрати на виробництво електроенергії (так звані «непрямі витрати на викиди»), понесені між 2021 і 2025 роками. Захід підтримки спрямований на зменшення ризику «витоку вуглецю», коли підприємства переміщують своє виробництво в країни за межами ЄС з менш амбітною кліматичною політикою, що призводить до збільшення викидів парникових газів у всьому світі.

Така програма державної допомоги приносить користь компаніям, які працюють у секторах із ризиком витоку вуглецю, перелічених у Додатку І до Керівних принципів щодо певних заходів державної допомоги в контексті торгівлі квотами на викиди парникових газів після 2021 року (Emission Trading System State aid Guidelines) (далі – ETS) [8]. Ці сектори стикаються зі значними витратами на електроенергію та особливо впливають на економічну конкуренцію. Отже, до таких секторів, відповідно до Додатку 1 ETS, відносять виробництво шкіряного одягу, алюмінію, свинцю, цинку, олова, целюлози, паперу, картону, сталі, феросплавів тощо.

Компенсація надається відповідним підприємствам шляхом часткового відшкодування непрямих витрат на викиди, понесених у попередньому році, з остаточним платежем у 2026 році. Максимальна сума допомоги на одного отримувача становитиме 25% від понесених непрямих витрат на викиди. Загальна сума допомоги, що надається за програмою, не може перевищувати 150 мільйонів євро на рік. Розмір допомоги розраховується на основі контрольних показників ефективності споживання електроенергії, які забезпечують заохочення бенефіціарів до енергозбереження.

Для того, щоб отримати компенсацію, усі отримувачі повинні:

- або продемонструвати, що викиди парникових газів їхніх установок є нижчими ніж застосовний контрольний показник, який використовується в ETS;
- або покривати щонайменше 30% електроенергії, яку вони використовують з безвуглецевих джерел (через об'єкти виробництва віднов-

люваної енергії на місці або поблизу, угоди про купівлю безвуглецевої електроенергії або гарантії її походження).

Крім того, підприємства повинні зробити додаткові інвестиції, щоб загалом вони інвестували принаймні 50% від суми допомоги в заходи, що сприяють вуглецевій нейтральності, і, таким чином, компанії, показники яких були нижчими ніж застосовуваний контрольний показник, надалі зменшать викиди до значно нижчого рівня.

Оцінка допустимості наведеної програми державної допомоги Комісією відбувалась наступним чином. Комісія оцінила цей захід відповідно до правил ЄС про державну допомогу ETS та встановила, що ця схема є необхідною та доцільною для підтримки енергоємних компаній з вищими цінами на електроенергію та запобігання переміщенню компаній до країн за межами ЄС з менш амбітною кліматичною політикою, що призведе до збільшення глобальних викидів парникових газів. Крім того, Комісія встановила, що схема відповідає вимогам щодо енергоаудиту та систем управління, які викладені у ETS. Отже, така програма державної допомоги підтримує кліматичні та екологічні цілі ЄС, а також цілі, визначені в Європейській зеленій угоді. Крім того, Комісія дійшла висновку, що надана допомога обмежена необхідним мінімумом і не матиме надмірного негативного впливу на конкуренцію та торгівлю в ЄС, тому була визнана допустимою згідно з правилами державної допомоги ЄС.

Отже, можна справедливо зазначити, що державна допомога в країнах-членах ЄС здебільшого має депо інші цілі, ніж ті, що зараз ставляться в Україні, а тому розробка окремих специфічних підходів для нашої країни є вкрай актуальним та доцільним завданням.

Правове регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання енергетичної галузі в Україні.

31 грудня 2022 року фактично закінчився перехідний період щодо виконання Україною зобов'язань у сфері державної допомоги та імплементації відповідних підходів ЄС, передбачених Угодою. Це означає, що правила державної допомоги ЄС мають бути імplementовані та застосовуватися на належному, для країни кандидата-члена в ЄС, рівні. Більше того, у подальшому Єврокомісія буде аналізувати прогрес у цьому процесі та переглядати ступінь адаптації та необхідності додаткового впровадження тих чи інших актів законодавства ЄС.

Так, на виконання частини першої статті 267 Угоди, Україна створила національну систему контролю державної допомоги, а саме:

- налагоджено систему моніторингу та контролю державної допомоги суб'єктам господарювання;

- створено національний незалежний орган із повноваженнями контролю та моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання;
- прийнято національне законодавство про державну допомогу суб'єктам господарювання з процедурних питань, врегульовано механізм подання Антимонопольному комітету України (далі – Комітет) інформації про державну допомогу суб'єктам господарювання;
- визначено основні критерії оцінки допустимості державної допомоги;
- впроваджено механізм повернення незаконної державної допомоги, недопустимої для конкуренції;
- визначено методику формування карти регіонального розподілу державної допомоги;
- створено реєстр державної допомоги суб'єктам господарювання.

У сфері довкілля оцінка допустимості державної допомоги в Україні здійснюється на підставі постанови КМУ від 11 жовтня 2021 року № 1060 «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища». Цей документ розроблювався на основі попередніх настанов ЄС у сфері захисту навколишнього середовища [9] та не враховує останні зміни правил, що відбулися у цій сфері.

Окрім зазначеного, частково такі ж цілі виконує постанова КМУ від 13 січня 2021 року № 38 «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання у вугільній галузі» [10], оскільки передбачає обмежену кількість напрямів допустимої державної допомоги, а саме:

- закриття (ліквідацію) вугледобувних підприємств або їх відокремлених підрозділів;
- покриття виняткових витрат;
- забезпечення доступу до запасів вугілля;
- заходи з технічного переоснащення та модернізації вугледобувних підприємств;
- покриття поточних витрат.

При цьому для кожного із цих напрямів є додаткові умови, так, наприклад, державна допомога на покриття поточних витрат не може бути надана після 1 вересня 2022 року.

Тобто фактично однією з цілей зазначеного документу є зменшення впливу на навколишнє природне середовище в результаті скорочення видобутку вугілля вугільними підприємствами.

Отже, висвітлені національні нормативно-правові акти є доцільними та важливими з точки зору досягнення цілей сталого розвитку у сфері довкілля, дотримання європейських стандартів, розвитку економічної конкуренції, проте враховуючи звичайні сприятливі умови існування ринку, економічної конкуренції та не враховуючи воєнні дії спричинені російською агресією.

Втім, обставини в яких знаходиться зараз Україна, зумовлюють перегляд визначення пріоритетів в бік забезпечення належних умов життя українських громадян, умов їх праці, відновлення економіки.

У зв'язку з цим, Законом України № 2134-ІХ від 15 березня 2022 року були внесені зміни до пункту 9 «Прикінцевих та перехідних» Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [11] шляхом його доповнення новим підпунктом 5², відповідно до якого державна допомога, що надається під час дії воєнного стану, є допустимою та не повідомляється до Уповноваженого органу. Впровадження такої норми обумовлено нагальністю пришвидшення процесів надання державної підтримки суб'єктам господарювання, виключаючи з цього ланцюга Антимонопольний комітет України.

Аналізуючи дану норму, варто підкреслити, що ці положення зовсім не відповідають принципам Угоди та виступають перешкоджаючим фактором з належного здійснення повноважень Комітетом у сфері державної допомоги відповідно до Угоди. Оскільки цей Закон визнає допустимою державну допомогу тільки тому, що вона надається під час дії воєнного стану.

Тому для полегшення застосування правил державної допомоги надавачами такої допомоги вбачається більш доцільним, особливо під час дії воєнного стану, розроблення інших інноваційних підходів до оцінки державної допомоги.

Висновки.

Одним із способів вирішення порушеної у статті проблеми є розробка окремого підзаконного нормативно-правового акта, в якому б визначалися основні більш лояльні умови допустимості, та як наслідок умови звільнення надавачів такої державної допомоги від обов'язку повідомлення державної допомоги суб'єктам господарювання у сфері енергетики, що постраждали унаслідок збройної агресії російської федерації.

До таких умов допустимості можна відносити:

- спрямування державної допомоги на чітко визначену мету;
- чітке обґрунтування надавачем необхідності державного втручання;
- пропорційність державної допомоги, тобто обмеження суми державної допомоги мінімумом, необхідним для досягнення заявленої цілі;
- прозорість державної допомоги – інформація про неї повинна бути публічно доступна.

Наприклад, аналогічним чином у Європейському Союзі врегульовано питання надання суб'єктам господарювання країн-членів ЄС компенсації на відшкодування економічних втрат унаслідок запровадження санкцій через військову агресію російської федерації (Temporary

crisis framework for State aid measures to support the economy following the aggression against Ukraine by Russia) [12].

Цей документ наочно демонструє гнучкість правил державної допомоги, які розробляються у відповідь на запит ринку, суспільства, обставин, що виникають у поточних ситуаціях у світі.

Проте, будь-які критерії оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання впливають із мети надання такої допомоги, що потребує першочергового нормативного закріплення.

Відправною точкою для реалізації запропонованих змін можна визнати доповнення Угоди новим пунктом 2 «с» статті 262, якою передбачено сумісність державної допомоги з належним функціонуванням Угоди, за аналогією до статті 107(2)(с) Договору про функціонування ЄС [13], що передбачає окрему норму щодо сумісності з внутрішнім ринком допомоги, що надана економіці певних регіонів Федеративної Республіки Німеччина, що зазнали впливу поділу Німеччини, тією мірою, якою така допомога необхідна для компенсації економічних втрат, спричинених таким поділом.

Пропонується, що новий пункт 2 «с» статті 262 Угоди визначатиме сумісною з належним функціонуванням Угоди допомогу для розв'язання соціальних та економічних проблем, пов'язаних з військовою агресією російської федерації проти України. Також у разі необхідності передбачити, що через десять років після припинення чи скасування воєнного стану в Україні ця норма підлягає перегляду щодо необхідності її скасування.

Відповідні зміни мають бути внесені і до статті 5 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (далі – Закон) [14] (допустима державна допомога) щодо допустимої державної допомоги для розв'язання соціальних та економічних проблем, пов'язаних з військовою агресією російської федерації проти України.

Зазначене дозволило б застосовувати більш лояльні підходи до умов допустимості державної допомоги, необхідність якої пов'язана з військовою агресією російської федерації проти України, оскільки пункт 2 статті 262 Угоди передбачає сумісність відповідної допомоги з належним функціонуванням Угоди, а пункт 3 статті 262 передбачає *можливу* сумісність допомоги з належним виконанням Угоди. Аналогічно й щодо відповідних положень статей 5 та 6 Закону. Також важливо підкреслити, що такий підхід аналогічно буде мати позитивний ефект та його можна застосовувати для будь-якої сфери економіки, що постраждала унаслідок збройної агресії російської федерації. Тобто мета для такої державної допомоги має бути єдиною, а умови

допустимості можуть відрізнятися в залежності від особливостей того або іншого виду ринку, умов дотримання правил економічної конкуренції.

Важливо зазначити, що для ефективного запровадження та функціонування такого підходу, дотримання умов допустимості необхідним є залучення Антимонопольного комітету України як Уповноваженого органу з питань державної допомоги для супроводу та консультування надавачів державної допомоги, здійснення попереднього аналізу умов надання державної допомоги щодо її допустимості (в тому числі в рамках Плану відновлення України) на ранньому етапі формування схем державної допомоги.

Література

1. В Україні відновили 1,6% від пошкодженої обстрілами енергосистеми. Інтернет ресурс. *Сайт Укрінформ*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3744565-v-ukraini-vidnovili-16-vid-poskodzenoi-obstrilami-energositsemi.html>.
2. План відновлення країни до 2032 року. URL: <https://recovery.gov.ua>.
3. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
4. Тімашов В.О. Адміністративно-правові засади забезпечення енергетичної галузі в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал* №4/2020, с. 219 – 221.
5. New environmental state aid guidelines. URL: <https://www.interregeurope.eu/news-and-events/news/new-environmental-state-aid-guidelines>
6. Guidelines on State aid for climate, environmental protection and energy 2022: Communication from the Commission. *Official Journal of the European Union*. C80/1-89.
7. State aid and sustainability. URL: https://www.twobirds.com/en/insights/2022/france/state-aid-and-sustainability?utm_source=Mondaq&utm_medium=syndication&utm_campaign=LinkedIn-integration.
8. State of the Union: Commission adopts revised EU Emission Trading System State aid Guidelines. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1712
9. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища: Постанова Кабінету Міністрів України № 1060 від 11.10.2021. *Офіційний вісник України*, 2021, № 82, стор. 65, стаття 5259, код акта 107747/2021.
10. Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання у вугільній галузі: Постанова Кабінету Міністрів України № 38 від 13.01.2021. *Офіційний вісник України*, 2021, № 9, стор. 7, стаття 399, код акта 102801/2021.
11. Про внесення змін до розділу VI "Прикінцеві та перехідні положення" Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України: Закон України від 15.03.2022. *Верховна Рада України*. № 2134-ІХ.
12. Temporary Crisis Framework for State Aid measures to support the economy following the aggression

against Ukraine by Russia: Communication from the Commission. European Commission, Brussels, 2022.

13. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. С 326. 2012. Р. 1 – 390.

14. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 1 липня 2014 р. № 2749. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 34. Ст. 1173.

Анотація

Джабраїлов Р. А., Ліллемяе О. Е. Особливості допустимості державної допомоги в умовах трансформації енергетичних ринків ЄС й у контексті воєнного періоду та післявоєнного відновлення України. – Стаття.

У статті висвітлено особливості допустимості державної допомоги в умовах трансформації енергетичних ринків ЄС й у контексті воєнного періоду та післявоєнного відновлення України.

Авторами справедливо зазначено, враховуючи поточне підґрунтя та стан енергетичного ринку України, що ціль надання державної допомоги суб'єктам господарювання в енергетичній сфері набула якісно нового важливого значення, яка не може у повній мірі розглядатися у площині економічної конкуренції, зокрема правил державної допомоги.

Досліджено поточні тенденції застосування правил державної допомоги в енергетиці та поліпшенні кліматичних умов в країнах-членах ЄС. Наведено приклад схеми державної допомоги у Фінляндії, яка дозволяє поступово перетворити економіку держави на стійку та вуглецево-нейтральну.

Авторами підкреслено те, що державна допомога суб'єктам господарювання енергетичної сфери в країнах-членах ЄС здебільшого має інші цілі, ніж ті, що зараз ставляться в умовах воєнного стану в Україні, а тому розробка окремих специфічних підходів є вкрай актуальним та доцільним завданням для України.

Здійснено огляд поточного стану нормативно-правового регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання енергетичної галузі в Україні та адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, а також обґрунтовано ідею розробки окремого підзаконного нормативно-правового акта, в якому б визначалися основні більш лояльні умови допустимості державної допомоги, та як наслідок умови звільнення надавачів державної допомоги від обов'язку повідомлення державної допомоги суб'єктам господарювання у сфері енергетики, що постраждали унаслідок збройної агресії російської федерації.

Авторами зауважено на позитивних наслідках для будь-якої сфери економіки, яка постраждала через військову агресію російської федерації, у разі засто-

сування лояльного підходу до умов допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання.

Ключові слова: енергетика, економічна конкуренція, воєнний стан, державна допомога, суб'єкт господарювання.

Summary

Dzhabrailov R. A., Lillemiae O. E. Peculiarities of compatibility of state aid in the conditions of transformation of EU energy markets and in the context of the war period and post-war reconstruction of Ukraine. – Article.

The article highlights the peculiarities of state aid compatibility in the context of the transformation of EU energy markets and in the context of the war period and post-war recovery of Ukraine.

The authors rightly stated, taking into account the current basis and state of the energy market of Ukraine, that the goal of providing state aid to undertakings in the energy sector has acquired a qualitatively new important meaning, which cannot be fully considered in the field of economic competition, in particular, the state aid rules.

The current trends in the implementation of state aid rules in energy and climate improvement in the EU member states have been investigated. An example of a state aid scheme in Finland is given, which allows to gradually transform the country's economy into a sustainable and carbon-neutral one.

The authors emphasized that state aid to energy undertakings in the EU member states mostly has different goals than those currently set under the conditions of martial law in Ukraine, and therefore the development of individual specific approaches is an extremely relevant and appropriate task for Ukraine.

An overview of the current state of regulatory regulation of state aid to energy industry undertakings in Ukraine and the adaptation of national legislation to EU legislation was carried out. Substantiated by the idea of developing a separate by-law normative legal act, which would define the main more loyal conditions for the compatibility of state aid, and as a result the conditions for the release of state aid providers from the obligation to notify state aid to undertakings in the energy sector that suffered as a result of armed aggression Russian Federation

The authors noted the positive consequences for any sphere of the economy that suffered due to the military aggression of the Russian Federation, in the case of applying a loyal approach to the conditions of compatibility of state aid to business entities.

Key words: energy, economic competition, martial law, state aid, undertaking.

УДК 346

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.6>

І. С. Студенець

orcid.org/0000-0002-8812-3341

аспірантка кафедри економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

КОНЦЕСІЯ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Безумовно актуальним є питання ефективної взаємодії між бізнесом та державою для відновлення економіки України під час воєнного стану та під час післявоєнного відновлення. Концесія як модель державно-приватного партнерства (далі – «ДПП») є потужним інструментом для залучення інвестицій та досвіду приватного сектора. Під час стрімкого розвитку діджиталізації першочергове значення набуває кібербезпека та питання застосовності концесії як моделі ДПП в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовим питанням концесій в Україні присвячено ряд наукових доробків (в тому числі у складі праць, що стосуються ДПП). Прикладами актуальних дисертаційних досліджень є роботи Л.М. Гончарука (договір концесії) [1] та О.І. Вікарчук (концесія як засіб залучення довгострокових інвестицій) [2]. До нещодавніх досліджень відносяться напрацювання І.П. Лопушинського, В.М. Ємельянова (концесія в портовій галузі України) [3], С.Б. Єгорової, М.І. Лахижи (становлення та сучасний стан ДПП та концесій) [4] та інші.

Однак, відсутні дослідження правового регулювання та функціонування концесій у сфері забезпечення національної безпеки і кібербезпеки зокрема. Водночас, такі праці наявні в більш широкому полі – ДПП. Актуальні наукові дослідження у цій сфері представили В.О. Бойко [5], Ю.В. Заскока [6], В.В. Круглов [7], Р.Ю. Прав [8], підготовано аналітичні доповіді [9]. Міжнародні науковці та практики також не використовують концесію як модель здійснення ДПП у сфері кібербезпеки.

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання концесії для забезпечення кібербезпеки як складової національної безпеки. До завдань віднесено: розглянути стратегічне регулювання ДПП у сфері забезпечення національної безпеки та правового регулювання ДПП у сфері кібербезпеки; проаналізувати законодавство щодо концесій у сфері кібербезпеки та надати рекомендації для розвитку концесійної моделі ДПП у сфері кібербезпеки.

Виклад основного матеріалу. ДПП у сфері забезпечення національної безпеки. ДПП в галузі національної безпеки (зокрема, пов'язане з воєн-

ним станом, надзвичайною ситуацією, кібербезпекою) передбачає передачу найбільш монополізованих повноважень держави приватному партнеру. Більшість програмних довгострокових документів в сфері національної безпеки згадує застосування ДПП без деталізації його моделей, в тому числі концесії (див. Таблицю 1).

ДПП у сфері кібербезпеки. Кібербезпека є складовою національної безпеки України та може стати зразком для законодавчого та практичного розвитку ДПП і концесій в інших сферах національної безпеки. Критична потреба в розвитку ДПП в кібербезпеці зумовлена низкою причин, серед яких: приватизація деяких секторів критичної інфраструктури; велика кількість електронних інформаційних ресурсів; залежність інфраструктури від інформаційно-телекомунікаційних систем; зростаюча конвергенція комп'ютерних мереж [16]; розвиток діджиталізації тощо.

Проект Плану відновлення України передбачає розвиток потенціалу національної екосистеми кібербезпеки, включаючи посилення ДПП в напрямку кібер та інформаційної безпеки (проект зміцнення кібербезпеки малих і середніх компаній, підвищення стійкості і підтримки цифровізації бізнес-сектора) [17, ст. 63]. Крім того, заплановано розроблення законопроекту, спрямованого на врегулювання питань ДПП у сфері кібербезпеки Кабінетом Міністрів у першому півріччі 2023 року [13], текст якого наразі відсутній у публічних джерелах.

Реалізація кібербезпеки шляхом використання ДПП передбачає напрацювання відносин, пов'язаних із розкриттям конфіденційної, комерційної та персональної інформації, досягнення співвідношення інтересів партнерів, розроблення контрольних та наглядових процедур. Завдання, які повинні вирішити ДПП у сфері кібербезпеки: забезпечити надійний доступ до інтернет-мережі; регулювати технічну безпеку та оброблення даних; проводити обмін інформацією щодо кіберзагроз; здійснювати допомогу щодо вирішення ситуацій, пов'язаних із кіберзагрозами або незаконним контентом в Інтернет-мережі [10, ст. 220-221]. Напрямок можливої реалізації ДПП в кібербезпеці висвітлено нижче в Таблиці 2, проте на практиці такі партнерства відсутні.

Таблиця 1

ДПП у стратегіях національної безпеки. Розроблено автором.

Стратегії	Положення про ДПП
Національної безпеки [11]	Держава створить ефективну систему безпеки та стійкості критичної інфраструктури, засновану на (...) ДПП. Модернізація транспортної інфраструктури (...), у тому числі через механізми ДПП. Оборонно-промисловий комплекс (...) реалізуватиме потенціал ДПП.
Забезпечення державної безпеки [12]	Розвиток ДПП з урахуванням пріоритетності інтересів держави в системі забезпечення державної безпеки.
Кібербезпеки [13]	Врегулювання на законодавчому рівні питання ДПП у сфері кібербезпеки, визначивши форми і методи здійснення такого партнерства, зміцнивши взаємну довіру та передбачивши можливість запровадження експериментальних проектів у цій сфері.
Воєнної безпеки [14]	Використання можливостей ДПП (...) для вітчизняного і спільного з партнерами розроблення, виробництва й оснащення сил оборони сучасним озброєнням, військовою та спеціальною технікою, забезпечення засобами ураження, у тому числі безпілотними і роботизованими, вкладення довгострокових інвестицій у розвиток військової інфраструктури.
Розвитку оборонно-промислового комплексу [15]	Впровадження механізмів ДПП в оборонно-промисловому комплексі з метою спільного розроблення та реалізації інвестиційних та інноваційних проектів, налагодження трансферу технологій, залучення компетенцій, кадрів, інновацій, технологій, капіталу і досвіду управління приватних підприємств і організацій для спільного вирішення задач забезпечення національної безпеки.

Таблиця 2

Основні законодавчо визначені напрямки застосування ДПП у сфері кібербезпеки. Розроблено автором.

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»	ЗУ «Про критичну інфраструктуру»
– партнерство та координація команд реагування на комп'ютерні надзвичайні події; – надання консультативної та практичної допомоги з питань реагування на кібератаки; – формування ініціатив та створення авторитетних консультативних пунктів для громадян, представників промисловості та бізнесу з метою забезпечення безпеки в мережі Інтернет; – тісної взаємодії з фізичними особами, громадськими та волонтерськими організаціями, ІТ-компаніями з метою виконання заходів кібероборони в кіберпросторі.	– забезпечення резервування основних ресурсів для функціонування критичної інфраструктури у різних режимах; – організації системи оповіщення населення та суб'єктів господарювання про інциденти та кризові ситуації на об'єктах критичної інфраструктури; – створення механізмів для саморегулювання, обміну інформацією між операторами об'єктів критичної інфраструктури у певному секторі; – створення та підтримка розвитку систем сертифікації та оцінки відповідності.
ДПП здійснюється з урахуванням установлених законодавством особливостей правового режиму щодо окремих об'єктів та окремих видів діяльності.	

Міжнародна практика демонструє досить схожі напрямки взаємодії. Наприклад, ключові елементи Національної стратегії кібербезпеки Німеччини в частині ДПП включають: захист критичної інфраструктури та ІТ-систем; зміцнення інформаційної безпеки державного управління шляхом прийняття єдиної «федеральної мережі»; розвиток інновацій в ІТ індустрії тощо [5].

Концесія у сфері кібербезпеки. Концесія – це договірна модель ДПП, сторонами якої є публічна сторона, концесіодавець, та приватна сторона, концесіонер, та яка передбачає строкове платне створення/удосконалення об'єкту концесії та (або) управління ним з розподілом ризиків

між сторонами концесійного договору. Концесія в сфері кібербезпеки не набула свого поширення ні в законодавстві, ні на практиці як в Україні, так і в інших країнах.

Потенційним ключовим напрямом для застосування концесії в кібербезпеці є технічний захист інформації (діяльність, спрямована на забезпечення інженерно-технічними засобами конфіденційності, цілісності та доступності інформації) на об'єктах критичної інфраструктури. Прикладами можуть слугувати: проектування та будівництво приміщень, захищених від технічних витоків інформації; забезпечення інформаційних систем джерелами резервного живлення, в тому числі шляхом створення резервних трансформаторних

підстанцій та/або ліній електропередач; створення та використання інформаційно-аналітичних систем підтримки та ухвалення управлінських рішень тощо. Враховуючи «чутливість» даної сфери, вважаємо за доцільне врегулювати особливості концесії та ДПП в сфері кібербезпеки на рівні окремих положень у відповідних законах.

Крім того, розвиток ДПП та концесій у сфері кібербезпеки дозволить здійснити поштовх до розвитку пов'язаних сфер, і в першу чергу кіберстрахування – виду страхування, що захищає від ризиків інформаційних технологій, IT-інфраструктури та діяльності у кіберпросторі та характеризується двома підходами щодо покриття кіберстрахування (страхування кібервідповідальності чи майнове страхування), а також відсутністю правового регулювання (питання ліцензування, спеціального органу тощо).

Висновки і пропозиції. Доцільність застосування державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки передбачено на рівні програмних довгострокових документів, а шляхи застосування – на законодавчому рівні. Концесія як модель ДПП у сфері кібербезпеки не виокремлюється ні науковцями, ні законотворцями як в Україні, так і на міжнародній арені. Потенційним ключовим напрямом для застосування концесії в кібербезпеці є технічний захист інформації на об'єктах критичної інфраструктури. Вважаємо за доцільне законодавчо врегулювати можливість запровадження концесій в сфері кібербезпеки, а саме: нові положення у законах про ДПП та про концесію, а також доповнення статей про шляхи запровадження ДПП у закон про критичну інфраструктуру та кібербезпеку (через затвердження невиключного переліку напрямків ДПП або поіменовану концесію) з метою ефективної реалізації ДПП для технічного захисту інформації. Пропонується в подальших дослідженнях систематизувати приклади міжнародного досвіду щодо концесій або інших форм ДПП у кібербезпеці та на основі аналізу виділити можливі бар'єри для України та шляхи їх подолання.

Література

1. Гончарук Л.М. Договір концесії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2012. 21 с. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/6/44/9286.html>.
2. Вікарчук О.І. Концесія у трансформаційній економіці : дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01. Київ, 2006. 194 с.
3. Лопушинський І.П., Ємельянов В.М. Концесія в портовій галузі України як форма державно-приватного партнерства. Public Administration and Regional Development. 2021. № 11. С. 232-250. URL: <https://pard.mk.ua/index.php/journal/article/download/241/200>.

4. Єгоричева С.Б., Лахижа М.І. Публічно-приватне партнерство в посткомуністичних країнах : монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2020. 304 с.

5. Бойко В.О. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки: кейс Німеччини. НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-01/Germany-7f497.pdf>.

6. Заскока Ю.В. Державно-приватне партнерство в сфері кібербезпеки України: стан та проблеми забезпечення. Наукові перспективи. 2021. № 9(15). С. 85–98. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-9\(15\)-85-98](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-9(15)-85-98).

7. Круглов В.В. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. С. 57–61. URL: https://www.researchgate.net/profile/Vitalij-Kruglov/publication/327791991_Derzavno-privatne_partnerstvo_u_sferi_kiberbezpeki/links/5ba4b29692851ca9ed1a7c4c/Derzavno-privatne_partnerstvo-u-sferi-kiberbezpeki.pdf.

8. Прав Р.Ю. Роль механізму державно-приватного партнерства у розвитку кібербезпеки України на сучасному етапі. Інвестиції: практика та досвід. 2019. №21. С. 143–150.

9. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки: міжнародний досвід та можливості для України : аналіт. доп. / за заг. ред. Д. Дубова. Київ: НІСД, 2018. 84 с. Маркеева О.Д., Розвадовський Б.Л. Держава та приватний сектор на захисті національної безпеки: від взаємодії до партнерства : аналіт. доп. Київ: НІСД, 2021. 70 с. URL: <https://doi.org/10.53679/niss-analytrep.2021.23>.

10. Круглов В.В. Механізми державного регулювання розвитку державно-приватного партнерства в Україні : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Харків, 2020. 479 с. URL: https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/kbuapa/filesforpages/science/kvv_dis_20202606.pdf.

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року "Про Стратегію забезпечення державної безпеки" : Указ Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>.

13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України" : Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>.

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України" : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>.

15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» : Указ Президента України від 20.08.2021 р. № 372/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text>.

16. Марушак А., Панченко В. Взаємодія державного та приватного секторів у сфері кібернетичної безпеки: іноземний досвід та перспективи для України. Інформаційна безпека, людина суспільство держава. 2014. № 3(16). С. 56–63.

17. Проект Плану відновлення України : Матеріали робочої групи «Діджиталізація». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. 119 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf>.

Анотація

Студенець І. С. Концесія у сфері кібербезпеки. – Стаття.

У статті представлено аналіз концесійної моделі у сфері кібербезпеки в Україні, що є однією зі складових національної безпеки. На сьогодні відомі дослідження, присвячені правовим питанням концесії в Україні, та дослідження, присвячені державно-приватному партнерству в кібербезпеці, проте в жодному з них не розглядається правове регулювання та функціонування концесії як моделі здійснення державно-приватного партнерства у сфері забезпечення кібербезпеки. Мета цієї статті – визначення особливостей правового регулювання концесії для забезпечення кібербезпеки в Україні.

Автором розглянуто програмне довгострокове регулювання державно-приватного партнерства у сфері забезпечення національної безпеки та визначено направленість правового регулювання державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки. Зазначено, що концесія як модель державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки не виокремлюється ні на рівні законодавства, ні у наукових працях в Україні та в інших країнах. Водночас саме кібербезпека може стати зразком для законодавчого та практичного розвитку державно-приватного партнерства і концесій в інших сферах національної безпеки.

У статті проаналізовано необхідність застосування концесій у сфері кібербезпеки та застосовне правове регулювання. Потенційним ключовим напрямом для застосування концесії в кібербезпеці можуть бути технічний захист інформації на об'єктах критичної інфраструктури.

Запропоновано законодавчо врегулювати можливість запровадження концесій в сфері кібербезпеки через введення нових положень у законах про державно-приватне партнерство та про концесію, а також доповнення статей про шляхи запровадження державно-приватного партнерства у законах про критичну інфраструктуру та основні засади забезпечення кібербезпеки України (шляхом визначення концесії або невиключного переліку).

Для подальших досліджень пропонується провести аналіз міжнародного досвіду державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки у ряді країн та огляд бар'єрів і шляхів їх подолання для функціонування концесій у кібербезпеці.

Ключові слова: господарська діяльність, національна безпека, відновлення економіки, діджиталізація, кіберстрахування.

Summary

Studenets I. S. Concession in Cybersecurity. – Article.

The article provides the analysis of the concession model in the field of cyber security in Ukraine, which is one of the components of national security. Currently, there are known studies devoted to the legal issues of the concession in Ukraine, and studies devoted to public-private partnership in cyber security. However, none of them consider the legal regulation and operation of the concession as a model for the implementation of public-private partnership in the field of cyber security. The purpose of this article is to determine the specifics of the legal regulation of the concession to ensure cyber security in Ukraine.

The author considered the programmatic long-term policies of public-private partnership in the field of ensuring national security and determined the direction of legal regulation of public-private partnership in the cyber security. It is noted that the concession as a model of public-private partnership in the cyber security is not singled out either at the level of legislation or in research studies in Ukraine and other countries. At the same time, cyber security may become a model for the legislative and practical development of public-private partnerships and concessions in other areas of national security.

The article analyzes the necessity of applying concessions in the cyber security and the applicable legal regulation. A potential key direction for the application of the concession in cyber security may be the technical protection of information at critical infrastructure facilities.

It is proposed to legislatively regulate the possibility of introducing concessions in the cyber security sphere through the introduction of new provisions in the laws on public-private partnership and on concession, as well as the addition of provisions on the methods of usage of public-private partnership in the laws on critical infrastructure and on the basic principles of ensuring cyber security of Ukraine (by defining the concession or providing a non-exclusive list of PPP usage).

For further research, it is proposed to conduct an analysis of the international experience of public-private partnerships in the cyber security in certain countries and an overview of barriers and mitigation ways for the functioning of concessions in cyber security.

Key words: economic (business) activity, national security, economic recovery, digitalization, cyber insurance.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349; 340.132.1; 343.851.3; 614.3
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.7>

Т. О. Черезова

*аспірантка кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін
Київського університету права Національної академії наук України*

**ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ:
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ КОНСТРУКЦІЇ**

Постановка проблеми. Проблематика реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі зумовлюється рядом факторів об'єктивного і суб'єктивного змісту, посеред яких насамперед ті, які безпосередньо пов'язані із «формою» реалізації того чи іншого суб'єктивного права, що належить в'язневі. Якщо форма реалізації є невизначеною для правозастосувача, то існує ризик щонайменше неефективного правозастосування норми права, реалізації суб'єктивного того чи іншого соціального права, забезпечення соціальних інтересів засуджених, створення умов для реалізації соціальних обов'язків тощо. Як наслідок, такі проблеми впливають на мету кримінального покарання. Відтак, постановка проблеми про форми реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, потребує ретельного наукового аналізу на рівні юридичної конструкції.

Стан дослідження. Дослідження проблеми форм реалізації норм права значною мірою були проведені на рівні теорії права. Посеред її дослідників можливо відмітити: М.Д. Гнатюка («Реалізація правових норм: поняття та значення», 2004) [5, с. 79–85]; В.В. Головченко та О.В. Головченко («Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні», 2012) [6]; О.І. Донченко («Особливості правозастосування як форми реалізації норм права», 2014) [7, с. 40–42]; О.В. Легку («Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти», 2012) [15, с. 30–33]; тощо.

Попри теоретико-правовий контекст розробленості інституту «форм реалізації норм права», в вітчизняній правовій доктрині можливо виокремити і наукові пошуки стосовно реалізації безпосередньо того чи іншого суб'єктивного права в певних галузях права. Так, можливо виділити дослідника як О.В. Човгана, він переймався проблемами, які лежать в ключі обмеження прав засуджених («Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування», 2017) [32]. До речі, у зазначеному дослідженні, О.В. Човган розглядав питання соціальних прав через контекст «обмеження» [32]. Натомість питання форм реалізації

соціальних прав на рівні юридичної конструкції розглянуто не було, ймовірно із причин іншого кута зору пошуку і вирішення наукової проблеми.

Проблеми юридичної конструкції піднімав у дисертації та монографії вітчизняний вчений А.О.Дутко («Юридичні конструкції та їх використання в законодавчій практиці України», 2010) [8; 9].

Деякі дослідники займалися доктринальним розвитком захистом конституційних соціальних прав. Посеред таких, актуальне дослідження провела О.В. Епель («Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні», 2020). О.В. Епель розкриває питання соціальних прав через «конституційний захист», хоча приділяє увагу класифікації та понятійному апарату соціальних прав, але тих, які закріплені на конституційному рівні, і, тим більше в контексті «реалізації норми права» – ні [10]. Захистом безпосередньо соціальних прав на міжгалузевому рівні переймався Я.Я. Мельник («Захист соціальних прав», 2022) [17]. Хоча, дослідник провів й інші дослідження, але вони також не стосувалися реалізації норм соціального права, а також не стосувалися питань «засуджених осіб до позбавлення волі» цікавими його роботами у контексті соціальних реалізації прав слід визнати: «Нормативність соціальних послуг», 2022 [18]; «Забезпечення соціальної безпеки в євроінтеграційних умовах», 2022 [19]; «Обмеження соціальних прав», 2022 [20], тощо [21]. Проте одна із праць Я.Я. Мельника у підрозділі монографічного дослідження («Безпека цивільного процесу: теоретико-правовий концепт», 2018) [22] все таки була акцентована на проблемі не стільки соціальних прав та прав в'язнів, скільки на аспекті юридичною конструкції в процесуальному сенсі. Тому, дану роботу можна визнати як допоміжну стосовно піднятої у даній статті проблематики, адже така, частково висвітлює проблеми тільки юридичної конструкції.

Були проведені й інші дослідження, які також частково надають нам можливість аналізувати

проблеми соціальних прав. Так, на галузевому рівні в контексті забезпечення соціальних прав суддів, провів дослідження М.І. Іншин («Забезпечення соціальних прав суддів як передумова їх соціальної безпеки», 2020) [11, с. 535–543]. М.І. Іншин розглядає питання соціальних прав через призму «забезпечення» [11, с. 535–543].

Не було б зайвим вказати і на дослідження В.В. Безусового («Соціальний захист державних службовців в Україні», 2020) [2] тощо.

По суті, усі ці дослідження в тій чи іншій площині визначають питання реалізації саме норм соціального права з конкретно галузевою приналежністю – трудового права, конституційного права, кримінально-виконавчого права, процесуального (цивільного процесуального, адміністративного процесуального тощо).

Отож, як видно, безпосередньо формами реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі нажалі, системно, на доктринальному рівні, у вітчизняній правовій доктрині досліджень, нажалі, не було проведено. Не проаналізовано і в означеній правовій доктрині проблеми юридичної конструкції стосовно форм реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. А зокрема, не було комплексно проведено аналіз повноти моделі форм реалізації норм права, які закріплюють соціальні права засуджених до позбавлення волі. Адже існуюча загальнотеоретично-концепція не відображає у повній мірі належного досвіду правозастосування форм реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. Тобто, за таких обставин наразі не постає за очевидне, які саме форми реалізації норм права притаманні засудженим до позбавлення волі у реалізації ними своїх соціальних прав, та яка повнота конфігурації форм реалізації таких прав саме в'язнями..

Метою статті є аналіз стану розробленості проблем форм реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі з точки зору юридичної конструкції.

Викладення основного матеріалу. У правовій доктрині із теорії права зазначається, що «юридична конструкція» є певною ідеальною моделлю правового явища, яка відбиває його структурні елементи та суттєві, необхідні взаємозв'язки між ними [3, с. 869]. Ця «модель» має певні ознаки, які у призмі піднятої нами проблематики відображатиме певний стержень проблем форм реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі.

Так, ознаками юридичної конструкції є те, що вона виступає специфічним юридичним засобом відображення суспільних відносин; є стійкою, стабільною моделлю відповідного явища; є продуктом накопиченого досвіду, практики; створюється в результаті абстракції [3, с. 870].

А.О. Дутко вважає, що основними вимогами до створення юридичних конструкцій є: повнота та цілісність; послідовний, несуперечливий характер; простота та досконалість; узгодженість з іншими конструкціями; стабільність; відповідність потребам правового регулювання та законотворчої практики, своєчасність; відповідність вимогам юридичної техніки [9, с. 15].

Показовим у юридичних конструкціях є те, що одна із їх форм класифікується за галузевим та міжгалузевим критерієм у правовому регулюванні [3, с. 871]. Це означає, що міжгалузевість може мати місце і для соціальних прав, власне, для під-виділення форм їх реалізації.

Отож, вважаємо, такі чинники є важливими для подальшого розгляду проблем форм реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, їх потрібно враховувати, адже такі дають можливість відстежити безпосередньо недоліки «форм реалізації» соціальних прав, а також, віднайти теоретичну та практичну цінність за результатами дослідження.

Разом з тим, постає за доцільне проведення аналізу та з'ясування наступного елементу предмету дослідження – концепції соціальних прав та приналежності їх засудженим до позбавлення волі.

У юридичній енциклопедії зазначається, що під соціальними правами слід розуміти ті права людини, які необхідні для повноцінної участі її в житті суспільства. Також, зазначається, що соціальні права стосуються того, як люди спільно живуть і працюють, а також основних їх життєвих потреб. Вони засновані на ідеях рівності й гарантованого доступу до основних соціальних і економічних благ, володінні, користуванні ними та їхньому захисту [4, с. 783].

Як вбачається із дефініційного положення, у соціальних правах закладена певна основа-мета «повноцінної участі» у «житті суспільства». Тобто, надання певних благ, їх пролонгація та втілення у життя людини (їх носія) в наслідок чого формальне життя набуває ознак «соціальності» (соціального життя); основа полягає і в тому, що саме соціальні права є стрижнем певних можливостей у соціальному житті для людини, а їх не позбавлення (невід'ємність) є запорукою соціалізації, інтеграції в суспільство як і розвитку особистості. А відтак, стосовно приналежності соціальних прав в'язням, вони спроможні відіграти роль у вихованні та попередженні кримінально-карних правопорушень. Адже відповідно до ч.2 ст.50 КК України закріплюється фундаментальне положення стосовно того, що «...покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими осо-

бами.... (курсив власний – Т.Ч.)» [13]. «Виховання» є елементом реалізації, як і елементом мети покарання. Тобто, вони є нерозривними для корелятами та несуть певну єдність для форми реалізації. Отже, законодавець визначив правило, взірець, принцип, з акцентом на соціально-правову модель (конструкцію) реалізації мети покарання.

В підтвердження наведення тези важливості соціальних прав у житті суспільства, можливо навести положення із дисертаційного дослідження судді та вченої – О.В.Епель. Зокрема, вчена-дослідниця вважає, що особливостями конституційних соціальних прав є наступні: (1) соціальні права встановлюються для реалізації соціальних зв'язків та задоволення потреб особи у таких зв'язках; (2) соціальні права відображають невіддільність особи від соціуму та неможливість її існування поза ним; (3) соціальні права покликані забезпечити особі задоволення найважливіших життєвих потреб, без яких неможлива її нормальна життєдіяльність; (4) соціальні права характеризуються як позитивні права, тобто такі, які передбачають здійснення певних дій, а не утримання від здійснення відповідних дій; (5) хоча соціальні права і обумовлюються соціальною державою, проте діяльність держави по забезпеченню цих прав не є абсолютною і не передбачає забезпечення кожного відповідними благами, вона повинна лише створити умови для можливості отримання відповідних благ; (6) соціальні права залежать від економічних можливостей держави [10, с. 354]. По суті, слід визнати, що у наведених аспектах також відстежується безпосередній контекст реалізації норм соціального права (соціальних прав) у певній формі. Хоча із деякими положеннями погодитись не можна бодай із того погляду, що «абсолютність» реалізації права на життя, на честь як раз таки і лежить в змісті таких благ.* Тому, коли питання стосується реалізації права на життя в колективі, на гідність, на здоров'я, то питання про відносність нівелюється. До прикладу, психологічний клімат в колективі (який може не мати місця в колективі де панує булінг, мобінг тощо), в державі (те саме – за расовими та етнічними приналежностями тощо), в тому числі й у місцях позбавлення волі.

Ретельно аналізуючи концепцію соціальних прав, не було б завий додати і думку О.В. Турути, яка в ході дослідження соціальних прав приходить до висновку стосовно того, що соціальні права людини знайшли своє відображення в конституційних положеннях та чинному законодавстві України. На її думку, це передбачає потребу в забезпеченні соціальної безпеки громадян, створення необхідних і достатніх умов для реалізації соціальних прав людини і громадянина. Разом

з тим, на думку О.В. Турути, виникає певна проблема, оскільки обсяг державних гарантій права на соціальний захист залежить від фінансово-економічних можливостей держави, тобто надання матеріальної допомоги соціально слабким має відбуватися на основі матеріально-фінансових можливостей держави. А сам по собі зміст та обсяг державних гарантій права на соціальний захист має відповідати принципу реальності, тобто нормативно-правовими актами мають бути визначені тільки ті види та розміри соціальних виплат та інших соціальних пільг, які держава в змозі надати громадянам, виходячи зі своїх ресурсів та на основі принципу балансу інтересів людини, суспільства та держави. На сучасному етапі розвитку держави ст. 3 Конституції України містить більше норму-мету, ніж норму, що відображає реальність. На її думку, основними причинами складної ситуації України в соціальній сфері є: (а)переоцінка державою своїх можливостей при прийнятті соціальних зобов'язань, (б)неузгодженість соціальної політики із здійснюваними в країні економічними перетвореннями, (в)певна безсистемність при прийнятті рішень у сфері соціального забезпечення. Таким чином, здійснення громадянських і політичних прав, яке зазвичай не пов'язане із суттєвими матеріальними витратами, не вимагає значних коштів з боку держави і суспільства та самих громадян стає більш-менш реальним для населення України. А ось, – зазначає дослідниця, – реалізація соціальних прав вимагає наявності ресурсів у розпорядженні держави, суспільства та й, у багатьох випадках, громадян і їх об'єднань. Тому і брак ресурсів не дозволяє втілити в Україні більшість соціальних прав, що автоматично надає їм статусу нереальних [29, с. 115].

Попри позитивні моменти висновків О.В. Турути стосовно правового зв'язку залежності реалізації соціальних прав від соціальної безпеки, можливо вказати і на недоліки, які, на нашу думку, пов'язані із загальністю підходу до контексту форм реалізації норм соціального права. Адже не вказано які форми реалізації є неприйнятні, колізійні. Тобто, чому та чи інша форма є неефективною при наявності в особи носія конкретного суб'єктивного соціального права? Очевидно, що та сама проблема стосується і такої особливої категорії осіб, як «засуджені до позбавлення волі».

У підручнику з теорії права зазначається, що правові норми реалізуються у різних формах [12, с. 295]. У дослідженні Н. Атаманової розглядається класифікаційні критерії стосовно виокремлення різних форм реалізації норм права [1, с. 168]. У правовій доктрині вважається, що такий процес обумовлений низкою обставин,

а саме: (а)різноманітністю змісту і характеру суспільних відносин, що регулюються правом; (б)відмінністю засобів впливу права на поведінку людей; (в)специфікою змісту норм права; (г)статусом того чи іншого суб'єкта в загальній правовій системі правового регулювання, його відношенням до юридичних приписів; (д) формою зовнішнього прояву правомірної поведінки [12, с. 295].

В іншій юридичній літературі зазначається, що форми реалізації права класифікуються за різними підставами. До прикладу, (1)«залежно від суб'єктивно складу» на (а)індивідуальна форма реалізації, яка полягає у тому, що правові норми реалізуються в процесі одноосібних правомірних дій індивідів (виступ на мітингу); (б)колективна форма реалізації, яка полягає у тому, що правові норми реалізуються постійними або тимчасовими колективами індивідів (укладення колективного трудового договору); (2)«в залежності від участі у правовідносинах», на: (а)поза правовідносинами. Вважається, що таким шляхом утілюються в життя норми, які встановлюють правовий статус суб'єктів права, а також норми, що фіксують природні права людини і громадянина (реалізація права на свободу совісті або права на недоторканість особи може відбуватись без вступу до яких небудь відносин з іншими особами); (б)у правовідносинах. Вважається, що це найбільш поширений варіант реалізації норми права [23, с. 170–171].

За характером дії суб'єктів права виділяють такі форми реалізації норм права, як дотримання (здійснюється через пасивну поведінку суб'єктів. Характерним для неї є утримання від активних дій, заборонених юридичними нормами), виконання (полягає в активній поведінці суб'єктів, яку слід здійснювати незалежно від власного бажання), використання (коли суб'єкти на свій розсуд за власним бажанням використовують надані їм права) і застосування (державно-владна, організаційна діяльність компетентних органів держави і посадових осіб із реалізації правових норм стосовно конкретних життєвих ситуацій шляхом внесення індивідуально-правових рішень(приписів)) [12, с. 296].

Отже, у контексті піднятого питання «за характером дії суб'єктів права», форма реалізація норм права стосовно осіб, засуджених до позбавлення волі, на нашу думку, може мати деякі уточнення, що вказуватимуть на розширення концепції класифікації форм реалізації норм права.

Для цього, слід звернути увагу на устоявшийся в теорії права інститут правового статусу осіб, та, на ту категорію осіб, яка може перебувати у місцях позбавлення волі. Саме там можливі особливості форм реалізації норм права в силу щонайменше «правового режиму» (власне, особливого

правового режиму – Т.Ч.), у якому реалізуються ці та інші норми права.

До прикладу, у теорії права виділяють такий правовий статус суб'єктів права, як певна сукупність прав, обов'язків та законних інтересів цих суб'єктів, а саме: загальний правовий статус, який визначений в межах певної правової системи (правовий статус людини); спеціальний правовий статус, який визначений для окремої категорії осіб (суддів, прокурорів, студентів, фінансових установ); індивідуальний правовий статус, який належить конкретній категорії осіб й визначається нормативними, індивідуальними та іншими правовими актами (правочинами зокрема) [16, с. 121].

Окрім того, до структури правового статусу особи у юридичній енциклопедії пропонують відносити такі складові, як от: (1)правові норми, які визначають правовий статус (норми конституційного та поточного законодавства, міжнародні договори); (2)основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки; (3)правосуб'єктність; (4)правові принципи; (5)громадянство; (6) гарантії прав і свобод; (7)юридична відповідальність; (8)правовідносини загального (статусного) типу [3, с. 535]. Також, правовий статус є самостійною категорією, що має певні ознаки. До таких відносять: (1)має універсальний характер, оскільки поширюється на всіх суб'єктів; (2)відображає особливості особи та держави як учасників суспільних відносин та сутність і характер їх взаємодії; (3)права та свободи, що становлять основу правового статусу, не можуть бути реалізовані без інших його складових – обов'язків і відповідальності; (4)складові структури правового статусу є взаємозалежними і взаємодіючими; (5)забезпечує системність прав, свобод та обов'язків; (6)характеризується відносною стабільністю [3, с. 535].

Слід взяти до уваги і те, що характеристика окремих структурних елементів правового статусу особи питанням «гарантій прав, свобод і обов'язків». Під ними («гарантіями») розуміють комплекс матеріальних, організаційних, духовних і правових умов та передумов, які унеможливають здійснення основних прав та свобод, виконання обов'язків людини і громадянина та забезпечують їх охорону від незаконних обмежень і посягань. Поняття гарантії, – як зазначається в навчальному посібнику із теорії права, – охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. Посеред таких, найбільш значимими є юридичні гарантії, які визначаються як засоби забезпечення можливості осіб щодо безперешкодного здійснення ними своїх прав і обов'язків [24, с. 287].

Виокремлюють і таку форму реалізації права, як залежить від ступеня активності суб'єктів: (а) активні позитивні дії (використання права на виконання обов'язку); (б) пасивна форма (бездіяльність суб'єктів) – шляхом утримання від дій, де реалізуються правові заборони, але не тільки вони (ця форма характерна для дозвоільних норм, що закріплюють права і свободи, які є невіддільні від особи носія – право на життя, на честь, на гідність, свободу світогляду, особисту недоторканність, недоторканність приватного і особистого життя) [23, с. 171].

У цивільному праві виокремлюють певні форми реалізації правочинів, а реалізація прав залежить від правосуб'єктності (правоздатності та дієздатності).

Як відомо, правова природа дієздатності зводиться до того, що допомогою цього інструменту можливо встановити фіксацію юридичних фактів у діяльності особи (здатність усвідомити та керувати своїми діями), та визначити предмет їх відповідності тому чи іншому джерелу права. Отже, інститут дієздатності та інститут реалізації норми права є тісним. Оскільки у своїй сукупності він дозволяє оперувати правовим інструментарієм, відповідає на запит правової дійсності; виражає волю у поведінці особи; здатність особи до діяльності, тощо. Дієздатності за цивільним правом приналежать такі критерії на рівні юридичної конструкції: евристичний (здатність усвідомлювати значення своїх дій через наявність певних навичок, знань та досвіду); психологічний (здатність керувати своїми діями); юридичний (здатність набувати суб'єктивних прав та юридичних обов'язків) [30, с. 151–152]. Звідси, слід задатись питанням, чи співпадає конструкція дієздатності із формою реалізації норм права чи то суб'єктивних прав? На нашу думку, наявність суб'єктивних соціальних прав у особи носія (до прикладу, засудженого до позбавлення волі), є основою для того, аби в подальшому така особа могла реалізувати те чи інше благо, право, як і могла діяти відповідним чином.

Варто звернути увагу і на форми вчинення правочинів, адже згідно ст.205 ЦК України такі можуть бути вчинені як в усній, так і в письмовій формі, так і в письмовій електронній формі [31].

Такий підхід дає підстави нам додатково виокремлювати певні форми реалізації соціальних прав, а саме: нетипові форми реалізації норм соціального права (соціальних прав); усна, письмова та електронна форми реалізації соціальних прав.

При цьому, важливо мати на увазі, що засуджені до позбавлення волі перебувають під особливою формою дією правових режимів, власне, реалізація соціальних прав зумовлена цією специфікою.

Так, відповідно до ч.1 ст.63 КК України, покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу [13]. Тобто, йдеться про особливий правовий режим відбуття покарання.

Правові режими на думку І.О. Соколової поділяються на приватні та публічні. Під правовим режимом вчена-дослідниця пропонує розуміти засновану на загальних засадах (типах) регулювання сукупність взаємопов'язаних між собою правових засобів, які забезпечують стійке нормативне регулювання певної сфери суспільних відносин, виражають ступінь жорсткості юридичного регулювання, сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права, припустимий рівень їх активності [28, с. 129]. Враховуючи норму-мету ч.2 ст.50 КК України [13], та концепцію праворозуміння ідеї правового режиму, його ступінь жорсткості повинен, а також, питання потреб задоволення інтересів суб'єктів права (як засуджених до позбавлення волі, так і громадян від яких ізолювали засудженого, так і інтересів держави), то постає за очевидне, про врахування таких інтересів при реалізації норм соціального права, а саме – соціальних прав засуджених в умовах режиму ізоляції.

До того ж, у ч.2 ст.1 КВК України заголошено увагу також на соціальних правах, гарантіях тощо, як певна мета відбуття покарання. Зокрема, закріплено положення про те, що завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними [14].

Частинами 1, 2, 3 ст.6 КВК України зазначено, що (а)виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки; (б) ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого; (в)основними

засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробация, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [14].

Відповідно до Наказу Міністерства оборони України від 04.06.2021р. № 155 «Про затвердження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» створення житлово-побутових умов для засуджених військовослужбовців та їх медичне забезпечення здійснюють відповідно до вимог Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, Кримінально-виконавчого кодексу України, інших нормативно-правових актів [25].

Відповідно до Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України, у якому визначено, що приймальники-розподільники для дітей – спеціальні установи органів Національної поліції, призначені для тимчасового тримання дітей, які: (1) досягли 11-річного віку та щодо яких є достатньо підстав вважати, що вони вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, і які не досягли віку, з якого за таке діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, – на строк, визначений слідчим суддею, судом у постановленій у кримінальному провадженні ухвалі про поміщення особи у ПРД; (2) підлягають направленню за рішенням суду, що набрало законної сили, до спеціальних навчальних закладів для дітей, які потребують особливих умов виховання, і є достатньо підстав вважати, що такі діти займатимуться протиправною діяльністю, – на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб; (3) самовільно залишили спеціальні навчально-виховні заклади, у яких вони перебували, – на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб; (4) перебувають у розшуку як такі, що зникли, залишили сім'ї або навчально-виховні заклади (бродяжать), – на строк, необхідний для передавання їх уповноваженому підрозділу органів Національної поліції, який ініціював розшук, але не більше 36 годин; (5) залишили держави постійного проживання і відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають поверненню до держав свого постійного проживання, – на строк, необхідний для передавання їх батькам, іншим законним представ-

никам або працівникам спеціалізованих установ держав постійного проживання [26].

До основних завдань ПРД, згідно цього Положення, належать: (а) проведення індивідуальної профілактичної та виховної роботи з дітьми, запобігання вчиненню ними протиправних дій; (б) виявлення причин і умов, що призводять до скоєння дітьми злочинів та правопорушень; (в) дотримання прав дітей; (г) взаємодія з органами державної влади, навчальними закладами і громадськими організаціями з питань проведення профілактичної та виховної роботи з дітьми, поміщеними до ПРД; (д) забезпечення належних, безпечних і здорових умов перебування дітей та працівників ПРД, запобігання нещасним випадкам і професійним захворюванням [26].

Попри це, в додаток питань соціальних прав, питань форм реалізації норм права, доречно звернути увагу на питання «державні соціальні стандарти», «державні соціальні гарантії» та «соціальні норми і нормативи». Так, у ст.1 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 року № 2017-III (надалі – Закон № 2017-III) визначено, що (а) *державні соціальні стандарти* – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій; (б) *державні соціальні гарантії* – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, встановлені законами пільги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму; а (в) *соціальні норми і нормативи* – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами [27].

Отже, як бачимо, питання реалізації тих чи інших соціальних прав особами, засудженими до позбавлення волі обумовлюється відповідними державними соціальними стандартами, «державними соціальними гарантіями» та «соціальними норми і нормативами», а також відповідним правовим режимом. Натомість теоретико-правова класифікація форм реалізації є надто загальною юридичною конструкцією та не відображає особливостей форм реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі, а тому є не повною. Це спонукає нас до наступних висновків.

Висновки. В межах окресленої проблематики можливо констатувати те, юридична конструк-

ція як певна теоретична модель має важливе та фундаментальне значення для розгляду проблем форм реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, адже надає можливість віднайти елементи стійкості, практичності форм реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, уявити такі форми як певну правову модель, віднайти проблеми у формах реалізації та визначити нові форми реалізації, що, зрештою, сприяє доповненню теоретико-правової моделі та уявлення про форми реалізації того чи іншого галузевого (міжгалузевого суб'єктивного права). Тому слід вважати, що це сприяє практичному та теоретичному застосуванню форм реалізації суб'єктивного соціального права в'язнями.

Для задоволення соціальних благ, форма реалізації права, впливає на гарантії дотримання соціальних прав, стандартів реалізації суб'єктивного права, формою та способом захисту соціальних прав особами, які засуджені до позбавлення волі, а, разом з тим, і (чи не головне) – (а)пройдення стадії реалізації соціального права стадії та (б)досягнення мети притягнення до кримінальної відповідальності – виправлення та перевиховання засудженого. Адже соціальний аспект ізольованої від суспільства особи є важливим в силу того, що саме завдяки реалізації соціальних прав, або ж, прав із соціальним змістом чи то тих прав, які закладають соціальні наслідки для засудженого, відбувається процес виправлення, перевиховання, власне, соціалізації.

Попри це, виникає необхідність додатково класифікувати форми реалізації норм права в особливих засудженими до позбавлення волі, зокрема – **(1) «форма реалізація норм права за особливими правовими режимами (в особливих правових режимах)»** на (а.1.) в місцях позбавлення волі – (а.2.) в місцях тримання під вартою; (а.3) в дисциплінарних ізоляторах; (а.4) в приймальниках – розподільниках для дітей; (б)на окупованих територіях в місцях ізоляції особи («підвал»), (в) на де-окупованих територіях під час дії перехідного періоду; (г) в дисциплінарних батальйонах (гауптвахті), тощо; **(2) «форма реалізація норм за галузевою ознакою»**, зокрема (а)норм реалізації соціального права (соціальних прав) засуджених до позбавлення волі, посеред яких: (а.1.) в місцях позбавлення волі – (а.2.) в місцях тримання під вартою; (а.3) в дисциплінарних ізоляторах; (а.4) в приймальниках – розподільниках для дітей; (б) на окупованих територіях в місцях ізоляції особи («підвал»), (в) на де-окупованих територіях під час дії перехідного періоду; (г) в дисциплінарних батальйонах (гауптвахті), (б.1) за рішенням суду, без рішення суду, тощо.

Література

1. Атаманова Н. Проблемні питання застосування норм права. *Підприємство, господарство і право*. 2021. №2. С.168. URL.: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/31.pdf>.
2. Безусий В.В. Соціальний захист державних службовців в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 430 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / редкол.: О.В. Петришин (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Т. 3. 952с.
4. Велика українська юридична енциклопедія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення/редкол.: М.І. Іншин (голова), О.М.Ярошенко (заступник голови), Н.М. Хуторян, Г.І.Чанишева, Н.М.Вапнярчук. 2020. 912с.
5. Гнатюк М.Д. Реалізація правових норм: поняття та значення. *Держава і право*. Юрид. і політ. науки: 36. наук. пр. 2004. Вип. 27. С.79–85.
6. Головченко В.В., Головченко О.В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні: монографія. Чернівці: Вид. Лозовий В.М., 2012. 327 с.
7. Донченко О.І. Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. Том 1. 2014. №11. С.40–42. URL.: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc11/part_1/14.pdf (дата звернення: 28.10.23р.).
8. Дутко А.О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України: Монографія / А.О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 176 с.
9. Дутко А.О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень / Дутко Альона Олександрівна. Львів: ЛьвДУВС, 2010.21с.
10. Епель О.В. Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні: дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 437с.
11. Іншин М.І. Забезпечення соціальних прав суддів як передумова їх соціальної безпеки. *Юридична наука*, 2020. №2(104). С.535–543.
12. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. К.: Кондор, 2006. 477с.
13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 28.10.23р.).
14. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 28.10.23р.).
15. Легка О.В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С.30–33. URL.: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/1_2012/07.pdf.
16. Люк'янов Д.В. Теорія держави і права: посіб. для підгот. до іспитів/ Д.В. Люк'янов, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський; за заг.ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2018. 196с.
17. Мельник Я. Я. Захист соціальних прав: монографія / Я. Я. Мельник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 224 с.
18. Мельник Я.Я. Нормативність соціальних послуг: монографія / Я.Я.Мельник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 184 с.

19. Мельник Я.Я. Забезпечення соціальної безпеки в євроінтеграційних умовах: монографія / Я.Я. Мельник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 280 с.

20. Мельник Я.Я. Обмеження соціальних прав: монографія / Я.Я. Мельник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 280 с.

21. Мельник Я.Я. Вступ до теорії глобальної соціальної держави: підручник для магістрів та аспірантів юридичних факультетів ВНЗ. Київ: Видавництво «Юридика», 2023. 506 с.

22. Мельник Я.Я. Безпека цивільного процесу: теоретико-правовий концепт: монографія. Київ. «Четверта хвиля», 2018. 648с.

23. Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. Харків: Одиссей, 2010. 256с.

24. Осауленко О.І. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. К.: Істина, 2007. 336с.

25. Про затвердження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні. Наказ Мін-ва оборони України від 04.06.2021р. № 155. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1124-21#n193>.

26. Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України. Наказ Мін-ва внутрішніх справ України 03.07.2017р. № 560. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17#Text> (дата звернення: 28.10.23р.).

27. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовт. 2000 р. № 2017-III. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text> (дата звернення: 28.10.23р.).

28. Соколова І.О. Правовий режим як категорія правової думки: монографія / І.О. Соколова. Х.: Право, 2014. 152с.

29. Турута О.В. Соціальні права людини в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. С.112–115.

30. Цивільне право України: підручник. За ред. проф. Бошицького Ю.Л. та проф. Шишки Р.Б. (кер. авт.кол.), Загальна частина. К.: Видавництво Літера-К, 2014. 760с.

31. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 28.10.23р.).

32. Човган В. О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування. Монографія / В. О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група». Харків: Права людини, 2017. 608 с.

33. Юридичний словник-довідник: За ред. Ю.С. Шемшученка/ Худож.оформ. В.М. Штогриня. К. Феміна, 1996. 696с.

Анотація

Черезова Т. О. Форми реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі: деякі питання юридичної конструкції. – Стаття.

Статтю присвячено розгляду проблем форм реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. Розкривається питання сутності, ознак та поняття юридичної конструкції. Доводиться, що вона як теоретична модель має важливе та фундаментальне значення для розгляду проблем форм реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, адже надає можливість віднайти елементи стійкості, практичності форм реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі, уявити такі форми

як певну правову модель, віднайти проблеми у формах реалізації та визначити нові форми реалізації, що, зрештою, сприяє доповненню теоретико-правової моделі та уявлення про форми реалізації того чи іншого галузевого (міжгалузевого суб'єктивного права). Доводиться, що це сприяє практичному та теоретичному застосуванню форм реалізації суб'єктивного соціального права в'язнями.

У статті з'ясовуються проблеми понятійного апарату форм реалізації; приділяється увага особливостям форм реалізації на теоретичному та галузевому і міждисциплінарному рівні. В ході дослідження аналізуються чинне законодавство, яке стосується реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі. Аналізуються правові режими та віднаходиться місце у них форм реалізації соціальних прав засуджених до позбавлення волі.

За результатами дослідження пропонується додатково класифікувати форми реалізації норм права в особливих засудженими до позбавлення волі, зокрема – (1) «форма реалізації норм права за особливими правовими режимами (в особливих правових режимах)» на (а.1.) в місцях позбавлення волі – (а.2.) в місцях тримання під вартою; (а.3) в дисциплінарних ізоляторах; (а.4) в приймальниках – розподільниках для дітей; (б) на окупованих територіях в місцях ізоляції особи («підвал»), (в) на де-окупованих територіях під час дії перехідного періоду; (г) в дисциплінарних батальйонах (гауптвахті), тощо; (2) «форма реалізації норм за галузевою ознакою», зокрема (а) норм реалізації соціального права (соціальних прав) засуджених до позбавлення волі, посеред яких: (а.1.) в місцях позбавлення волі – (а.2.) в місцях тримання під вартою; (а.3) в дисциплінарних ізоляторах; (а.4) в приймальниках – розподільниках для дітей; (б) на окупованих територіях в місцях ізоляції особи («підвал»), (в) на де-окупованих територіях під час дії перехідного періоду; (г) в дисциплінарних батальйонах (гауптвахті), (б.1) за рішенням суду, без рішення суду, тощо.

Ключові слова: юридична конструкція, реалізація права, форми реалізації прав, соціальні права, позбавлення волі, в'язні.

Summary

Cherezova T. O. Forms of realization of social rights by those sentenced to deprivation of liberty: some issues of legal construction. – Article.

The article is devoted to consideration of the problems of forms of realization of social rights by those sentenced to deprivation of liberty. The issue of the essence, signs and concept of legal construction is revealed. It is proved that it as a theoretical model has an important and fundamental importance for considering the problems of forms of realization of social rights by those sentenced to deprivation of liberty, because it provides an opportunity to find elements of stability, practicality of forms of realization of social rights by those sentenced to deprivation of liberty, to imagine such forms as a certain legal model, to find problems in the forms of implementation and to determine new forms of implementation, which, ultimately, contributes to the addition of the theoretical-legal model and the idea of the forms of implementation of this or that branch (inter-branch subjective law). It is proven that this contributes to the practical and theoretical application of the forms of realization of subjective social rights by prisoners. The article clarifies the problems of the conceptual apparatus of implementation forms; attention is paid to

the peculiarities of the forms of implementation at the theoretical, sectoral and interdisciplinary level. In the course of the study, the current legislation is analyzed, which concerns the realization of social rights by those sentenced to imprisonment. Legal regimes are analyzed and forms of realization of the social rights of those sentenced to imprisonment are found in them. Based on the results of the study, it is proposed to additionally classify the forms of implementation of legal norms in special places of imprisonment, in particular - (1) "form of implementation of legal norms under special legal regimes (in special legal regimes)" on (a.1.) in places of deprivation of liberty - (a.2.) in places of detention; (a.3) in disciplinary isolation cells; (a.4) in receivers - dividers for children; (b) in the occupied territories in the places of isolation of the person ("basement"), (c)

in the de-occupied territories during the transitional period; (d) in disciplinary battalions (gauptvacht), etc.; (2) "form of implementation of norms by branch", in particular (a) norms of implementation of the social right (social rights) of those sentenced to deprivation of liberty, including: (a.1.) in places of deprivation of liberty - (a.2.)c places of detention; (a.3) in disciplinary isolation cells; (a.4) in receivers - dividers for children; (b) in the occupied territories in the places of isolation of the person ("basement"), (c) in the de-occupied territories during the transitional period; (d) in disciplinary battalions (guard watch), (b.1) by court decision, without a court decision, etc.

Key words: legal construction, implementation of law, forms of implementation of rights, social rights, deprivation of liberty, prisoners.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.8>**Ю. А. Голодник***orcid.org/0009-0000-8051-1473**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри кримінальної юстиції**Державного податкового університету України*

ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Входження України до європейського політичного, інформаційного, економічного і правового простору визначено стратегічним пріоритетом зовнішньої політики держави [1, с. 146]. Це потребує від України дотримання міжнародних принципів і стандартів, що висуваються до країн-кандидатів, в тому числі й до державних органів, зокрема, правоохоронних.

У сфері функціонування діяльності правоохоронних органів суттєву роль відіграють міжнародні стандарти, які регламентують діяльність правоохоронця у його відносинах із громадянами. Міжнародні стандарти правоохоронної діяльності встановлюють визначені нормативно-правовими актами правила та принципи поведінки доцільної поведінки правоохоронців під час виконання ними службових обов'язків. Резолюція Ради Європи «Про прийняття Декларації про поліцію» № 690 прийнятою Парламентської асамблеї Ради Європи від 08.05.1979 р., до міжнародних стандартів діяльності правоохоронних органів, зокрема відносить правила професійної етики поліції з урахуванням прав людини та основних свобод. Поряд із етичними нормами поведінки правоохоронця, до міжнародних стандартів Декларація відносить й професійну етику, згідно якої поліцейський повинен діяти чесно, неупереджено та з почуттям власної гідності. При цьому поліцейський повинен чесно, об'єктивно і з почуттям власної гідності виконувати свої повноваження; поліція повинна протидіяти корупції; поліцейський зобов'язаний не виконувати злочинний наказ і не повинен сприяти в переслідуванні осіб, які не вчинили жодного злочину, лише за їх расову, релігійну чи політичну приналежність; професійні, психологічні та матеріальні умови, в яких поліцейський виконує свої завдання повинні захищати його честь, гідність та неупередженість та інші. Важливим, у цьому аспекті, є той факт, що міжнародні стан-

дарти стосуються не тільки діяльності поліції, але й інших правоохоронних органів. Як зазначено в Декларації: «(Частини А і Б декларації стосуються всіх співробітників та організацій, включаючи такі органи, як секретні служби, військова поліція, збройні сили або воєнізовані загони, які виконують функції поліції, що зобов'язані охороняти закон, розслідувати злочини і підтримувати громадський порядок і державну безпеку)» [2].

Основою нашого дослідження стали праці вітчизняних вчених, зокрема таких як В.Б. Авер'янов, Ю.М. Волков, Ю.В. Комарової, О.П. Комірчий, Л.А. Луць, А.А. Русецький, В.Д. Поливанюк, Д.А. Савчук, О.П. Світличний, С.Г. Стеценко та інші.

Метою цієї статті є аналіз міжнародних і вітчизняних нормативно-правових актів та наукових думок щодо міжнародних стандартів в діяльності правоохоронних органів.

Важливим міжнародним актом, що має відношення до стандартів діяльності правоохоронних органів, є Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй від 17.12.1979 р., в якому наголошено, що державна посада, як вона визначається у національному законодавстві, це посада, наділена довірою, яка передбачає зобов'язання діяти в інтересах держави. Державні посадові особи повинні виявляти абсолютну відданість державним інтересам своєї країни, які представлені демократичними інститутами влади, виконувати свої обов'язки і функції компетентно і ефективно у відповідності до законів або адміністративних

положень і з повною доброчесністю. Повинні прагнути того, щоб забезпечити найефективніше і вміле розпорядження державними ресурсами, за які вони несуть відповідальність, бути уважними, справедливими і неупередженими при

виконанні своїх функцій і, зокрема, у своїх відносинах з громадськістю. Вони ніколи не повинні надавати будь-яку неправомірну перевагу будь-якій групі осіб або окремій особі, не допускати дискримінації щодо будь-якої групи осіб або окремої особи, а також не зловживати іншим чином наданих їм повноважень представника влади [3]. У цьому положенні підкреслюється, що застосування сили службовцями органів правопорядку має бути винятковим; хоча, мається на увазі, що службовці органів правопорядку можуть бути уповноважені застосовувати силу, за розумної необхідності в конкретних обставинах для запобігання злочину або при виконанні законного затримання чи допомозі в його проведенні щодо порушників або підозрюваних; сила, що виходить за ці межі, не може бути застосована. Національне право обмежує застосування сили службовцями органів правопорядку відповідно до принципу пропорційності. Слід розуміти, що слід дотримуватися таких національних принципів пропорційності при тлумаченні цього положення в жодному разі це положення не має тлумачитися як таке, що санкціонує застосування сили, яка не є пропорційною до законної мети, яка має бути досягнута [4, с. 87].

На важливість дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини під час застосування заходів примусового характеру правоохоронними, звертається увага в Основних принципах застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку, прийнятих восьмим Конгресом ООН 07.09.1990 р. [5]. Виходячи із положень Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, у коментарі до ст. 3 підкреслюється, що застосування сили посадовими особами з підтримання правопорядку має носити винятковий характер; хоча вона має на увазі, що посадові особи з підтримання правопорядку можуть бути уповноважені на застосування сили, яка є розумно необхідною за цих обставин, з метою попередження злочину, проведення правомірного затримання правопорушників чи підозрюваних правопорушників або надання допомоги, при такому затриманні не може застосовуватися сила, що перевищує необхідні для цих цілей межі [6, с. 121].

Враховуючи, що з 24 лютого 2022 року в Україні діє воєнний стан, визваний військовим нападом РФ на Україну, що призвело до повномасштабної війни, в наслідок чого окупована значна територія нашої держави, варто звернути увагу на пункт 7 Резолюції Ради Європи «Про прийняття Декларації про поліцію», де зазначено: «Вважаючи, що було б бажано сформулювати інструкції з поведінки для поліції в ситуаціях війни і надзвичайного стану або іноземної окупації» [7].

Наведене вказує на потребу розробки Інструкції з поведінки правоохоронців в умовах воєнного стану, діяльність яких суттєво змінилася в умовах режиму воєнного стану. З огляду на специфіку правоохоронних органів така Інструкція повинна стосуватися кожного правоохоронного органу, з можливістю мати прив'язку до територіальності його дії.

У контексті продовження розгляду питання забезпечення міжнародних стандартів діяльності правоохоронних органів України, черговим нормативним документом, в якому звертається увага на дотримання правоохоронними органами етичних правил є Європейський кодекс поліцейської етики, викладений у Рекомендації Рес (2001)10 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 19.09.2001 р., в якому наголошено, що прийняття кодексу поліцейської етики є лише першим етапом будь-якого процесу створення єдиних норм у сфері поліцейських стандартів, але за відсутності цього кодексу такий процес має мало надії стати успішним. Закладаючи підґрунтя етичних норм, кодекс поліцейської етики сприяє імовірності того, що етичні проблеми з більшою готовністю визначатимуться, їх повніше розумітимуть, уважніше аналізуватимуть та з більшою готовністю вирішуватимуть [8].

Кодекс поліцейської етики стосується діяльності й інших правоохоронних органів. На це вказують численні нормативні акти, зокрема, Правила професійної етики працівників, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки Кодекс доброчесної поведінки етики військових осіб, державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України та багато інших.

Наведені приклади свідчать, що правоохоронними органами розроблено

правила етичних стандартів поведінки посадових та службових осіб правоохоронних органів, що відповідає п. 63 Рекомендації Рес (2001)10 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 19.09.2001 р., згідно якої держави-учасниці заохочуються до розробки етичних кодексів, заснованих на цінностях в основі цієї рекомендації [8].

Отже, правові стандарти використовуються для адаптації національних правових систем у межах європейського правового простору до європейських міждержавних правових систем. Вони містять принципи та норми права, які визнані державами-учасницями у межах міждержавно-правових систем, зафіксовані у міжнародно-правових актах та документах і сприяють правовій інтеграції національних правових систем у міжнародну спільноту [9, с. 113].

Наведені та досліджені міжнародні стандарти діяльності правоохоронних органів покликані не тільки сприяти забезпеченню охорони і захисту прав громадян, інтересів суспільства і держави, вони сприяють ефективному виконанню завдань держави, що стоять перед правоохоронними органами.

Висновки. Питання дотримання міжнародних стандартів діяльності правоохоронних органів постає особливо гостро, а тому теоретико-правові підходи, що характеризують особливості дотримання міжнародних стандартів, виходячи із їх функціонального призначення, закладають правовий фундамент діяльності всіх правоохоронних органів держави, що дає підстави сформулювати вихідні засади для розуміння юридичної природи міжнародних стандартів правоохоронної діяльності.

При виконанні службових обов'язків посадові правоохоронних органів у відносинах із громадянами повинні дотримуватися визначених нормативно-правовими актами міжнародних стандартів, що дає підстави запропонувати видову диференціацію міжнародних стандартів діяльності правоохоронних органів, шляхом їх поділу на стандарти, що охоплює таку структуру:

- 1) охорону та захист прав і свобод людини та громадянина;
- 2) реалізацію правоохоронними органами своїх функцій;
- 3) адміністративно-правовий статус правоохоронного органу;
- 4) професійну підготовку співробітників правоохоронних органів.

Міжнародні стандарти забезпечення діяльності правоохоронними органами у сфері охорони та захисту прав, свобод людини громадянина, охоплює такі елементи:

- 1) етичні норми поведінки правоохоронця;
- 2) професійна етика правоохоронця.

У структурі міжнародних стандартів забезпечення діяльності правоохоронних органів у сфері охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина, виражені стандарти реалізації правоохоронними органами своїх функцій, що в кінцевому варіанті передбачає дії детерміновані правоохоронцем, що включає такі елементи:

- а) виконує обов'язки відповідно до закону;
- б) діє чесно, неупереджено і з гідністю;
- в) зобов'язаний при будь-яких обставинах не виконувати або ухилятися від наказів або інструкцій, що припускають заходи катування й інші форми нелюдського або принижуючого поводження;

г) несе особисту відповідальність за свої протиправні дії або бездіяльність;

д) зберігає інформацію отриману під час служби, яка не підлягає оголошенню відповідно до закону;

з) має право на активну моральну і фізичну підтримку суспільства, якому він служить, за умови, що діє відповідно до положень закону.

В основі структури міжнародного стандарту виділяємо адміністративно-правовий статус правоохоронного органу, який охоплює:

- а) діяльність правоохоронного органу, створений державою відповідно до закону;
- д) виконуючи професійні обов'язки, співробітник правоохоронного органу має право на належні психологічні і матеріальні заохочення, що захищають його чесність, неупередженість і гідність;
- е) співробітник правоохоронного органу має право на справедливу заробітну плату з урахуванням особливих факторів проходження служби, враховуючи специфіку діяльності правоохоронного органу;

ж) у разі настання відповідальності перед судом співробітник правоохоронного органу має такі ж права, що й інші громадяни.

Забезпечення реалізації стандартів професійної підготовки співробітників правоохоронних органів, має здійснюватися шляхом:

- а) ретельною загальною і професійною підготовкою;
- в) отриманням необхідних знань щодо існуючих соціальних проблем, демократичних свобод, прав і свобод людини.

Література

1. Світличний О.П. Захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб нормами публічного та приватного права. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право». 2015. Вип. 213. Ч. 1. С. 142-147.
2. Резолюція Ради Європи «Про прийняття Декларації про поліцію» № 690 прийнятою Парламентської асамблеї Ради Європи від 08.05.1979 р. URL: [https:// ips.ligazakon.net/document/MU79314](https://ips.ligazakon.net/document/MU79314) (дата звернення 30.09.2023).
3. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: прийнятий Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй від 17.12.1979 р. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_282 (дата звернення 30.09.2023).
4. Волков Ю.М., Поливанюк В.Д. Проблемні питання застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України під час виконання службових обов'язків. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 86-89.
5. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку: прийняті 8 Конгресом Організації Об'єднаних Націй від 07.09.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334/conv (дата звернення 01.10.2023).
6. Савчук Д.А. Етапи провадження із застосування заходів примусу правоохоронними органами: окремі аспекти. Правовий часопис Донбасу. 2020. № 2 (71). С. 118-126.

7. Про прийняття Декларації про поліцію: Резолюція Ради Європи від 08.05.1979 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU79314> (дата звернення 01.10.2023).

8. Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендації Rec (2001)10 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 19.09.2001 р. URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf (дата звернення 01.10.2023).

9. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. 304 с.

Анотація

Голодник Ю. А. Функціонування міжнародних стандартів в діяльності правоохоронних органів України. – Стаття.

У статті проаналізовано окремі міжнародні і вітчизняні нормативно-правові акти та наукові думки щодо використання в діяльності правоохоронних органів міжнародних стандартів. Акцентовано, що у сфері функціонування діяльності правоохоронних органів суттєву роль відіграють міжнародні стандарти, які регламентують діяльність правоохоронця у його відносинах із громадянами. З цією метою проаналізовано: Резолюцію Ради Європи «Про прийняття Декларації про поліцію», Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку; Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку; Декларації про поліцію; Європейський кодекс поліцейської етики. На підставі здійсненого аналізу пункту сьомого Резолюції Ради Європи «Про прийняття Декларації про поліцію», звертається увага на відсутність інструкції з поведінки для правоохоронця в ситуації війни або надзвичайного стану чи іноземної окупації. Пропонується сформулювати інструкції з поведінки для правоохоронних органів в ситуаціях війни і надзвичайного стану або іноземної окупації, враховуючи діючий в Україні воєнний стан. Звертається увага, що враховуючи правила етичних стандартів поведінки посадових та службових осіб правоохоронних органів, в Україні правоохоронними органами розроблені і діють Кодекс поліцейської етики та Кодекс доброчесної поведінки етики військових осіб, державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, Правила професійної етики працівників Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки тощо, що в цілому відповідає пункту 63 Рекомендації Rec (2001)10 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи, відповідно до якої держави-учасниці заохочуються до розробки етичних кодексів.

На підставі системного аналізу міжнародних документів та доктринальних думок щодо діяльності

правоохоронних органів запропоновано видову диференціацію міжнародних стандартів діяльності правоохоронних органів, шляхом їх поділу на стандарти, що охоплюють відповідну видову структуру.

Ключові слова: правила, кодекси, права, свободи, громадяни, міжнародні стандарти, правоохоронні органи.

Summary

Holodnyk Yu. A. Functioning of international standards in the activity of law enforcement agencies of Ukraine. – Article.

The article analyzes separate international and domestic legal acts and scientific opinions regarding the use of international standards in the activities of law enforcement agencies. It is emphasized that international standards, which regulate the activities of law enforcement officers in their relations with citizens, play a significant role in the field of law enforcement activities. For this purpose, the following were analyzed: the Resolution of the Council of Europe «On the Adoption of the Declaration on the Police», the Code of Conduct of Law Enforcement Officials; Basic principles of use of force and firearms by law enforcement officials; Declarations about the police; European code of police ethics. Based on the analysis of paragraph seven of the Resolution of the Council of Europe «On the adoption of the Declaration on the police», attention is drawn to the lack of instructions on the conduct of law enforcement officers in a situation of war or a state of emergency or foreign occupation. It is proposed to formulate instructions on the behavior of law enforcement agencies in situations of war and emergency or foreign occupation, taking into account the current state of war in Ukraine. Attention is drawn to the fact that, taking into account the rules of ethical standards of behavior of officials and officials of law enforcement agencies, in Ukraine law enforcement agencies have developed and operate the Code of Police Ethics and the Code of Moral Conduct of Military Personnel, Civil Servants and other persons authorized to perform state functions in the Ministry of Defense of Ukraine and of the Armed Forces of Ukraine, Rules of professional ethics of employees of the State Bureau of Investigation, Bureau of Economic Security, etc., which in general corresponds to paragraph 63 of Recommendation Rec (2001)10 of the Committee of Ministers to member states of the Council of Europe, according to which member states are encouraged to develop ethical codes.

On the basis of a systematic analysis of international documents and doctrinal opinions regarding the activity of law enforcement agencies, a specific differentiation of international standards of law enforcement agency activity is proposed, by dividing them into standards covering the appropriate specific structure.

Key words: rules, codes, rights, freedoms, citizens, international standards, law enforcement agencies.

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.9>**Є. В. Жадан***orcid.org/0000-0002-7194-0169**кандидат наук з державного управління,
докторант кафедри публічного права та приватного права
Університету митної справи та фінансів*

ФОРМИ УЧАСТІ ТА ЗАЛУЧЕНОСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗДІЙСНЕННІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОГРАМ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. Важливою складовою ефективності впровадження регіональних екологічних програм та політик є забезпечення відкритості та прозорості їх розробки та ухвалення. Відповідно до чинного законодавства України щодо здійснення природоохоронних заходів вимагає попереднього обговорення за участі громадськості.

Забезпечення інформаційної взаємодії між громадськістю та суб'єктів владних повноважень в сфері здійснення регіональної екологічної політики вимагає налагодження тісних взаємозв'язків з питань нормотворення та ухвалення нормативно-правових актів із використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища. Основними ознаками взаємодії влади та громадськості у сфері здійснення регіональної екологічної політики характеризується їх всебічністю та комплексністю підходів.

Взаємодія громадськості та суб'єктів владних повноважень у здійсненні регіональної екологічної політики реалізується шляхом застосування таких форм, як: передача громадськості органами місцевого самоврядування та органами державної влади повноважень із здійснення нормотворення в сфері охорони довкілля; розробка та ухвалення нормативно-правових актів суб'єктами владних повноважень та громадськістю.

Стан наукової розробки проблеми характеризується наявністю певного кола наукових розробок, де виокремлюються та характеризуються дослідженням прямих та опосередкованих форм участі громадськості у забезпеченні охорони навколишнього природного середовища. В цьому сенсі вартими уваги є публікації В. А. Зуєва [1], Д.С. Карцигіна [2], Ю.О. Легези [3] та ін.. Але визначається фрагментарність наукових розробок публікацій із забезпечення ефективності реалізації форм залученості громадськості у формування регіональної екологічної політики, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Отже, *метою статті* є встановлення змісту правового регулювання форм участі та залученості громадськості у здійсненні регіональних екологічних програм: правове регулювання.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія суб'єктів владних повноважень із громадськістю у нормотворчій діяльності у сфері навколишнього природного середовища характеризується такими властивостями, як:

- реалізація відбувається у межах виконавчо-розпорядчої та організаційно-нормативної діяльності, що передбачає розробку стратегій та концепцій забезпечення вимог національної екологічної безпеки;
- формування зацікавленості громадськості у забезпеченні ефективності здійснення нормотворчої діяльності, де громадськість має визнаватися головною зацікавленою особою в розробці та впровадження природоохоронних заходів та ініціатив;
- формалізація стадій здійснення нормотворчої діяльності, що вимагає формування каузальної мети ухвалення того чи іншого акту у сфері природокористування;
- системність здійснення громадських обговорень проєктів нормативно-правових актів у сфері охорони довкілля;
- організаційно-правовий характер, що втілюється у забезпеченні дієвості критеріїв реалізації та ефективності державно-приватного та соціального партнерства.

На підзаконному рівні участь громадськості у сфері формування регіональної екологічної політики пов'язується із:

1) Розробка програм, планів, стратегій та інших документів. Громадськість може брати участь у формулюванні міждержавних, державних, регіональних та місцевих програм, планів дій і стратегій у сфері охорони довкілля. Це може включати в себе участь у публічних обговореннях, роботу у робочих групах, а також надання конструктивних пропозицій та рекомендацій;

2) Підготовка проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів. Громадськість може брати участь у розробці законопроєктів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання екологічних питань. Це може включати в себе внесення пропозицій, участь у консультаціях та обговореннях;

3) Оцінка впливу на довкілля небезпечних об'єктів та видів діяльності. Громадськість може брати участь у процесі оцінки впливу на довкілля різних проєктів, особливо тих, які можуть мати негативний вплив на навколишнє середовище. Участь громадськості може забезпечити більш широкий погляд на можливі наслідки;

4) Видача документів на використання природних ресурсів, на навмисне вивільнення генетично змінених організмів. Громадськість може брати участь у процесі видачі дозволів на використання природних ресурсів або у регулюванні вивільнення генетично змінених організмів, щоб забезпечити дотримання екологічних стандартів та безпеки.

5) Діяльність, пов'язана із забрудненням та поводженням з небезпечними речовинами та відходами. Громадськість може брати участь у моніторингу та регулюванні діяльності, що може призвести до забруднення довкілля. Це може включати в себе висунення вимог щодо безпеки та контролю за викидами шкідливих речовин.

6) Санкціонування витрат на природоохоронні заходи. Громадськість може брати участь у процесі санкціонування витрат, пов'язаних із здійсненням заходів з охорони природи. Це може включати участь у розподілі фондів та визначенні пріоритетів для природоохоронних ініціатив (Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18 грудня 2003 р. № 168 «Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля»).

Отже, участь громадськості у процесах нормотворення із формування здійснення регіональної екологічної політики є важливою складовою забезпечення ефективності таких процесів.

Реалізація різноманітних форм участі громадськості у розробці та впровадженні регіональних та загальнонаціональних екологічних програм та концепцій позитивно впливає на рівень їх ефективності. Існує підхід, що на різних рівнях правова активність громадськості характеризується нерівномірністю. Крім того участь громадськості в обговоренні проєктів нормативно-правових актів залежить від юридичної сили таких актів, крім того роль громадськості в обговоренні проєктів Законів України є обов'язковою, тоді як участь в розробці регіональних екологічних програм не є імперативною.

На загальнонаціональному рівні підлягають обов'язковому обговоренню такі акти, як: постанови та розпорядження, накази міністерств, агентств, служб, якщо ухвалення таких актів обіймає предметну галузь сферу охорону довкілля та передусім стосується використання природних ресурсів.

Таким чином, можна зробити висновок, що правова активність громадськості як учасника нормотворчого процесу у сфері охорони навколишнього природного середовища залежить від ступеня та рівня юридичної сили акту, що обговорюється.

Крім того рівень залученості громадськості до процесів нормотворення залежить від суб'єкта законодавчої ініціативи та відношення до нього у суспільстві, до рівня сформованої довіри до результатів та успішності його діяльності.

Забезпечення ефективності участі громадськості у здійсненні обговорення проєктів законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів допускається шляхом запровадження різноманітних форм, що реалізуються громадською як безпосередньо, так і опосередковано. До безпосередніх форм обговорення проєктів законодавчих та підзаконних актів необхідно віднести такі види діяльності, як проведення обговорень та слухань проєктів законодавчих актів; підписання петицій та подання колективних звернень до адміністративних органів в порядку чинного адміністративно-процедурного законодавства.

До опосередкованих форм участі громадськості в обговоренні проєктів нормотворення з питань охорони довкілля відносяться створення експертних груп з певним обсягом делегованих повноважень, що є правомочними на ухвалення результативного висновку із оцінки змісту та якості підготовленого акту, його відповідності вимогам та стандартам європейського законодавства. До негативних форм опосередкованої участі громадськості у здійсненні нормотворчого обговорення проєктів у сфері охорони довкілля є підготовка санкціонованої оцінки ефективності такої діяльності.

Результативно участь громадськості з питань підготовки нормативно-правових актів у сфері охорони довкілля оформлюється найчастіше у вигляді певного експертного висновку чи пропозиції. Процедура реалізації форм участі громадськості в обговоренні проєктів та актів у сфері природокористування визначається відповідно до змісту Окремі аспекти такої участі регламентовані Порядком залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на довкілля (Постанова Кабінету Міністрів України від 29 червня 2011 р. «Про затвердження Порядку залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на довкілля»).

Відповідно до змісту Постанови Кабінету Міністрів України від 29 червня 2011 року №771 встановлюється, що підлягають громадському обговоренню такі рішення у сфері охорони довкілля, як: 1) нормативно-правові акти; 2) документи державного планування, на які поширюється

дія Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку»; 3) документи державного планування, на які не поширюється дія Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку»; 4) плани природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів, що фінансуються за рахунок коштів фондів охорони навколишнього природного середовища.

Прикладом залученості громадськості до обговорення окремого стратегічного важливого акту у сфері охорони довкілля варто навести обговорення Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2020–2025 роки, що, зокрема, відбулось наприкінці 2019 року. Оголошення про здійснення громадського обговорення проєкту Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2020–2025 роки було розміщено на офіційному ресурсі Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. В процесі громадського обговорення центральним органом виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища було запропоновано громадськості (населенню України) сформувати пропозиції щодо змісту зазначеного Національного плану. Направлення пропозицій до міністерства допускається в електронній формі шляхом обґрунтування звернення в цілому щодо змісту проєкту, або щодо окремих його частин [4].

Так само процедурно передбачається участь громадськості у підготовці та затвердженні регіональних та місцевих стратегічних екологічних програм, але оприлюднення відбувається на офіційних ресурсах органів місцевого самоврядування. Наприклад, на регіональному рівні відбулося врегулювання Програми розвитку гідроенергетики, де зазначалось про наявність порушень прав і свобод людини у сфері охорони довкілля при використанні природних водних ресурсів [5, с. 8].

Варто підкреслити, що створення умов допуску громадськості до здійснення підготовки та подальшого впровадження регіональних та загальнонаціональних програм сприяє легалізації, тобто свідомого сприйняття необхідності їх дотримання, адже попередньо суспільство відчуває залученість та врахування їх потреб та інтересів при формуванні плану розвитку механізму природокористування та природоохорони. Крім того здійснення громадського обговорення змісту проєктів актів нормотворення очевидно має бути віднесено до форм реалізації безпосередньої та опосередкованої демократії, що знову ж таки підкреслює позитивність та доцільність його впровадження як складової механізму організаційно-правового забезпечення прав особи у сфері охорони довкілля.

Така форма громадського обговорення як здійснення права особи на петицію відноситься

до форм санкціонованого нормотворчого процесу. Найчастіше такий механізм стосується адресування звернення громадськості до Президента України та сфери його компетенції. Безумовно зверненням до Президента України подання петицій не обмежується. Подавати петиції можна як до центральних органів виконавчої влади, так і до інших суб'єктів владних повноважень.

Наприклад, такою була електронна петиція «Українці за чисте довкілля!». Зміст зазначеної петиції полягав у вимозі громадськості враховувати при розробці проєктів законодавчих актів та підзаконних актів з питань природокористування екологічних стандартів ЄС [6].

До прикладів регіональних електронних петицій варто віднести подану задля захисту природних ресурсів лісів, та подану з метою захисту ділянок Голосіївського лісу [7].

Зазначені петиції є прикладами реалізації права особи на участь в розробці та реалізації адміністративних актів, а отже і здійснення особою наданих їй суб'єктивних публічних прав, що допускається впроваджувати як індивідуально, так і колективно. Позаяк подання петиції є проявом правової активності соціальної спільноти, є свідченням прагнення обстоювання як особистих потреб, так і публічних інтересів територіальної громади чи населення країни в цілому.

Предметно подання електронних петицій має обмежуватися певними локальними потребами, врегулювання яких є нагальним як регіонально, так і загальнонаціонально. Формування змісту петиції має відповідати такій структурно-логічній побудові дій, де першою стадією має виступати формування суспільного запиту на задоволення певної потреби, що, зокрема, може проявлятися у визначенні наявної чи (що є більш поширеним) потенційної екологічної загрози. Після визначення суспільного запиту має відбуватися формування плану його задоволення, в тому числі шляхом застосування як заохочувальних заходів, так і заходів обмеження чи заборони.

Подання електронної петиції для України є відносно новим заходом формування регіональної чи загальнонаціональної екологічної політики, при цьому варто зазначити про достатній рівень його дієвості та впливу на змісту як індивідуальних адміністративних актів, так і адміністративних актів нормативного характеру.

Але при цьому встановлення індексу ROI – як індексу ефективності реагування публічної влади та сформовану громадську думку, що визначається у результаті голосування по електронним петиціям, вимагає здійснення моніторингу їх задоволення після здобуття необхідних 25000 голосів (ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян»). На жаль, на нормативному

рівні здійснення такого моніторингу не визначається як обов'язок владного суб'єкта і може бути в умовах сьогодення реалізовано лише за громадською ініціативою.

До змісту моніторингу розгляду електронних петицій має бути віднесено: встановлення реальності змін, що запроваджуються в суспільстві; здатність подолання негативних чинників впливу на здійснення екологічних прав; можливість дотримання розумних строків реалізації управлінського рішення; результативність захисту екологічних прав; формування належного рівня правової екологічної свідомості та активності учасників подання електронних петицій.

Висновок. Таким чином, реалізація діяльності із забезпечення ефективності здійснення регіональних екологічних програм залежить від рівня залученості громадськості в їх формуванні, що вимагає дотримання механізмів належності їх попереднього оприлюднення та врахування сформованих у результаті такої діяльності пропозицій.

Література

1. Зуєв В. А. Правове регулювання реалізації екологічного управління в Україні та шляхи його вдосконалення. URL: http://archive.mama-86.org/archive/ecodemocracy/experts_zuev_u.htm
2. Карцигін Д. С. Природа та сутність інституту взаємодії органів влади та громадськості в контексті охорони екологічних прав. *Правова позиція*. 2019. № 2 (32). С. 21–28.
3. Лєгеа Ю. О. Сутність та структура адміністративно-правового механізму публічного управління у сфері використання природних ресурсів. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 6. Р. 1. С. 104–114
4. Повідомлення про формування Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2020-2025 роки. URL: <https://menr.gov.ua/news/33432.html?fbclid=IwAR2eY5fuNdQTTAL6pShJl1NYRrQfWM1RsQxFAZu4e8a5KEtDSa9R93ntICs>
5. Цокур В. В. Інструменти громадянського суспільства у прийнятті рішень щодо розвитку гідроенергетики. К.: Видавництво «Фенікс». 2017. 24 с.
6. Українці за чисте довкілля: електронна петиція. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/80018>
7. Почуй голос лісу: електронна петиція. Електронні петиції Київської міської ради. URL: <https://petition.kyivcity.gov.ua/petition/?pid=8046>

Анотація

Жадан Є. В. Форми участі та залученості громадськості у здійсненні регіональних екологічних програм: правове регулювання. – Стаття.

Автором визначено метою статті є встановлення змісту правового регулювання форм участі та залученості громадськості у здійсненні регіональних екологічних програм: правове регулювання. Автором виділено, що взаємодія суб'єктів владних повноважень із громадськістю у нормотворчій діяльності у сфері навколишнього природного середовища характеризується такими властивостями, як: реалізація відбува-

ється у межах виконавчо-розпорядчої та організаційно-нормативної діяльності, що передбачає розробку стратегій та концепцій забезпечення вимог національної екологічної безпеки; формування зацікавленості громадськості у забезпеченні ефективності здійснення нормотворчої діяльності, де громадськість має визнаватися головною зацікавленою особою в розробці та впровадженні природоохоронних заходів та ініціатив; формалізація стадій здійснення нормотворчої діяльності, що вимагає формування каузальної мети ухвалення того чи іншого акту у сфері природокористування; системність здійснення громадських обговорень проєктів нормативно-правових актів у сфері охорони довкілля; організаційно-правовий характер, що втілюється у забезпеченні дієвості критеріїв реалізації та ефективності державно-приватного та соціального партнерства. Автором з'ясовано, що важливою складовою ефективності впровадження регіональних екологічних програм та політик є забезпечення відкритості та прозорості їх розробки та ухвалення. Автором зроблено висновок, що забезпечення інформаційної взаємодії між громадськістю та суб'єктів владних повноважень в сфері здійснення регіональної екологічної політики вимагає налагодження тісних взаємозв'язків з питань нормотворення та ухвалення нормативно-правових актів із використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища. Автором досягнуто висновку, що взаємодія громадськості та суб'єктів владних повноважень у здійсненні регіональної екологічної політики реалізується шляхом застосування таких форм, як: передача громадськості органами місцевого самоврядування та органами державної влади повноважень із здійснення нормотворення в сфері охорони довкілля; розробка та ухвалення нормативно-правових актів суб'єктами владних повноважень та громадськістю. реалізація діяльності із забезпечення ефективності здійснення регіональних екологічних програм залежить від рівня залученості громадськості в їх формуванні, що вимагає дотримання механізмів належності їх попереднього оприлюднення та врахування сформованих у результаті такої діяльності пропозицій.

Ключові слова: взаємодія, громадськість, ефективність, нормативно-правове регулювання, регіональна екологічна політика.

Summary

Zhadan Ye. V. Forms of public participation and involvement in the implementation of regional environmental programs: legal regulation. – Article.

The author's specific goal of the article is to establish the content of legal regulation of forms of participation and public participation in the implementation of regional environmental programs: legal regulation. The author highlights that the interaction of subjects of power with the public in rule-making activities in the field of the natural environment is characterized by such properties as: implementation occurs within the framework of executive-administrative and organizational-regulatory activities, which involves the development of strategies and concepts to ensure national environmental safety requirements; generating public interest in ensuring the effectiveness of rule-making activities, where the public should be recognized as the main stakeholder in the development and implementation of environmental measures and initiatives; formalization of the stages of implementation of rule-making activities, requiring the formation of a causal goal for the adoption of a particular act in the field of environmental management;

systematic implementation of public discussions of draft regulatory legal acts in the field of environmental protection; organizational and legal nature, embodied in ensuring the effectiveness of implementation criteria and the effectiveness of public-private and social partnerships. The author has established that an important component of the effectiveness of the implementation of regional environmental programs and policies is to ensure openness and transparency of their development and adoption. The author concluded that ensuring information interaction between the public and government officials in the implementation of regional environmental policy requires the establishment of close relationships in the formation of norms and the adoption of regulations on the use of natural resources and environmental protection. The author has reached

the conclusion that the interaction of the public and government officials in the implementation of regional environmental policy is implemented through the use of such forms as: transfer of powers to the public by local governments and government bodies to implement norms in the field of environmental protection; development and adoption of normative legal acts by government entities and the public. the implementation of activities to ensure the effectiveness of the implementation of regional environmental programs depends on the level of public involvement in their formation, which requires compliance with the mechanisms of ownership of their preliminary publication and taking into account proposals formed as a result of such activities.

Key words: interaction, public, efficiency, legal regulation, regional environmental policy.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.10>**В. В. Коваленко***orcid.org/0000-0002-9545-1036**старший викладач кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу
Пенітенціарної академії України*

ПРОЦЕДУРНИЙ ЗМІСТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ДОБРОГО УРЯДУВАННЯ

Перші спроби нормативно закріпити реалізацію принципів урядування було зроблено у Концепції адміністративної реформи в Україні 1998 року: «визначені у Концепції заходи реформування гуртуються на вироблених світовою практикою принципових засадах функціонування виконавчої влади, серед яких – принципи ефективності, відкритості та доброчесності в роботі уряду та інших органів виконавчої влади» [1].

Зазначені принципи повинні були реалізуватися через такі процедури як: залучення до державної служби та утримання на ній найбільш компетентних і відданих справі кадрів; побудову кар'єри та просування по службі на основі особистих якостей, заслуг і результатів роботи державних службовців; професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу державної служби; здійснення ефективного управління державною службою тощо. Принципи місцевого самоврядування мали для реалізації, окрім базових, і свої специфічні особливості: самостійність в межах своїх повноважень; відповідальність перед територіальною громадою; поєднання загальних вимог до служби в органах місцевого самоврядування, національних, історичних та місцевих традицій служби, визначених статутами територіальних громад тощо.

Сьогодні, на відміну, наприклад, від Законів України «Про Кабінет Міністрів України» [2] та «Про центральні органи виконавчої влади» [3], Закон України «Про Державну службу» (далі – Закон) [4] передбачає закріплення реалізації таких принципів доброго урядування як доброчесність та ефективність: щорічне оцінювання результатів службової діяльності державних службовців для визначення якості виконання поставлених завдань на підставі показників результативності, ефективності та якості, визначених з урахуванням посадових обов'язків державного службовця, а також дотримання ним правил етичної поведінки та вимог законодавства у сфері запобігання корупції (ст. 44 Закону); визначення правил етичної поведінки в державному органі Правилами внутрішнього службового розпорядку (ст. 47 Закону); притягнення

державних службовців до дисциплінарної відповідальності за порушення правил етичної поведінки (ст. 64–65 Закону); проведення конкурсів на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В» з дотриманням вимог закону (ст. 17 Закону).

Також, Законом впроваджено процедури для реалізації принципів верховенства права, політичної неупередженості, прозорості – відкритості інформації про діяльність державного службовця: інформація про організацію роботи Комісії з питань вищого корпусу державної служби, її засідання, оголошення про їх проведення, порядків денний, протоколи засідань та висновки Комісії оприлюднюються на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України (ст. 16 Закону); забезпечення керівником державної служби в державному органі прозорості і об'єктивності конкурсів на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В», своєчасного оприлюднення та передачу центральному органу виконавчої влади інформації про вакантні посади державної служби з метою формування єдиного переліку вакантних посад державної служби (ст. 17 Закону) [4].

Забезпечення доброго урядування на місцях відбувається завдяки процедурам реалізації основних та антикорупційних принципів у Законах України «Про місцеве самоврядування» та «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Аналізуючи Закон України «Про місцеве самоврядування» (далі – Закон) як закон про забезпечення гарантій місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, одразу виділяємо проблему відсутності серед принципів верховенства права, доброчесності (ст. 4 Закону) [5]. Такий підхід, на нашу думку, звужує обсяг забезпечення прав людини та їх пріоритет і вищу цінність при реалізації функцій держави і її органів, а також органів місцевого самоврядування.

Система підзвітності та підконтрольності органів місцевого самоврядування виглядає наступним чином: сільський, селищний, місь-

кий голова, виконавчі органи (комітети, відділи, управління), старости підзвітні та підконтрольні сільським, селищним, міським, районним у містах радам та органам виконавчої влади щодо делегованих повноважень (ст.ст. 11, 42, 51, 53, 54 Закону) [5].

Процедури реалізації цих принципів детально не описані у законі, але окремі її елементи стосуються [5]:

1) щорічне звітування сільського, селищного, міського голови відповідній раді про здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності виконавчими органами ради (ч. 6. ст. 42. Закону);

2) розгляд радою, постійними комісіями ради або підзвітними і підконтрольними їй органами та посадовими особами пропозицій і зауважень, висловлених депутатами на сесії чи переданих в письмовій формі головуєчому на сесії та звітування про вжиті заходи депутатам або, відповідно, раді (ч. 9. ст. 49 Закону);

3) звітування старостою про свою роботу перед радою, жителями старостинського округу не рідше одного разу на рік, протягом першого кварталу року, наступного за звітним, а на вимогу не менш як третини депутатів – у визначений сільською, селищною, міською радою термін на відкритій зустрічі, у спосіб, що дає можливість жителям старостинського округу поставити запитання, висловити зауваження та внести пропозиції. Такий порядок встановлюється Положенням про старосту, а інформація про відповідну зустріч, а також письмовий звіт старости оприлюднюються на офіційному веб-сайті сільської, селищної, міської ради та розміщуються у приміщенні ради не пізніше ніж за сім календарних днів до дня проведення відповідної зустрічі (ч. 6. ст. 54 Закону);

4) звільнення голови районної, обласної, районної у місті ради з посади радою шляхом таємного голосування та внесення на розгляд ради цього питання на вимогу не менш як третини депутатів від загального складу ради (ст. 55 Закону);

5) в рамках підзвітності, підконтрольності та відповідальності перед територіальними громадами органами та посадовими особами місцевого самоврядування здійснюється інформування населення про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, місцевого бюджету, з інших питань та звітування перед територіальними громадами про свою діяльність не менш як два рази на рік (ст. 75 Закону).

Антикорупційний блок принципів представлений служінням територіальній громаді, справедливістю, поєднанням місцевих і державних інтересів, підконтрольністю, підзвітністю, персо-

нальною відповідальністю, самостійністю кадрової політики в територіальній громаді.

Водночас, процедурний зміст реалізації зазначених принципів розкритий у законі фрагментарно та часто з відсилкою до інших нормативно-правових актів.

Так, реалізацію принципу доброчесності як етичності закладено ще на етапі умов прийому на службу (ст. 5 Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування») [6]. Це відбувається шляхом дотримання процедури проведення спеціальної перевірки з відсилкою на положення Закону України «Про запобігання корупції» щодо осіб, зазначених у ст. 3 Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (далі – Закон). Особи, які претендують на зайняття посад в органах місцевого самоврядування, зобов'язані повідомити керівництву органу, на зайняття посади в якому вони претендують, про працюючих у цьому органі близьких осіб.

Всі обмеження, пов'язані з прийняттям на службу та проходженням служби в органах місцевого самоврядування встановлені Законом України «Про запобігання корупції». Наприклад, посадові особи місцевого самоврядування зобов'язані подавати декларацію (ст. 13 Закону) та дотримуватися правил запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 12–1 Закону), передбачених Законом України «Про запобігання корупції». Методичну допомогу по організації і проходженню служби в органах місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» покладено на відповідні комітети Верховної Ради України [6].

Посадові особи місцевого самоврядування, яких притягнуто до відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією підлягають процедурі щодо припинення служби в органах місцевого самоврядування згідно ст. 20 Закону [6].

Оцінка ділових та професійних якостей, а також кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування проводиться гласно атестаційною комісією. Детальна процедура реалізації принципу гласності передбачена ст. 17 Закону. Зокрема, процедура ознайомлення з матеріалами атестації, участі у засіданні комісії, процедура оскарження рішення атестаційної комісії та ін. [6].

Окремими процедурами забезпечується реалізація таких принципів як прозорість, орієнтованість на суспільний консенсус, справедливість, ефективність.

Зокрема, проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав та свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України (ст. 9 Закону). Поліція у своїй

діяльності поводить незалежно від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань, не використовує будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, не використовує особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень (ст. 10 Закону). При взаємодії з населенням (ст. 11 Закону) діяльність органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад. Для реалізації принципу ефективності діяльності органів і підрозділів поліції проводиться оцінка рівня довіри населення незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [7].

Реалізацію процедури доброчесної поведінки можна знайти і у Кодексі доброчесної поведінки та професійної етики військових посадових осіб, державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України від 15 березня 2017 року [8].

Принципи доброго урядування, які представлені у діяльності антикорупційних органів також мають свої особливості.

Згідно ст. 3 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» (далі – Закон) [9] окрім верховенства права, Національне антикорупційне бюро України керується такими основними принципами як повага та дотримання прав і свобод людини і громадянина, відкритість для демократичного цивільного контролю. Водночас, економічні принципи та доброчесність не передбачені серед них. Антикорупційні принципи, за положеннями закону, це – безсторонність та справедливість, підконтрольність і підзвітність суспільству та визначеним законом державним органам та ін.

Серед вказаних принципів реальний процедурний зміст у положеннях закону отримали принципи відповідальності, відкритості, доброчесності, залучення, прозорості, орієнтованості на суспільний консенсус, підконтрольності та підзвітності в частині [9]:

1) забезпечення відкритого конкурсного відбору на зайняття посади Директора Національного бюро (ст. 6–7 Закону), де регламентовано: перелік вимог до конкурсантів, визначення проведення відкритих засідань Конкурсною комісією для представників засобів масової інформації та журналістів з відео- та аудіофіксацією і трансляцією у режимі реального часу на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України, з визначенням процедури інформування про засідання за допомогою офіційного веб-сайту Кабінету Міністрів України та порядок оголошення Кабінетом Міністрів України призначення на посаду обраного Директора Національного бюро;

2) процедури проведення Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з корупцією відкритих для громадськості слухань щодо діяльності Національного антикорупційного бюро (ч. 5. ст. 26 Закону);

3) процедури створення Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро (ст. 31 Закону);

4) забезпечення процедур контролю та підзвітності діяльності Національного антикорупційного бюро (ст. 26 Закону);

5) забезпечення підрозділами внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро дотримання працівниками Національного бюро правил етичної поведінки, конфлікту інтересів, декларування майна, доходів, видатків та зобов'язань фінансового характеру та інші питання (ч. 2. ст. 27 Закону).

Реалізація принципів доброчесності та відповідальності працівників Національного антикорупційного бюро щодо процедури притягнення до відповідальності та визначення серед вимог до кандидатів на посаду доброчесної поведінки і проведення спеціальної перевірки покладена на положення Законів України «Про запобігання корупції», «Про очищення влади» (п. 4. ч. 6. ст. 7 Закону), інших законів, у тому числі процесуальних [9].

Можна стверджувати, що у більшості законів, які стосуються діяльності публічних органів, відмічається системність відсилок до антикорупційних процедур, що зазначені у Законі України «Про запобігання корупції».

Проаналізувавши цей та інші закони і підзаконні нормативно-правові акти, робимо наступні висновки.

Закон України «Про запобігання корупції» [10] не визначає окремого повного переліку принципів доброго урядування, і, водночас, положення закону регламентують реалізацію окремих принципів. Так, на відміну від Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [9], головного принципу доброго урядування, яким є верховенство права, у нормах закону не передбачено. Але такі принципи як доброчесність та відкритість, залучення, прозорість та орієнтованість на суспільний консенсус описані із використанням процедур:

1) зазначення вимог до посади керівника Національного агентства з питань запобігання корупції (ст. 5 Закону: проходячи конкурс на заміщення посади голови Національного агентства, особа повинна бути доброчесною, компетентною, здатною за своїми моральними якостями, професійним рівнем виконувати відповідні службові обов'язки;

2) забезпечення доброчесності працівників Національного агентства з питань запобігання

корупції шляхом створення підрозділу внутрішнього контролю та покладання на нього низки процедурних завдань (проведення перевірок працівників, моніторинг їхнього способу життя, спецперевірок, службових розслідувань тощо) (ст. 17–1 Закону).

3) забезпечення відкритого цілодобового доступу до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, на офіційному веб-сайті Національного агентства шляхом можливості перегляду, копіювання та роздруковування інформації, а також у вигляді набору даних (електронного документа), організованого у форматі, що дозволяє його автоматизоване оброблення електронними засобами (машинозчитування) з метою повторного використання (ч. 1. ст. 47 Закону);

4) забезпечення оприлюднення на офіційному веб-сайті відомостей з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, протягом трьох робочих днів після їх внесення до реєстру. Відкритими для безоплатного цілодобового доступу є такі відомості про фізичну особу, яку притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення (ч. 3. ст. 59 Закону);

5) забезпечення процедури моніторингу способу життя суб'єктів декларування на підставі інформації, отриманої від фізичних та юридичних осіб, а також із засобів масової інформації та інших відкритих джерел інформації, яка містить відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів де (ч. 2. ст. 51–4 Закону). До проведення зазначеного моніторингу Національне агентство може залучати громадські об'єднання, наукові установи, в тому числі на умовах державного замовлення на підставі відкритого конкурсу (ч. 9. ст. 55 Закону);

6) проведення Конкурсною комісією відкритого голосування щодо відбору кандидата, який пройшов співбесіду та має найкращі професійний досвід, знання і якості, відповідає критеріям компетентності та доброчесності (п. 7. ч. 6. ст. 6 Закону) та внесення подання до Кабінету Міністрів України про призначення кандидата на посаду Голови Національного агентства;

7) оприлюднення на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України інформацію про осіб, які подали заяви на участь у конкурсі, а також інформацію про кандидатів, відібраних для проходження співбесіди, та про кандидата, відібраного Конкурсною комісією для призначення на посаду Голови Національного агентства (п. 8. ч. 6. ст. 6 Закону);

8) проведення відкритого конкурсу щодо працівників апарату Національного агентства (крім

працівників, які виконують функції з обслуговування або займають посади патронатної служби), яке затверджується Головою Національного агентства (ст. 8 Закону);

9) проведення відкритого та прозорого конкурсу з формування складу Громадської ради при Національному агентстві, яка здійснює громадський контроль за діяльністю Національного агентства шляхом рейтингового інтернет-голосування громадян, які проживають на території України, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ст. 14 Закону).

Економічні принципи реалізовано переважно у контексті фінансового та матеріально-технічного забезпечення Національного агентства (ст. 17 Закону) за рахунок коштів Державного бюджету України. Зазначено, що фінансування агентства за рахунок будь-яких інших джерел забороняється, крім випадків, передбачених міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, або проектами міжнародної технічної допомоги. Голова Національного агентства представляє позицію Національного агентства з питань його фінансування на засіданнях Кабінету Міністрів України, комітетів або на пленарних засіданнях Верховної Ради України [10]. Фінансування діяльності Конкурсної комісії з відбору керівника НАЗК та її членів, у тому числі секретаріату, що утворюється для допомоги в їх діяльності, може здійснюватися за рахунок залучення міжнародної технічної допомоги (ч. 5. ст. 6 Закону).

Реалізація принципу доброчесності органів державної влади та місцевого самоврядування та низки антикорупційних принципів знайшли своє відображення у процедурах, що передбачені розділом 4 Закону (обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища, обмеження щодо одержання подарунків, запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поведіння з ними, обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності); розділом 5 Закону (заходи зовнішнього та самостійного врегулювання конфлікту інтересів, здійснення повноважень під зовнішнім контролем, особливості врегулювання конфлікту інтересів, що виник у діяльності окремих категорій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) [10].

Інші антикорупційні принципи, передбачені у розділі 6 Закону України «Про запобігання корупції» [10] (відповідальність, пріоритет інтересів держави чи територіальної громади, політична нейтральність, неупередженість, компетентність і ефективність), не розкриті у законі з точки зору реалізації. Для ознайомлення з процедурним змістом їх реалізації зроблено низку відсилок на інші закони та підзаконні акти, такі

як «Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» [11], «Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» [12].

Зазначені вище підзаконні нормативно-правові акти регламентують процедури, пов'язані з:

1) реалізацією принципів доброчесності як етичності, відкритості, ефективності, нейтральності, справедливості, чутливості, орієнтованості на консенсус у поведінці державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [11], що стало своєрідним виконанням одного з пунктів Указу Президента України 1997 року, яким було передбачено доцільність і актуальність появи Кодексу поведінки державного службовця (ч. 2. п. 12 Указу) [13];

2) реалізацією принципів доброчесності, відкритості, відповідальності посадових осіб органів влади, у тому числі антикорупційних органів [12].

Підсумовуючи, зазначимо, що, на нашу думку, ключовим поштовхом до створення механізму реалізації процедурного змісту принципів доброго урядування повинно стати прийняття загального процедурного нормативно-правового акту, який об'єднав у собі більшість процедур реалізації принципів доброго урядування у діяльності органів публічної влади.

У свій час, з метою реалізації положень Концепції адміністративної реформи, в частині встановлення принципів доброго урядування для представників публічної влади та механізмів їх реалізації, було анонсовано необхідність прийняття Адміністративно-процедурного кодексу України. Але, така ініціатива завершилася низкою неприйнятих законів (зокр., реєстр. № 8413 від 29.12.2001 р.; реєстр. № 5462 від 29.04.2004 р. (відкликаний 08.02.2005 р.), реєстр. № 2789 від 18.07.2008 р. (відкликаний 11.03.2010 р.), реєстр. № 11472 від 03.12.2012 р. (відкликаний 12.12.2012 р.) [14]. А у 2018 році було відкликано уже оновлений проект закону «Про адміністративну процедуру» (реєстр. № 9456 від 28.12.2018 р., відкликаний 29.08.2019 р.).

Останній неприйнятий проект Адміністративно-процедурного кодексу України 2012 року [15] містив порядок діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб щодо забезпечення справедливого, об'єктивного та своєчасного розгляду адміністративних справ відповідно до принципів належного урядування. Зокрема, за ст. 6. Принципи адміністративної процедури, було визначено як основні принципи доброго урядування (верховенства права; добросовісність; відкритість), так і деякі принципи, що можна розглядати у контексті забезпечення антикорупційної

політики (обґрунтованість; неупередженість; розсудливість; своєчасність і розумний строк; ефективність; презумпція правомірності дій і вимог особи; принцип «єдиного вікна»).

Зазначені принципи отримували і певні механізми реалізації. Наприклад, за ст. 12 не допускається будь-яка неправомірна заінтересованість адміністративного органу в результатах розгляду та вирішення адміністративної справи. Адміністративний орган запобігає виникненню конфлікту інтересів. За ст. 16 Адміністративний орган забезпечує проведення публічного громадського обговорення проектів адміністративних актів, що зачіпають та/або можуть зачепити права та законні інтереси великої кількості осіб та ін. [15].

Проте, сьогодні залишається актуальним останній проект закону «Про адміністративну процедуру», який у березні 2022 року було направлено на підпис Президенту України, але станом на 1 червня 2022 року ще не був підписаний [16].

В цьому проекті передбачено регулювання відносин органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати публічно-владні управлінські функції, з особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ. А також сформовано новий перелік видів загальних принципів адміністративної процедури (ст. 4). Наприклад, видалено принцип «єдиного вікна» та зазначено реалізацію принципу неупередженості і процедури відводу посадової особи за допомогою норм Закону України «Про запобігання корупції» [10]. Отже, цей документ не відображає в повній мірі реалізацію процедурного змісту принципів доброго урядування, а, відповідна навіть його прийняття не вирішить проблему.

Висновки. Сьогодні актуальним та наближеним до забезпечення реалізації принципів доброго урядування залишається проект закону «Про адміністративну процедуру». Проте, його положення не відображають у повній мірі процедурний зміст усіх принципів доброго урядування, а, відповідно, навіть його прийняття не вирішить проблему. Тому, вважаємо за доцільне доопрацювати зміст цього проекту з урахуванням регламентації процедур реалізації основних та антикорупційних принципів доброго урядування у діяльності органів публічної влади без відсилок до змісту інших нормативно-правових актів.

Аналіз забезпечення реалізації системи принципів доброго урядування у діяльності публічної влади шляхом регламентації процедур у нормативно-правових актах дозволив нам узагальнити результати впровадження концепції «good

governance» у вітчизняному законодавстві та визначити окремі її напрями, які посилено завдяки реалізації процедурного змісту принципів доброго урядування:

– демократичність управління органами публічної влади – шляхом покращення прозорості та підзвітності і підконтрольності перед громадянськістю, участі громадянського суспільства у процесах урядування та контролю цих процесів;

– децентралізоване управління на місцях – шляхом запровадження прозорого формування та використання місцевих бюджетів громадою, підзвітності органів місцевої влади, справедливого та результативного управління під контролем громад;

– захист та повага до прав людини – шляхом забезпечення реалізації потреб громадян та їх захисту правоохоронними інституціями з дотриманням превалювання суспільних потреб над особистими, етичності та відповідальності;

– боротьба з корупцією – шляхом доброчесної поведінки, прозорості та підзвітності в діяльності органів влади, ефективності антикорупційних органів та їх відповідальності перед громадянами;

– запровадження електронного урядування – шляхом спрощення доступу до інформації та збільшення прозорості і відкритості органів влади перед суспільством, ефективній реалізації економічних принципів та надання публічних послуг.

Література

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. с. 32.
2. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. ст. 222.
3. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. ст. 385.
4. Про Державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. р. № 4. ст. 43.
5. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. ст. 170.
6. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. ст. 175.
7. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. ст. 379.
8. Кодекс доброчесної поведінки та професійної етики в Мінборони та Збройних Силах України: Затверджено від 15.03. 2017 р. Генерал армії України Степан Полторак. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/corruption/Codecs.pdf>.
9. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. ст. 2051.

10. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. ст. 2056.

11. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 р. № 158. *Офіційний вісник України*. 2016. № 74. с. 2493.

12. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення: рішення НАЗК від 09.02.2018. р. № 166. *Офіційний вісник України*. 2018. № 28. ст. 1010.

13. Про Національну програму боротьби з корупцією: Указ Президента України від 10.04.1997 р. № 319. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/319/97#Text>.

14. Жуков М. Закон про адмінпроцедуру: аналіз документа і ключові переваги для фізичних і юридичних осіб. 2021. URL: <https://uba.ua/ukr/news/8805/print/>.

15. Проект Адміністративно-процедурного кодексу України від 03.12.2012 № 11472. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44893.

16. Пропозиції Президента до Закону «Про адміністративну процедуру» від 14.05.2020 р. № 3475. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834.

Анотація

Коваленко В. В. Процедурний зміст забезпечення реалізації принципів доброго урядування. – Стаття.

У статті розглядаються питання безпосередньо пов'язані із забезпеченням реалізації принципів доброго урядування через законодавчо визначені процедури. Наведено перелік процедур через які повинні реалізовуватися зазначені принципи. Аналіз чинного законодавства України свідчить про те, що лише Закон України «Про Державну службу» передбачає закріплення реалізації таких принципів доброго урядування як доброчесність та ефективність. Також, ним впроваджено процедури для реалізації принципів верховенства права, політичної неупередженості, прозорості – відкритості інформації про діяльність державного службовця.

Установлено, що забезпечення доброго урядування на місцях відбувається завдяки процедурам реалізації основних та антикорупційних принципів у Законах України «Про місцеве самоврядування» та «Про службу в органах місцевого самоврядування». Зосереджено увагу на відсутності серед принципів верховенства права, доброчесності, що звужує обсяг забезпечення прав людини та їх пріоритет і вищу цінність під час реалізації функцій держави і її органів, а також органів місцевого самоврядування.

Визначено, що окремими процедурами забезпечується реалізація таких принципів як прозорість, орієнтованість на суспільний консенсус, справедливість, ефективність.

Охарактеризовано нормативно-правові акти які стосуються діяльності публічних органів, в яких відмічається системність відсилок до антикорупційних процедур, що зазначені у Законі України «Про запобігання корупції».

Зроблено висновок, що ключовим поштовхом до створення механізму реалізації процедурного змісту принципів доброго урядування повинно стати прийняття загального процедурного нормативно-право-

вого акту, який об'єднав у собі більшість процедур реалізації принципів доброго урядування у діяльності органів публічної влади.

Аналіз забезпечення реалізації системи принципів доброго урядування у діяльності публічної влади шляхом регламентації процедур у нормативно-правових актах дозволив узагальнити результати впровадження концепції «good governance» у вітчизняному законодавстві та визначити окремі її напрями, які посилено завдяки реалізації процедурного змісту принципів доброго урядування.

Ключові слова: принципи доброго урядування, процедурний зміст, реалізація принципів, процедури, нормативно-правовий акт.

Summary

Kovalenko V. V. Procedural essence of ensuring the implementation of the principles of good governance. – Article.

The issues directly related to ensuring the implementation of the principles of good governance through legally defined procedures are examined in the article. The list of procedures through which these principles should be implemented is provided. Analysis of the current legislation of Ukraine shows that only the Law of Ukraine «On Public Service» provides for the implementation of such principles of good governance as integrity and efficiency. It also implemented procedures for the performance of the principles of the rule of law, political impartiality, transparency that is openness of information about civil servants' activities.

It is revealed that good local governance is ensured thanks to the procedures for the implementation of basic and anti-corruption principles in the Laws

of Ukraine «On Local Self-Government» and «On Service in Local Self-Government Bodies». Attention is focused on the absence of the principles of the rule of law and integrity, which narrows the scope of ensuring human rights and their priority and higher value during the implementation of the functions of the state and its bodies, as well as local self-government bodies.

It is determined that individual procedures ensure the implementation of such principles as transparency, focus on social consensus, fairness, and efficiency.

The normative legal acts relating to the activities of public bodies are characterized, in which systematic references to anti-corruption procedures specified in the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» are noted.

It is concluded that the key impetus to the creation of a mechanism for the implementation of the procedural essence of the principles of good governance should be the adoption of a general procedural legal act, which has combined most of the procedures for the implementation of the principles of good governance in the activities of public authorities.

The analysis of ensuring the implementation of the system of principles of good governance in the activities of public authorities through the regulation of procedures in normative legal acts allowed to generalize the results of the performance of the concept of «good governance» in domestic legislation and to determine its individual directions, which were strengthened due to realizing the procedural essence of the principles of good governance.

Key words: principles of good governance, procedural essence, implementation of principles, procedures, normative legal act.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.11>**О. В. Кузнichenko***orcid.org/0000-0001-6224-632X**кандидат юридичних наук, доцент,**завідувач кафедри приватно-правових дисциплін та морського права**Навчально-наукового морського гуманітарного інституту**Одеського національного морського університету***І. О. Данилова***orcid.org/0000-0002-3174-477X**адвокат,**старший викладач кафедри приватно-правових дисциплін та морського права**Навчально-наукового морського гуманітарного інституту**Одеського національного морського університету*

МИТНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ДЕФІНІЦІЇ, УРЕГУЛЮВАННЯ, ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ В АСПЕКТІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Основою забезпечення зовнішньоторговельного та митного складників економічної безпеки будь-якої держави є створення ефективної системи запобігання та протидії митним правопорушенням, що дасть змогу отримати додаткові кошти для наповнення державного бюджету, забезпечити конкурентоздатність вітчизняного товаровиробника на міжнародному рівні, зменшити прояви корупційних діянь у різних сферах підприємницької діяльності та в системі органів Державної митної служби України. А оскільки процеси реформування, пов'язані зі вступом України до Європейського Союзу, активно тривають, правове регулювання адміністративно-правових засад протидії митним правопорушенням знаходиться на стадії постійного удосконалення.

Порушення митних правил є найбільш поширеним видом правопорушень у галузі митної справи. А механізм запобігання та протидії порушенням митних правил набуває своєї актуальності у процесі формування в Україні як правової, соціальної держави. Процес здійснення комплексної боротьби із зазначеними деліктами у митній сфері є необхідною умовою інтеграції нашої країни в європейський простір [1, с. 191]. В цьому аспекті на особливу увагу заслуговує досвід Агентства прикордонного контролю Великобританії (UK Border Agency) з виявлення, попередження митних правопорушень та розроблення напрямів модернізації служби, всеохоплююча комп'ютеризація діяльності Митної служби США, система «єдиного вікна» Швеції, моніторинг Митної служби Румунії (DGВ), що дає підґрунтя для вдосконалення законодавства.

Питанням запобігання та протидії правопорушень у митній сфері присвячено наукові публікації багатьох вітчизняних учених, зокрема, Л. С. Бакуменко, С.О. Баранова, А. С. Бори-

сенко, Г. В. Воронцової, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, Є. В. Додіна, В. М. Дьоміна, А. В. Ємця, А.Ф. Зелінського, О. Г. Кельман, О. В. Константа, А. І. Крисоватого, В. Н. Кудрявцева, А. А. Мудрова, В. Є. Полякова, В. В. Прокопенка, І. М. Романенко.

У структурі адміністративних правопорушень митні правопорушення посідають самостійне місце через те, що їх об'єднує загальний об'єкт посягання, а саме суспільні відносини, що виникають у сфері митної справи. Митний кодекс України (МКУ), який було прийнято у 2012 році, не виправив однієї суттєвої вади попереднього документа – він акцентує увагу на порушенні митних правил як адміністративних правопорушеннях. Так, відповідно до ч. 1 ст. 458 МКУ, порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на митні органи Кодексом чи іншими законами України, і за які цим Кодексом передбачена адміністративна відповідальність [2].

Зауважимо, що науковці по-різному трактують сутність поняття «порушення митних правил». А сам термін «митні правила» відсутній у митному законодавстві Європейського Союзу, в Кіотській конвенції та інших нормативно-правових актах і перекривається іншими загальноживаними в нормах міжнародного митного зако-

нодавства поняттями: «митне законодавство», «митні формальності», «митні процедури». Так, за Кіотською конвенцією митне законодавство – сукупність законів та підзаконних актів, що стосуються ввезення, вивезення, переміщення або зберігання товарів, застосування й забезпечення виконання яких покладено безпосередньо на митну службу, а також будь-яких нормативних розпоряджень, виданих митною службою в межах її компетенції, а митне правопорушення – будь-яке порушення або спроба порушення митного законодавства [3].

У цьому контексті, вважаємо, що в МКУ слід використовувати термінологію Кіотської конвенції, як частини митного законодавства України, та рішуче відмовитись від підходу використання радянської термінології, застосовувши у нашому законодавстві термін «митне законодавство».

В більшості випадків за митні правопорушення передбачена адміністративна відповідальність, проте є низка правопорушень за які настає кримінальна відповідальність. Згідно ст. 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, питання щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил регулюються Митним кодексом України [4]. Так, у справі «Надточій проти України» (заява № 7460/03) Суд зазначає, що Уряд визнав карний кримінально-правовий характер Кодексу про адміністративні правопорушення, проте заперечував проти того, що Митний кодекс має аналогічний характер. На думку Суду, основною метою Митного кодексу дійсно є регулювання економічних питань, проте, якщо взяти до уваги положення цього кодексу, зазначені у розділі «Відповідне національне законодавство», Митний кодекс також регулює відносини, пов'язані з митними правопорушеннями. Суд звертає увагу на те, що розділ VII містить норми щодо контрабанди та посилання на кримінальне законодавство, а розділ VIII, положення якого застосовуються у справі заявника, стосується порушень митних правил. У цьому зв'язку необхідно зазначити, що у розділі 2 Кодексу про адміністративні правопорушення чітко визначається відповідальність за порушення митних правил, а стаття 139 Митного кодексу містить положення про адміністративні стягнення, такі як попередження, штраф та конфіскація. Останні два стягнення застосовуються за порушення митних правил згідно зі статтями 112 та 113 Митного кодексу. Ґрунтуючись на зазначеному вище, Суд не вбачає істотної різниці між Кодексом про адміністративні правопорушення, який, на думку Уряду, має карний кримінально-правовий характер, та розділом VIII Митного кодексу, який стосується окремих видів митних правопорушень, які також можна визначити як адміністративні правопорушення. Суд також не

поділяє думки Уряду, що положення Митного кодексу, які застосовуються у справі заявника, пов'язані з договірними зобов'язаннями. Суд зазначає, що ці положення Митного кодексу безпосередньо поширюються на всіх громадян, які перетинають кордон та регулюють їх поведінку шляхом застосування стягнень (штраф та конфіскація), які є як покаранням, так і стримуванням від порушення. Таким чином, митні правопорушення, які розглядаються, мають ознаки, притаманні «кримінальному обвинуваченню» у значенні статті 6 Конвенції (див., *mutatis mutandis*, «Озтюрк проти Німеччини» (*Ozturk v. Germany*)). Що стосується покарання (конфіскація), яке фактично було застосовано до заявника, Суд зазначає, що таке стягнення передбачається двома кодексами – Кодексом про адміністративні правопорушення та Митним кодексом як вид покарання за вчинення правопорушень (основний або додатковий). В будь-якому випадку, незалежно від характеристики суті цього стягнення, факти свідчать, що заявник зазнав значної шкоди у зв'язку із застосуванням до нього цього стягнення (див. «Велч проти Сполученого Королівства» (*Welch v. the United Kingdom*)). Тому Суд вважає, що ця справа за своєю суттю є кримінальною, а також, що зазначені митні адміністративні правопорушення фактично мали кримінальний характер та повністю підпадають під гарантії статті 6 Конвенції [5].

Національне законодавство повинно відповідати нормам і стандартам міжнародного права, особливо враховуючи євроінтеграційні процеси що стрімко відбуваються в Україні. Тому багато положень, зокрема і засоби протидії вчинення митних правопорушень, які регулюються адміністративно-правовими положеннями національного законодавства беруть свої начала з міжнародних договорів, конвенцій. Серед міжнародних правових актів, які на міжнародному рівні визначають засоби протидії порушення митних правил можна виокремити: Міжнародну конвенцію про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства, Міжнародну конвенцію про Гармонізовану систему опису та кодування товарів 1983 р. (приєднання України відбулось у 2002 р.), Конвенцію про тимчасове ввезення (Стамбульська конвенція 1990 р.) (Україна – учасник з 2004 р.), Міжнародну Конвенцію про адміністративну допомогу у сфері митних відносин від 27.06.2003 р. (Йоганнесбурзька Конвенція) [6, с. 143].

Погоджуємося, що першими кроками у вирішенні проблеми запобігання та протидії митним правопорушенням можуть і мають стати: активізація процесу автоматизації митних процедур та мінімізація впливу «людського фактору»; використання інформації з нових джерел; інте-

грація митних баз даних із базами даних інших контролюючих органів; проведення аналізу та оцінки ризиків до моменту прибуття товарів у пункт пропуску на основі попередньої інформації; імплементація світових практик у напрямі контролю митної вартості [7, с. 164]. Протидія митним правопорушенням повинна відповідати визначеним принципам, які є незмінними засадами її реалізації, зокрема: невідворотність відповідальності, контроль, об'єктивність, економічна доцільність, існування свідомого громадянського суспільства та стимулювання правової поведінки [8, с. 93].

Вважаємо, особливу увагу слід приділяти превентивним заходам протидії з метою випередження негативного впливу правопорушення, а також проблематиці систематизації таких правопорушень в аспекті нормотворення. На нашу думку, важливе значення має також вирішення проблеми законодавчого урегулювання окремих питань щодо митних правопорушень. Так, наприклад, аналізуючи склад статті 485 та правозастосовну практику, В. Д. Кунев та К. К. Левінська наводять конкретні приклади невдалого ставлення законотворця та правозастосувачів до реалізації охоронної функції держави в митній сфері та необхідності нагального системного усунення проблем адміністративного урегулювання митних правопорушень в Україні [9, с. 78]. Тут підкреслимо: у практиці Верховного суду України існують рішення, як підстави притягнення до відповідальності за ст. 485 МКУ, які передбачають необхідність прямого умислу у діях так і можливість притягнення до відповідальності за скоєння правопорушення з необережності. Ці рішення приймаються тими самими суддями у складі ВСУ, але рішення різні за однією статтею, які фактично суперечать одне одному за вказівкою на форму вини [10]. Тому слід погодитись, що модель конструкції норми, яка визначає відповідальність за МКУ повинна містити чітку визначеність усіх складових правової норми, де юридичними засобами поєднані регулятивна норма і склад правопорушення за порушення цієї регулятивної норми, які передбачатимуть й індивідуалізацію відповідальності, тобто конкретний склад дій, за порушення яких настає конкретна юридична відповідальність [9, с. 81].

Отже, національне законодавство, в тому числі митне законодавство, повинно відповідати нормам і стандартам міжнародного права – у цьому запорука як створення ефективної системи запобігання та протидії митним правопорушенням, так і успішного євроінтегративного руху України.

Література

1. Допілка В.О., Павловська І.Б. Теоретико-правові засади відповідальності за порушення митних пра-

вил. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. № 67. С. 190–194.

2. Митний кодекс України : Закон України № 4495-VI від 13.03.2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>

3. International Convention on the simplification and harmonization of Customs procedures (as amended) (done at Kyoto on 18 May 1973, amended on 26 June 1999). URL: [http://www.wcoomd.org/Kyoto New/Content/content.html](http://www.wcoomd.org/Kyoto%20New/Content/content.html)

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України № 8073-X від 07.12.1984 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

5. Надточій проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 15.05.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_404

6. Герчаківська О.Я. Протидія митним правопорушенням у міжнародному та українському нормативно-правовому полі. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 1. С. 141–146.

7. Демчук М. В. Митні правопорушення: запобігання та протидія в контексті зарубіжного досвіду. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 30 (69) № 4. 2019. С. 160–165.

8. Полянська Є. А. Генезис правового регулювання адміністративно-правових засад протидії митним правопорушенням. *Young Scientist*. № 3 (115). 2023. С. 95–100.

9. Кунев В. Д., Левінська К. К. Адміністративне урегулювання митних правопорушень: на прикладі ст. 485 МКУ. *Юридичний вісник*. 4 (57) 2020. С. 75–82.

10. Верховний Суд – наші очікування не виправдовуються. Аналіз практики Верховного Суду щодо форми вини правопорушення, передбаченого ст. 485 Митного кодексу України. URL: <http://kmp.ua/uk/analytics/court-practice/thesupreme-court-our-expectations-are-not-justified/>

Анотація

Кузнichenko O. V., Danilova I. O. Митні правопорушення: дефініції, урегулювання, запобігання та протидії в аспекті міжнародного співробітництва. – Стаття.

У статті розглянуто питання визначення поняття, регламентування та окремі проблеми правозастосування порушення митних правил за законодавством України та досліджено проблематику запобігання та протидії митним правопорушенням.

Зазначено, що слід приділяти увагу превентивним заходам протидії з метою випередження негативного впливу правопорушення, а також проблематиці систематизації таких правопорушень в аспекті нормотворення.

Підкреслено, що національне законодавство повинно відповідати нормам і стандартам міжнародного права. З цією метою в МКУ слід використати термінологію Кіотської конвенції, застосувавши у нашому законодавстві термін «митне законодавство», оскільки термін «митні правила» відсутній у митному законодавстві Європейського Союзу.

Вказано, що на особливу увагу в контексті інтеграції нашої країни в європейський простір заслуговує досвід Агентства прикордонного контролю Великобританії (UK Border Agency) з виявлення, попередження митних правопорушень та розроблення напрямів модернізації служби, всеохоплююча комп'ютеризація діяльності Митної служби США, система «єдиного

вікна» Швеції, моніторинг Митної служби Румунії (DGВ), що дає підґрунтя для вдосконалення законодавства.

Зауважується, що першими кроками у вирішенні проблеми запобігання та протидії митним правопорушенням можуть і мають стати, зокрема, активізація процесу автоматизації митних процедур та мінімізація впливу «людського фактору», використання інформації з нових джерел, інтеграція митних баз даних із базами даних інших контролюючих органів, проведення аналізу та оцінки ризиків до моменту прибуття товарів у пункт пропуску на основі попередньої інформації, імплементація світових практик у напрямі контролю митної вартості. Протидія митним правопорушенням повинна відповідати таким визначеним принципам, як невідворотність відповідальності, контроль, об'єктивність, економічна доцільність, існування свідомого громадянського суспільства та стимулювання правової поведінки.

Ключові слова: митні правопорушення, адміністративні правопорушення, митні правила, порушення митних правил, митне законодавство.

Summary

Kuznichenko O. V., Danilova I. O. Customs offenses: definitions, regulation, prevention and countermeasures in the aspect of international cooperation. – Article.

The article examines the definition of the concept, regulation and specific problems of law enforcement of violation of customs rules under the legislation of Ukraine, and examines the problems of preventing and countering customs violations.

It is noted that attention should be paid to preventive countermeasures in order to anticipate the negative impact of the offense, as well as to the problem of systematization of such offenses in the aspect of rulemaking.

It is emphasized that national legislation must comply with the norms and standards of international law. For this purpose, the ICU should use the terminology of the Kyoto Convention, applying the term "customs legislation" in our legislation, since the term "customs rules" is absent in the customs legislation of the European Union.

It is indicated that in the context of the integration of our country into the European space, the experience of the Border Control Agency of Great Britain (UK Border Agency) in the detection and prevention of customs offenses and the development of directions for the modernization of the service, the comprehensive computerization of the activities of the US Customs Service, the «single window» system deserve special attention Sweden, monitoring of the Customs Service of Romania (DGВ), which provides a basis for improving the legislation.

It is noted that the first steps in solving the problem of preventing and countering customs offenses can and should be, in particular, the activation of the process of automating customs procedures and minimizing the influence of the "human factor", the use of information from new sources, the integration of customs databases with the databases of other control bodies, analysis and assessment of risks before the arrival of goods at the checkpoint based on preliminary information, implementation of world practices in the direction of customs value control. Combating customs offenses must comply with such defined principles as the inevitability of responsibility, control, objectivity, economic expediency, the existence of a conscious civil society, and the stimulation of legal behavior.

Key words: customs offences, administrative offences, customs rules, violation of customs rules, customs legislation.

УДК 351.74:331.108.2(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.12>

Ю. В. Мерденов

orcid.org/0009-0008-0476-6907

*аспірант кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ У ЗМІЦНЕННІ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У звіті Національної поліції України про результати роботи у 2022 році зазначається, що пріоритетами діяльності Національної поліції України на 2023 рік є відсіч та стримування збройної агресії РФ, виконання завдань територіальної оборони, заходів правового режиму воєнного стану; безпечна громада та формування безпечного середовища; розвиток інформаційних технологій, уніфікація зв'язку та кіберзахист; захист та розвиток кадрового потенціалу; протидія найбільш актуальним для воєнного стану кримінальним правопорушенням; розвиток системи внутрішнього контролю та запобігання корупції [1]. У Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки зазначається, що одним із стратегічних пріоритетів такого реформування є створення системи управління, орієнтованої на результат відповідно до встановлених пріоритетів, зокрема удосконалення механізмів внутрішнього контролю та запобігання корупції [2]. Таким чином, на сьогодні питання удосконалення внутрішнього контролю в поліції є одним із пріоритетних напрямів.

Поліція відіграє важливу роль у суспільстві, забезпечуючи закон і порядок. Проте, як будь-який орган влади, вона може потребувати нагляду та контролю для запобігання можливим зловживанням та порушенням прав людини. Таким чином, удосконалення внутрішнього контролю в поліції є важливою складовою підтримання законності, правопорядку та довіри до правоохоронних органів в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання громадського контролю за діяльністю Національної поліції розглядалися в наукових роботах багатьох дослідників, зокрема О. Андрійко, Д. Бахраха, Ю. Битяка, Р. Ваціліна, С. Гончарука, В. Кравчука, О. Поклада, Т. Плутагар, Ю. Шемшученка, Ю. Юніна та інших. Це свідчить про важливість піднятого питання та проведення наукових досліджень щодо зазначеної тематики.

Мета статті. Метою роботи є визначення ролі громадського контролю щодо зміцнення кадрового потенціалу поліції, зокрема виявлення про-

BLEMНИХ аспектів здійснення такого контролю під час проведення службового розслідування, що є важливим інструментом забезпечення внутрішнього контролю в поліції.

Виклад основного матеріалу. Громадський контроль є важливою частиною кадрової роботи, оскільки він спрямований на забезпечення високої якості та дисципліни серед поліцейських, а також забезпечення їхнього професійного розвитку. Одним із засобів внутрішнього контролю, який спрямований на забезпечення дотримання законів, стандартів та етичних норм в поліції, є службове розслідування.

Відповідно до статті 14 закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», службове розслідування – це діяльність із збирання, перевірки та оцінки матеріалів і відомостей про дисциплінарний проступок поліцейського. Таке розслідування проводиться з метою своєчасного, повного та об'єктивного з'ясування всіх обставин вчинення поліцейським дисциплінарного проступку, встановлення причин і умов його вчинення, вини, ступеня тяжкості дисциплінарного проступку, розміру заподіяної шкоди та для підготовки пропозицій щодо усунення причин вчинення дисциплінарних проступків. Також в Дисциплінарному статуті зазначається, що для більш об'єктивного розгляду проведення службових розслідувань за фактом порушення поліцейським службової дисципліни здійснюють дисциплінарні комісії, які формуються з поліцейських та працівників поліції, які мають відповідні знання та досвід, необхідні для ефективного проведення службового розслідування [3]. Але як зазначають науковці, на практиці керівники не зацікавлені у виявленні й оприлюдненні фактів порушень своїх підлеглих, оскільки це, по-перше, погіршує імідж поліції, а по-друге, тягне за собою покарання керівників. Таке ставлення автоматично призводить до високої латентності порушень прав і свобод людей, оскільки такі порушення в умовах закритої правоохоронної системи приховуються як від громадськості, так і від відомчого статистичного обліку. Водночас це сприяє поширенню серед особового складу відчуття безкарності, яке породжує нові, більш небезпечні випадки ігнору-

вання недобросовісними співробітниками законодавства, що набуває систематичного характеру [4, с. 85]. Для подолання цієї проблеми здійснюється ряд законодавчих та організаційних заходів, що покликані боротися з цією проблемою.

Одним із дієвих механізмів протидії укріпленню випадків порушення прав людини в діяльності поліції є громадський контроль. Громадський контроль поліції є важливим інструментом для забезпечення дотримання законів та прав громадян. Крім того, з одного боку, громадський контроль сприяє зміцненню внутрішнього контролю в поліції, а з іншого боку – дозволяє гарантувати захист прав та свобод поліцейських, забезпечуючи відповідність дій керівництва поліції законодавству. Громадський контроль сприяє забезпеченню чесності та прозорості у процесах звільнення персоналу поліції, що може знизити ризик корупції та недоліків у кадровому управлінні.

В статті 90 закону України «Про Національну поліцію» зазначається, що контроль за діяльністю поліції може здійснюватися у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України [5]. Тобто мова йде про залучення представників громадськості до проведення службових розслідувань в поліції. Таке залучення є важливим для забезпечення об'єктивності та довіри до результатів розслідувань. Це дозволяє зменшити можливість впливу або упередженості щодо вирішення питань, пов'язаних з діями поліцейських.

Зазначене положення відображено також в Дисциплінарному статуті Національної поліції України, де вказано, що до складу дисциплінарних комісій можуть також включатися представники громадськості, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет [3]. Закріплена в законодавстві можливість залучення громадськості до проведення службових розслідувань стало значним кроком вперед щодо демократизації поліції та приведення стандартів її діяльності до європейського зразка.

Але варто зазначити, що якщо для України з її мілітаризованим до 2015 року підходом до діяльності правоохоронних органів наявність представників громадськості під час службових розслідувань є значним прогресом, то в деяких країнах це є давно усталеною практикою. Зарубіжні держави на кшталт Канади або Франції протягом багатьох десятиліть впроваджували стратегію глобального залучення громадськості до контролю за органами публічної адміністра-

ції загалом, й громадський контроль за поліцією є лише елементом громадського контролю в загальній конструкції контролю громадянського суспільства за станом справ в державі [6, с. 29]. Ступень залученості громадянських наглядових інституцій в різних країнах світу суттєво різняться. В деяких країнах громадськість може безпосередньо здійснювати розслідування, наприклад, у випадках серйозних порушень або якщо внутрішнє розслідування виявилось помилковим, в інших країнах – лише обмежується наглядом та переглядом розслідувань, які проводять згідно із законом самі правоохоронні органи. Також різняться ступень їх залученості до прийняття рішень: від абсолютного невтручання щодо призначення стягнення, до рекомендації щодо дисциплінарних стягнень, а в деяких країнах навіть мають повноваження безпосередньо накладати санкції [7, с. 25].

Що стосується України, правова норма щодо включення представників громадськості до складу дисциплінарної комісії сформульована в Дисциплінарному статуті Національної поліції України таким чином, що вона має не обов'язковий, а рекомендаційний характер, оскільки прописано, що до складу дисциплінарних комісій *можуть* також включатися представники громадськості [3]. А можуть і не включатися – до цього логічного висновку призводить тлумачення цієї правової норми.

Крім того, в Положенні про дисциплінарні комісії в Національній поліції України зазначається, що у разі проведення службового розслідування за відомостями про порушення поліцейським конституційних прав і свобод людини і громадянина до складу дисциплінарних комісій можуть також включатися представники громадськості, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет [8]. Але ж Порядком проведення службових розслідувань у Національній поліції України встановлено, що службове розслідування призначається не тільки тоді, коли йде мова про порушення поліцейським конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Наприклад, однією із підстав для проведення службового розслідування, визначеної зазначеним Порядком, є надходження подання спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції або припису Національного агентства з питань запобігання корупції, в якому міститься вимога щодо проведення службового розслідування з метою виявлення причин та умов, за яких стало можливим учинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення чи невиконання вимог Закону України «Про запобігання корупції» [8]. Тобто вказана підстава не пов'язана безпосередньо з конкрет-

ним порушенням прав і свобод людини. А отже, виходячи із формулювання п. 3 розділу I Положення про дисциплінарні комісії в Національній поліції України, представники громадськості не можуть включатися до складу дисциплінарних комісій у цьому випадку. Хоча це як раз той випадок, коли громадськість потрібно залучати, оскільки виявлення таких причин та умов відіграє важливу роль у боротьбі з корупцією, забезпеченні прозорості та відповідальності поліції, а також виявлення корупційних ризиків, ситуацій та факторів, що сприяють корупції. Крім того, включення представників громадськості до складу дисциплінарної комісії здійснюється за рішенням уповноваженого керівника [8], з чого випливає, що питання участі громадськості повністю залежить від одноособового рішення уповноваженого керівника.

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що відомча нормотворчість значно звужує законодавчо закріплене в статті 90 закону України «Про Національну поліцію» положення, яке передбачає участь представників громадськості не лише щодо розгляду скарг на поліцейських, а й щодо перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України [5]. Фактично це означає, що вони можуть залучатися в усіх випадках проведення службових розслідувань, а не лише тоді, коли це стосується конституційних прав людей. Таке ж саме за змістом положення містяться в статті 15 закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», в якій вказується на можливість участі представників громадськості у складі дисциплінарних комісій, без будь-яких додаткових уточнень [3].

В результаті цього доволі прогресивна законодавчо визначена ідея щодо участі громадськості під час службового розслідування практично зведена нанівець наказами МВС України. З урахуванням цього пропонується викласти п. 7 розділу I Положення про дисциплінарні комісії в Національній поліції України, затвердженого наказом МВС України від 7 листопада 2018 року № 893, у такій редакції: «До складу дисциплінарних комісій можуть також включатися представники громадськості, які мають бездоганну репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет». В такому випадку це буде відповідати нормам законодавства, а також зменшить ризики невинуватеного незалучення громадськості.

Втім, ще більш прогресивною ідеєю є обов'язкове залучення громадськості до проведення всіх службових розслідувань. Причому не лише в поліції, а і в інших правоохоронних органах. Такий підхід зменшить випадки укривання з боку

керівництва правопорушень, зробить діяльність правоохоронних органів більш прозорою та, в кінцевому результаті, може сприяти підвищенню довіри до силових структур. Крім того, громадський контроль також гарантує захист прав та свобод самих поліцейських, забезпечуючи відповідність дій керівництва поліції законодавству та унеможливаючи застосування дискримінаційних підходів до проведення службового розслідування або проявів особистих симпатій та антипатій. Таким чином, залучення громадськості до проведення службових розслідувань має позитивні наслідки не лише для захисту прав і свобод людей, а й самих поліцейських, виконуючі функцію, крім іншого, захисту поліцейських від свавілля керівників. Громадський контроль сприяє забезпеченню чесності та прозорості під час звільнення персоналу поліції. Це може знизити ризик корупції та недоліків у кадровому управлінні.

На нашу думку, широке залучення громадськості до контролю над поліцією в кінцевому результаті значно сприяє зміцненню кадрового потенціалу поліції. Громадський контроль змушує поліцію бути більш відповідальною перед громадськістю та дотримуватися принципу законності. Це ставить додаткові вимоги до керівництва поліції щодо забезпечення дисципліни та відповідності правилам серед персоналу. Прискіплива увага громадськості до якості роботи поліції буде стимулювати поліцейських до постійного професійного розвитку та підвищення кваліфікації. Поліцейські будуть прагнути бути більш обізнаними з законодавством, що сприятиме підвищенню їх професіоналізму. До того ж така увага допоможе виявляти корупцію та зловживання в поліції, що призведе до того, що кадровий потенціал поліції буде складатися з професіоналів з високими стандартами та моральними принципами.

Загальновизнаним є те, що громадський контроль сприяє підвищенню довіри громадськості до поліції. А це, в свою чергу, сприяє підвищенню професійного іміджу поліції. Якщо поліція діє законно, чесно та відкрито, це допомагає зберегти доброзичливе ставлення до неї та збільшує привабливість професійної служби в поліції. Громадський контроль поліції важливий для створення більш ефективної та відкритої системи управління персоналом. Він сприяє забезпеченню високих стандартів професіоналізму та етики серед поліцейського персоналу та сприяє покращенню відносин між поліцією та громадськістю.

Література

1. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_polic_2022.pdf (дата звернення 18.10.2023).

2. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення 18.10.2023).

3. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (дата звернення 19.10.2023).

4. Плугатар Т. А. Питання інтеграції громадського та відомчого контролю за дотриманням прав і свобод громадян Національною поліцією України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 80-91

5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення 19.10.2023).

6. Юнін О. С. Громадський контроль за діяльністю поліції: міжнародна практика та досвід окремих зарубіжних держав. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 25-31.

7. Guidebook on Democratic Policing. Senior Police Adviser to the OSCE Secretary General. OSCE, 2008. 46 p.

8. Про реалізацію окремих положень Дисциплінарного статуту Національної поліції України : наказ МВС України від 07 листопада 2018 року № 893. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1355-18#n8> (дата звернення 19.10.2023).

Анотація

Мерденюв Ю. В. Роль громадського контролю у зміцненні кадрового потенціалу Національної поліції України. – Стаття.

Одним із пріоритетних напрямків діяльності Національної поліції України на законодавчому рівні визначено удосконалення внутрішнього контролю в поліції. В статті зазначається, що одним із інструментів, внутрішнього контролю в поліції, який допомагає виявляти, розглядати та реагувати на можливі порушення та недоліки, забезпечуючи тим самим дотримання законності та стандартів в роботі поліцейських, є службове розслідування.

Відповідно до чинного законодавства службове розслідування в поліції здійснюється дисциплінарними комісіями, до складу яких входять висококваліфіковані працівники поліції. З метою запобігання можливим правопорушенням під час проведення службових розслідувань, в законах України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» зазначено, що до складу таких дисциплінарних комісій можуть залучатися відповідні представники громадськості.

Але відомче законодавство дещо звужує можливість залучення таких представників, зокрема шляхом залучення їх лише до окремих категорій справ. Такий підхід створює умови для нівелювання принципу наглядової діяльності суспільства над діяльністю поліції, що може призводити до необ'єктивного проведення службових розслідувань, укриття фактів порушень прав людини, свавілля по відношенню до працівників поліції. Автором пропонується узгодити відомчу нор-

мотворчість із законодавчою з метою усунення зазначених ризиків та сприяння максимальному залученню громадськості до наглядової діяльності.

Громадський контроль за діяльністю поліції є законодавчо визначеним положенням, який сприяє розбудови Національної поліції України як державного органу сучасного зразка, діяльність якого спрямована на задоволення потреб громадян у забезпеченні правопорядку в суспільстві. Крім цього, громадський контроль значно зміцнює кадровий потенціал поліції, ставлячи високі вимоги до професіоналізму поліцейських. В перспективі все це сприяє підвищенню довіри населення до поліції та формуванню позитивного іміджу поліції.

Ключові слова: громадський контроль, поліція, службове розслідування, кадровий потенціал, захист прав людей.

Summary

Merdenov Yu. V. The role of public control in strengthening the personnel potential of the National Police of Ukraine. – Article.

One of the priority areas of activity of the National Police of Ukraine at the legislative level is the improvement of internal control in the police. The article states that one of the tools of internal control in the police, which helps to identify, consider and respond to possible violations and shortcomings, thereby ensuring compliance with legality and standards in the work of police officers, is an official investigation.

According to the current legislation, official investigations in the police are carried out by disciplinary commissions, which include highly qualified police officers. In order to prevent possible offenses during official investigations, the laws of Ukraine "On the National Police" and "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine" state that relevant members of the public can be included in the composition of such disciplinary commissions.

But departmental legislation somewhat narrows the possibilities of involving such representatives, in particular by involving them only in certain categories of cases. This approach creates conditions for leveling the principle of society's supervisory activity over police activities, which can lead to biased official investigations, concealment of human rights violations, and arbitrariness towards police officers. The author suggests harmonizing departmental rule-making with legislative in order to eliminate the mentioned risks and promote the maximum involvement of the public in supervisory activities.

Public control over police activities is a legally defined provision that contributes to the development of the National Police of Ukraine as a state body of a modern model, whose activities are aimed at meeting the needs of citizens in ensuring law and order in society. In addition, public control significantly strengthens the personnel potential of the police, placing high demands on the professionalism of police officers. In the long run, all this contributes to increasing public trust in the police and forming a positive image of the police.

Key words: public control, police, official investigation, personnel potential, protection of people's rights.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.13>**В. Ф. Польща***orcid.org/0009-0000-9690-3818**аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ НЕБЕЗПЕЧНИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Постановка проблеми. Значна частина території України є забрудненою внаслідок розміщення небезпечних техногенних відходів, що є неконтрольованими, та утворюються внаслідок діяльності підприємств гірничодобувної та металургійної промисловості [1]. Відповідно до офіційних статистичних показників понад 200 тис. млн га території України є забрудненими, в тому числі через розміщення техногенних небезпечних відходів, що дорівнює понад 25% від загальних площ держави [2; 3]. Військова російська агресія своїм негативним наслідком має не лише руйнування населених пунктів, але і їх забруднення так званими «відходами війни» [4; 5]. За попередніми еколого-економічними оцінками, шкода довкіллю, заподіяна в наслідок військової агресії росії Україні становить понад 9 млрд. дол. США [6]. Зокрема, внаслідок одного із перших нападів росії сталося розлиття нафти через руйнацію нафтопереробного заводу на території Львівської області України (26 березня 2022 року). Одна з перших російських атак на Львів сталась 26 березня. Зафіксованими є фото- та відео місця подія, де можна побачити руйнівні наслідки бомбардування території нафтобази [7]. За експертними оцінками службовців Держекоінспекції України руйнація таких джерел підвищеної екологічної безпеки, яким є нафтобаза, відноситься до найбільш небезпечних проявів військової агресії, негативні наслідки якої достатньо складно прорахувати, через їх тривалість та негативний вплив у часі. Мова йде про потрапляння нафти до ґрунту та ґрунтових підземних вод, що спричинює як техногенне забруднення земель, так і заподіяння шкоди живим ресурсам, а також впливає на якість водних ресурсів України. Ще одним очевидним негативним наслідком забруднення є зниження родючості цінних сільськогосподарських земель, що відбувається внаслідок забруднення небезпечними відходами війни.

На жаль, ще до початку повномасштабного вторгнення Україна мала негативну «репутацію», країни, де щорічно виробляється відходів у розмірі близько 450 млн тонн [8]. Отже, питання управління відходами, і зокрема, небезпечними відходами, є надзвичайно важливим, та

вимагає активізації науково-практичних досліджень даної проблематики.

Стан наукової розробки проблеми. Окремі питання встановлення специфіки забезпечення правового регулювання управління небезпечними відходами, було досліджено у наукових розробках таких представників юридичної науки, як В. А. Зуєв [9, с. 93-99; 10, с. 138-144], Р. С. Кірін [11, с. 97-104], Ю.О. Лєгеза [12, с. 172-176; 13, с. 63-67], О.В. Гладій [14, с. 140-144] та ін.. Поводження з відходами та управління ефективністю такої діяльності були предметом наукових розробок таких вчених, як Н. Р. Малишева, В.І. Олещенко [15] та інших авторів. Однак при цьому комплексного науково-практичного дослідження питань забезпечення ефективності поведження з небезпечними відходами попри його надзвичайну суспільну затребуваність не було виконано, що актуалізує здійснення даної розробки.

Метою статті визначено вивчення проблеми управління небезпечними відходами в Україні з точки зору вироблення перспектив здійснення науково-практичних досліджень.

Виклад основного матеріалу. В Україні попри оголошені вимоги щодо європеїзації чинного законодавства з питань здійснення загальнонаціональної і регіональної екологічної політики спостерігається певне домінування нормативних підходів до пріоритетності обрання такої діяльності, як захоронення відходів, аніж здійснення їх переробки, що є або дорожчою, або взагалі – неможливою через відсутність технічного устаткування та виробництва. При цьому використання відходів безумовно може позитивно позначитися на ефективності діяльності із переробки відходів та використання їх повторно, зокрема, у формуванні базису вторинної мінерально-ресурсної сировини. В цьому сенсі варто зазначити, що в економічно розвинутих країнах світу використання відходів виробництва є складовою здійснення державної політики і є базисом для вирішення економічних та енергетичних проблем суспільства [16, с. 134-136].

Проблема державно-правового регулювання управління небезпечними відходами має визнаватися проблемою, що має міжгалузевий харак-

тер вивчення, що вимагає комплексного дослідження, та врахуванням думок вчених, що працюють не лише в межах юридичної науки, але і в межах технічно-інженерних дисциплін, економічних публікацій, праць з питань забезпечення вимог екологічної безпеки.

В цьому сенсі доцільно звернути увагу на вироблений підхід в межах економічної науки щодо необхідності пріоритетного забезпечення неконтрольованого та безхазяйного утворення небезпечних відходів, що вимагає перегляду структури організації відповідних виробництв та акумуляції їх відходів. У наукових працях, здійснених Г.П. Євграшкіною, Н.П. Шерстюк, І.А. Власовою, досягнуто висновку, що вирішення проблем неконтрольованого та безхазяйного управління небезпечними відходами вимагає удосконалення нормативно-правового регулювання такого режиму; крім того до проблем поводження із такими відходами необхідно віднести проблеми створення сприятливих інвестиційних умов для створення виробництв із їх утилізації [17, с. 31-32].

З врахуванням віднесення задачі оптимізації режиму поводження з небезпечними відходами до стратегічних задач сучасної держави як складової системи національної безпеки її вирішення вимагає активізації ролі та значення органів публічної влади. Поводження з небезпечними відходами вимагає застосування адміністративно-правового режиму і відмови від сфери приватно-правового регулювання із домінуючим диспозитивним методом впливу.

Проблематика посилення державно-правового впливу на здійснення політики управління небезпечними відходами вимагає встановлення змісту категорії «правовий» чи «адміністративно-правовий» режим.

Правовий режим не є категорією, що має вузьке галузеве спрямування, а тому може застосовуватися як в межах науки господарського права, так і в межах адміністративного права. На нормативному рівні підходи до встановлення змісту категорій «правовий режим» чи «адміністративний режим» також не є визначеними.

Як було встановлено, категорія «правовий режим» є вживаною у вивченні тематик поводження із природними ресурсами. Цікавим з точки зору практики правозастосування є дослідження І. В. Труфан «Правовий режим малих річок в Україні» (2005 р.) [18], де до змісту правового режиму із використання окремого природного об'єкту віднесено імперативний адміністративно-процедурний та адміністративно-деліктний аспект.

Структурно розуміння правових режимів використання тих чи інших природних об'єктів чи природних ресурсів складається із таких

елементів, як: рівень нормативно-правового регулювання; рівень організаційно-публічного управління; рівень правозастосування та юридичної відповідальності [19; 20]. Але при цьому виокремлюється ряд досліджень, де до складу режимного використання природних ресурсів відносяться лише регулятивні засоби, виключаючи охоронні засоби впливу на об'єкт [21].

Сутність категорії «правовий режим» вимагає не лише інституційного підходу до розуміння, але і врахування суб'єктного складу управлінських правовідносин [22, с. 145-150]. Такий підхід до розуміння змісту правових режимів дозволяє зробити висновок про те, що до його структури мають відноситися не лише адміністративні органи, але і система судових та правоохоронних органів. Але при цьому вважаємо за недоцільний робити акцент на суб'єктній характеристиці реалізації правових режимів. Специфіка того чи іншого правового режиму виявляється у встановленні особливостей обігу окремих видів об'єктів правовідносин, що має впливати на встановлення процедур, пов'язаних із ними.

Підхід до встановлення змісту державно-правового регулювання окремих режимів діяльності вимагає передусім акцентуації уваги на визначенні змісту процедурного та деліктного механізму впливу, специфіки здійснення реєстраційних процедур та застосування обмежень до окремих суб'єктів. В цьому сенсі важливим є питання дотримання розумності строків здійснення адміністративних процедур та дотримання інших галузевих принципів нормативного регулювання окремих видів діяльності.

Варто в цьому сенсі навести висновки, досягнуті у дисертації Н.В. Коваленко, де вченою обґрунтовується доцільність обмеження запровадження певних режимів діяльності в обмежених часових вимірах, до моменту досягнення цілей такої регламентації [23, с. 65-70]. Така ідея безумовно варта уваги, і може бути корельовано із практикою обмеженості у часі розроблених та впроваджених в Україні стратегій поводження із відходами.

Таким чином, в основу встановлення змісту державно-правового регулювання та режиму управління небезпечними відходами має передусім покладатися характеристики такого об'єкту відносин, що є базисом для встановлення компетенційного складу відповідних правовідносин, визначення процедурного змісту такої діяльності та закріплення механізмів юридичної відповідальності за недотримання вимог чинного законодавства.

Державно-правове регулювання відносин управління небезпечними відходами необхідно визначити як складовий елемент адміністративного механізму забезпечення вимог національної

екологічної безпеки. В Україні ряд дослідників обґрунтовують доцільність виокремлення права екологічної безпеки до окремої галузі права, що за рівнем суспільного значення може бути підтримано [24]. В цьому сенсі слушним є наведення висновку, обґрунтованого у наукових розробках В.І. Андрейцева, що визначає зміст категорії «національна екологічна безпека» через визначення системи обумовлених історичними та соціально-економічними потребами суспільства та держави засобів та засобів впливу, що здатні мінімізувати шкідливий вплив на довкілля та життя і здоров'я людини [25, с. 45].

Така ідея підтримана у ряді досліджень специфіки оптимізації діяльності, пов'язаної із правовим регулюванням сфери відносин, що мають шкідливий вплив на довкілля. Зокрема, до адміністративно-правових засобів забезпечення вимог національної екологічної безпеки Л.О. Бондар [26] відносить: механізм заборон; механізм обмежень; механізм запобігання шкідливого впливу шляхом застосування таких інструментів публічного управління як визначення лімітів забруднення, встановлення вимог до отримання спеціальних природоресурсних дозволів, проведення оцінки впливу; механізм реєстрації спеціальних прав.

Р.М. Басай у дослідженні специфіки державно-правового регулювання режиму техногенних земель виділяє серед адміністративних засобів публічного адміністрування засоби консервації та відновлення таких ділянок [27, с. 145-152].

У дисертації О.В. Гладія встановлено особливості поводження із техногенними родовищами корисних копалин, при цьому вченим здійснено розмежування таких об'єктів із техногенними відходами [28]. До важливих адміністративно-правових засобів здійснення управління у сфері поводження із техногенними родовищами корисних копалин вченим віднесено вимоги щодо паспортизації таких родовищ, що підвищить рівень ефективності та здійснення державного нагляду та контролю за їх використанням [28, с. 165-166].

Питання визначення змісту здійснення публічного управління та оптимізації адміністративно-правового механізму забезпечення вимог національної екологічної безпеки досліджувались у наукових працях К.І. Рибалки [29], А.О. Кошлі [30], Ю.О. Легези [31, с. 141-144], О.О. Сурілової [32; 33, с. 99-103] та ін.. Особливу увагу хотілось б звернути на дисертацію А.О. Кошлі, де вченим обґрунтовується необхідність запровадження інституту індикаторів відповідності рівня безпечності використання природних ресурсів та забруднення довкілля, де пріоритетне значення відведено питанню захисту життя та здоров'я людини.

Висновок. Таким чином, здійснений огляд наукових публікацій з питань здійснення державно-правового регулювання відносин у сфері забезпечення вимог національної екологічної безпеки та забезпечення раціональності природокористування свідчить про наявність певної дослідницької прогалини із вивчення режиму управління небезпечними відходами, що свідчить про її актуальність та практичну затребуваність.

Отже, згідно із вимогами статті 339 Угоди про Асоціацію України з Європейським Союзом встановлюється необхідність визначення спеціального режиму поводження з небезпечними (промисловими) відходами [34]. Відтак однією із умов успішності євроінтеграційних процесів України є встановлення на законодавчому рівні особливостей режиму поводження з небезпечними відходами на законодавчому рівні, а також встановленні інформативного змісту його адміністративно-правового механізму управління.

Література

1. Шевченко О.А., Деркачов Е.А., Огір К.Д. та ін. Проблема методичних та екологічних ризиків у концепції сталого розвитку гірничо-металургійного комплексу Придніпров'я. *Екологічний вісник*. 2008. № 6. С. 27-28.
2. Кашук Д. Як вирішити проблему утилізації відходів. URL.: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/shchobude-z-cinami-na-zhitlo-2174620.html>
3. Забруднення територій небезпечними відходами в Україні загрожує екологічними й техногенними катастрофами – Голова Держекоінспекції Андрій Мальований. Офіційний сайт Державної екологічної інспекції України. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/1035>
4. Блінова Г.О. Інформаційно-правове забезпечення механізму поводження з відходами війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №7. С. 93-99
5. Поводження з відходами руйнації: складування, сортування, повторне використання. <https://decentralization.gov.ua/news/16123>
6. Овсяний К. До і після. Наслідки повномасштабної війни для екології України. Погляд з супутник. *Радіо «Свобода»*. 25 лютого 2023. URL.: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-ekolohiya-viyna/32284610.html>
7. Горбань Ю. Як перетворити «сміттєву порядність» з «моди» на сталу звичку? *Укрінформ*. URL.: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2742813-ak-peretvoriti-smittevu-poradnist-z-modi-na-stalu-zvicku.html>
8. Зуєв В.А. Екологічна політика у сфері поводження з відходами в Україні на сучасному етапі. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право*. 2014. № 1. С. 93-99.
9. Зуєв В.А. Організаційно-правові проблеми забезпечення реалізації громадської та виробничої екологічної політики у сфері поводження з відходами. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 125. С. 138-144
10. Кірін Р.С. Самовільне користування надрами: варіативність суб'єктів та об'єктивної сторони правопорушення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 7. С. 97-104.

11. Легеза Ю.О. Здійснення державної екологічної політики в умовах децентралізації державної виконавчої влади. *Науковий вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія Право*. 2016. № 38. Т. 1. С. 172–176

12. Легеза Ю. О. Публічне адміністрування у сфері використання техногенних родовищ в Україні. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 5/2. С. 63–67

13. Гладій О. В. Суб'єкти публічного управління у сфері регулювання, використання та охорони техногенних родовищ. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 140–144

14. Малишева Н.Р., Олещенко В.І. Правові аспекти збереження біорізноманіття в контексті сталого розвитку. Проблеми сталого розвитку України. К., 2001.

15. Мягченко О. П. Основи екології: підручник. К.: Центр учбової літератури, 2010. 312 с.

16. Євграфська Г.П., Шерстюк Н.П., Власова І.А. Екологічна експертиза територій, що прилягають до хвостосховища Північного гірничо-збагачувального комбінату (Кривбас). *Екологічний вісник*. 2009. № 1. С. 31–32.

17. Труфан І.В. Правовий режим малих річок в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Івано-Франківськ, 2005. 187 с.

18. Гапотченко Т.М. Особливості правового режиму земель автомобільного транспорту та дорожнього господарства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2006. 201 с.

19. Легеза Ю. О. Сутність та структура адміністративно-правового механізму публічного управління у сфері використання природних ресурсів. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 6. Р. 1. С. 104–114.

20. Петлюк Ю.С. Правовий режим земель оздоровчого призначення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 16 с.

21. Поповчук С.К. Адміністративно-правові режими в теорії адміністративного права та практиці діяльності правоохоронних органів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2013. 235 с.

22. Коваленко Н.В. Системний та біхевіористський підходи до визначення поняття адміністративно-правового режиму. *Наше право*. 2016. № 3. С. 65–70

23. Андрейцев В.І. Екологічне право. Курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ: Вентури, 1996. 208 с.

24. Екологічне право: Особлива частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. : Повний акад. курс. За ред. акад. АПРН В.І. Андрейцева. К.: Істина, 2001. 554 с.

25. Бондар Л.О. Правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2002. 20 с.

26. Басай Р.М. Правовий режим техногенно забруднених земель: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Івано-Франківськ, 2013. 222 с.

27. Гладій О.В. Адміністративно-правовий режим техногенних родовищ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. 249 с.

28. Гладій О.В. Адміністративно-правовий режим техногенних родовищ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. 249 с.

29. Рибалка К.І. Особливості контролю за станом земель запасу в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. №3 (19) С. 150–152.

30. Кошля А.О. Індикатори дотримання вимог національної екологічної безпеки: адміністративно-правовий аспект. *Colloquium-journal*. 2022. № 25. Р. 26–29. URL.: <https://colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2022/09/Colloquium-journal-2022-148-1.pdf>

31. Легеза Ю.О. Проблеми дотримання вимог ядерної безпеки в умовах адміністративно-правового режиму довготривалої антитерористичної операції в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 141–143.

32. Сурілова О.О. Адміністративно-правове регулювання у сфері використання та охорони надр: дис. .... д-ра юрид. наук: 12.00.07. ЗНУ, 2017. 411 с.

33. Leheza Y., Surilova O. Legal regulation of the application of economic mechanisms for ensuring the rational use of natural resources : the experience of foreign countries. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol.3 N5. P. 99–103

Анотація

Польща В. Ф. Вивчення проблеми управління небезпечними відходами в Україні: перспективи науково-практичних досліджень. – Стаття.

Метою статті визначено вивчення проблеми управління небезпечними відходами в Україні з точки зору вироблення перспектив здійснення науково-практичних досліджень. Методологія дослідження автором обрана згідно із поставленою метою. До пріоритетних методів наукового пізнання в межах даного дослідження віднесено застосування структурно-логічного методу, методу аналізу та синтезу, методу порівняльного правознавства. Підкреслено, що встановлення належного адміністративно-правового регулювання використання небезпечних відходів є безумовною складовою механізму екологічної безпеки. Визначено, що відповідно до чинного законодавства України екологічна безпека є складовою механізмом національної безпеки, а відтак відноситься до пріоритетних задач функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування. Акцентовано увагу, що проблема державно-правового регулювання управління небезпечними відходами має визнаватися проблемою, що має міждисциплінарний характер вивчення, що вимагає комплексного дослідження, та врахуванням думок вчених, що працюють не лише в межах юридичної науки, але і в межах технічно-інженерних дисциплін, економічних публікацій, праць з питань забезпечення вимог екологічної безпеки. На підставі здійсненого огляду наукових публікацій з питань здійснення державно-правового регулювання відносин у сфері забезпечення вимог національної екологічної безпеки та забезпечення раціональності природокористування висновок про наявність певної дослідницької прогалини із вивчення режиму управління небезпечними відходами, що свідчить про її актуальність та практичну затребуваність. Зроблено висновок, що на виконання вимог статті 339 Угоди про Асоціацію України з Європейським Союзом є необхідним встановлення спеціального режиму поводження з небезпечними відходами, що відноситься до заходів забезпечення ефективності євроінтеграційних процесів в Україні.

Ключові слова: державна екологічна політика, національна екологічна безпека, небезпечні відходи, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, публічний інтерес, техногенні відходи, управління відходами.

Summary

Polshcha V. F. Studying the problem of hazardous waste management in Ukraine: prospects for scientific and practical research. – Article.

The purpose of the article is to study the problem of hazardous waste management in Ukraine from the

point of view of developing prospects for carrying out scientific and practical research. The research methodology was chosen by the author according to the goals set. The priority methods of scientific knowledge within this study include the use of the structural-logical method, the method of analysis and synthesis, and the method of comparative law. It is emphasized that the establishment of appropriate administrative and legal regulation of the use of hazardous waste is a certain component of the environmental safety mechanism. It has been determined that, in accordance with the current legislation of Ukraine, environmental safety is an integral part of the national security mechanism, and therefore belongs to the priority tasks of the functioning of state authorities and local self-government. Attention is focused on the fact that the problem of state legal regulation of hazardous waste management should be recognized as a problem that has an intersectoral nature of study, requiring comprehensive research, and taking into account the opinions of scientists working not only within the framework of legal science, but

also within the framework of technical and engineering disciplines, economic publications, works to ensure environmental safety requirements. Based on the review of scientific publications on the implementation of state legal regulation of relations in the field of ensuring the requirements of national environmental safety and rationality of environmental management, the conclusion is that there is a certain research gap in the study of the hazardous waste management regime, which indicates its relevance and practical relevance. It is concluded that in order to fulfill the requirements of Article 339 of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, it is necessary to establish a special regime for the management of hazardous waste, related to measures to ensure the effectiveness of European integration processes in Ukraine.

Key words: state environmental policy, national environmental safety, hazardous waste, state authorities, local governments, public interest, man-made waste, waste management.

УДК 005.35:[342.9:338.349]
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.14>

Ю. Ю. Пустовіт

orcid.org/0000-0003-1845-7044

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОВАВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Конституція України (стаття 48) регламентує, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [1].

Право на харчування визнається як складова частина права на досягнення прийняттого життєвого рівня, згідно з Загальною декларацією прав людини від 1948 року, і закріплене в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права від 1966 року. Це право також підтримується регіональними угодами і національними конституціями. Без винятку, усі особи, незалежно від таких категорій, як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні переконання, національне або соціальне походження, майновий стан, народження або інші ознаки, мають право на адекватне харчування і право на захист від голоду.

Право на харчування є всеохоплюючим правом. Це не просто право на мінімальне споживання калорій, білків та інших конкретних поживних речовин. Це – право на всі поживні елементи, в яких людина потребує для здорового та активного життя, а також на засоби доступу до них. Право на харчування може бути описано наступним чином: Право на достатнє харчування реалізується в тому випадку, коли кожна людина – чоловік, жінка і дитина – окремо або спільно з іншими будь-якої пори має фізичні та економічні можливості для доступу до достатнього харчування або у своєму розпорядженні засоби його отримання [2].

В Україні нормативно-правовими актами закріплено право на споживання якісних продуктів, в свою чергу, якість харчових продуктів визначається сукупністю їхніх характеристик, які впливають на їх здатність задовольняти потреби людини. Якість має відповідати встановленим стандартам. Характерні властивості кожного харчового продукту, що визначають його якість, називаються показниками якості.

Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі по тексту – КУпАП) виокремлено статтю 166-22 адміністративну відповідальність за порушення вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових

продуктів, а саме: *реалізація незареєстрованих об'єктів санітарних заходів, передбачених Законом України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів"*, - *тягне за собою накладення штрафу на громадян від сорока п'яти до шістдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.*

Обіг непридатних харчових продуктів - тягне за собою накладення штрафу на громадян від тридцяти до сорока п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення значень параметрів безпечності об'єктів санітарних заходів, встановлених законодавством про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, -

тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до шістдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [3].

Органом, уповноваженим розглядати справи про адміністративні правопорушення передбачені статтею 166-22 КУпАП є районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді), що передбачено статтею 221 КУпАП

Узагальнено, процес розгляду справ щодо адміністративних правопорушень можна описати як послідовність регламентованих дій і процедур, які виконуються компетентними суб'єктами юрисдикції з метою справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення відповідних адміністративних справ. Адміністративна справа, в свою чергу, це переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, стаття 4 Кодексу адміністративного судочинства України (далі по тексту – КАС України). Відповідно до статті 20 КАС України адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам [4].

Проведення адміністративно-правових процедур є складним і багатогранним процесом, який залучає різноманітних учасників, розгортається впродовж певного часу і має на меті забезпечити виконання адміністративної відповідальності (притягнення до адміністративної відповідально-

сті). Ця діяльність є важкою і різноманітною як з точки зору юридичного вмісту, так і за її формами реалізації. Відповідно, проведення системного аналізу, комплексного регулювання і координація дій всіх учасників є нелегким завданням. Однак інтереси як науки, так і практики вимагають ретельного розгляду ключових аспектів адміністративно-правових процедур загалом, і кожної сфери суспільного життя окремо.

Зазначена обставина спричинила розвиток концептуального підходу в українській адміністративно-правовій доктрині, відповідно до якого зміст адміністративного розгляду справ розкривається шляхом докладного аналізу його складових частин, таких як стадії, етапи і окремі процедурні кроки (рішення). Саме ці складові елементи (загально прийнято вживати поняття «стадія») і є адміністративною справою загалом (справою про притягнення до адміністративної відповідальності).

В свою чергу стадія розгляду адміністративної справи – це відносно самостійний етап, що має просторово-часові межі, конкретну мету і завдання, специфічне коло учасників, які наділені відповідними повноваженнями, правами чи обов'язками та реалізують відповідні принципи адміністративного судочинства.

Слід зауважити, що, незважаючи на загальне визнання стадійного проведення адміністративних справ, українські вчені досі не мають загального уявлення про його організацію. Щодо стадій розгляду справи про притягнення до адміністративної відповідальності, науковці поділились (негласно) на п'ять груп, на наш погляд.

Перша група науковців-адміністративістів вважає, що справа про притягнення до адміністративної відповідальності структурно містить в собі дві стадії: першу – стадію порушення справи про адміністративне правопорушення та адміністративного розслідування, а також другу – стадію розгляду справи про адміністративне правопорушення та винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення (Р. Молчанов) [5].

С. Старовойтова є представником вчених другої групи. Вона визначає у якості адміністративно-деліктного провадження три стадії: порушення провадження у справі; розгляд справи; оскарження постанови у справі [6, с. 116].

Третя група наголошує на тому, що чотири стадії такого провадження: – адміністративне розслідування та порушення справи про адміністративний проступок; – розгляд та винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення; – перегляд постанови у справі про адміністративне правопорушення; – виконання постанови про накладення адміністративного стягнення (С. Гнатюк, Л. Живицька, Ю. Пайда,

С. Шоптенко та інші) [7, с. 63-125; 8, с. 160-166; 9, с. 213; 10, с. 77].

Четверта група виокремлює п'ять стадій: – порушення справи про адміністративний проступок; – стадія попереднього адміністративного розслідування; – розгляд справи про адміністративні правопорушення й винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення; – оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення; – виконання постанови про накладення адміністративних стягнень (І. Голосніченко, А. Гуржій, М., Л. Коваль) [11, с. 155; 12, с. 152-153; 13, с. 112].

Також, А. Плугатар та В. Колпаков, є представниками п'ятої групи науковців-адміністративістів, виокремлюють шість окремих стадій адміністративно-деліктного провадження: порушення справи; адміністративне розслідування; розгляд справи; винесення постанови; перегляд постанови; виконання постанови [14, с. 410; 15, с. 196; 16, с. 97].

Аналіз п'яти підходів до стадій адміністративно-деліктних проваджень, дає змогу зробити висновок, що всі підходи мають місце бути, але де-які групи науковців гублять стадію виконання постанови, хоча на наш погляд це дуже важлива стадія, тільки після завершення якої справу можна вважати завершеною повністю. Також, особливу увагу у дослідженні хочемо звернути на те, що наявність всіх стадій не є обов'язковою, про що свідчить практика розгляду зазначених справ.

Враховуючи все вище викладене, хочемо зазначити, що підтримуємо позицію п'ятої групи науковців, оскільки на наш погляд шість стадій дають повну стадійну характеристику справі про притягнення до адміністративної відповідальності.

Повертаючись до адміністративних справ у сфері продовольчої безпеки, то за період з 01.2023 по 09.2023 року судами було розглянуто 3 справи про притягнення до адміністративної відповідальності в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг; в галузі фінансів і підприємницької діяльності; порушення вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів (категорія справ відповідно до Єдиного державного реєстру судових рішень). Притягнення до адміністративної відповідальності у зазначених справах було за порушення ст. 166-22 КУпАП.

СПРАВА 1

28.04.2023 року була винесена Постанова суддею Миронівського районного суду Київської області № 371/513/23 про визнання винною Особи_1 у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 166-22 КУпАП, та застосувати до неї адміністративне стягнення

у виді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що складає 850,00 (вісімсот п'ятдесят) гривень.

Обставини справи полягали у наступному:

ОСОБА_1, обіймаючи посаду начальника забійного цеху ТОВ «Барвінок Інвест», а саме в період часу з 23.03.2023 по 28.03.2023 за місцем розташування ТОВ вул. Степова, 1А м. Миронівка Обухівського району Київської області, допустила забруднення на стадії виробництва, відповідно до експертного висновку від 28 березня 2023 року №00079х.п./23 Миронівської державної лабораторії Держпродспоживслужби, що не відповідало мікробіологічним показникам (сальмонелла в 125 г.) та не відповідало п.5.1.15 ДСТУ 6030:2008 «Мясо Яловичина в тушах і півтушах», п.3 ст. 49 ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» №771, з посиланням на ч.3 ст.166-22 КУпАП, а саме порушення значень параметрів безпечності об'єктів санітарних заходів.

Указані обставини підтверджуються:

- протоколом про адміністративне правопорушення №10-19-10/10 від 18.04.2023, за яким ОСОБА_1, обіймаючи посаду начальника забійного цеху ТОВ «Барвінок Інвест», а саме в період часу з 23.03.2023 по 28.03.2023 за місцем розташування ТОВ вул. Степова, 1А м. Миронівка Обухівського району Київської області, допустила забруднення на стадії виробництва, відповідно до експертного висновку від 28 березня 2023 року №00079х.п./23 Миронівської державної лабораторії Держпродспоживслужби, що не відповідало мікробіологічним показникам (сальмонелла в 125 г.) та не відповідало п.5.1.15 ДСТУ 6030:2008 «Мясо Яловичина в тушах і півтушах», п.3 ст. 49 ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» №771, з посиланням на ч.3 ст.166-22 КУпАП, а саме порушення значень параметрів безпечності об'єктів санітарних заходів.

- поданням №10-19.2/490-23 від 17.04.2023;

- актом №10-19-10/12 від 10.04.2023;

- приписом про усунення порушень вимог законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин від 10.04.2023 №10-19-01/5;

- експертним висновком №00079х.п. (1-2)/23 від 28.03.2023.

У судовому засіданні ОСОБА_1 свою вину у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч.3 ст.166-22 КУпАП, визнала повністю.

Зазначена Постанова не оскаржувалась [17].

Продовжуючи тему стадій адміністративно-деліктного провадження, виділимо стадії

справи 1. Зазначена справа складається з чотирьох стадій, оскільки Постанова № 371/513/23 від 28.04.2023 року винесена Миронівським районним судом Київської області не оскаржувалась, а отже перегляду постанови не було. Щодо шостої стадії «виконання постанови» жодної інформації немає, а отже постанова могла бути виконана в добровільному або примусовому порядку.

СПРАВА 2

29.05.2023 року була винесена Постанова суддю Шевченківського районного суду м. Києва № 761/18049/23 про притягнення до адміністративної відповідальності, громадянина: ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, громадянина України, місце проживання: АДРЕСА_1, за ч. 2 ст. 166-22 КУпАП України.

При вивченні отриманих Шевченківським районним судом м. Києва матеріалів про вчинення ОСОБА_1 адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 166-22 КУпАП з приєднаними до протоколу матеріалами, суд прийшов до висновку, що протокол та додані до нього документи направлені до суду з порушенням правил підвідомчості.

Відповідні до ст. 221 КУпАП судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, передбачені зокрема: ст.ст. 166-1 – 166-4, частинами першою, другою, дев'ятою та десятою статті 166-6, 166-8 – 166-12, 166-14 – 166-18, 166-21, 166-23, 166-24, 166-25, 166-27.

Як вбачається із протоколу про адміністративне правопорушення, складеного відносно ОСОБА_1 саме за ч. 2 ст. 166-22 КУпАП, розгляд якої не відноситься до юрисдикції судів.

При цьому, згідно ст. 238 КУпАП центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів та у сфері ветеринарної медицини, розглядає справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушеннями законодавства про ветеринарну медицину та благополуччя тварин (стаття 107), вимог законодавства про ідентифікацію та реєстрацію тварин (стаття 107-2) та вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів (стаття 166-22).

Враховуючи вказані вище обставини, суд позбавлений можливості розглянути справу про адміністративне правопорушення відносно ОСОБА_1 по суті, а тому приходить до висновку про необхідність повернення протоколу про адміністративне правопорушення, разом з матеріалами справи для направлення за належною підвідомчістю.

При поверненні справи про адміністративне правопорушення для належного оформлення, суд

керується постановою Пленуму Верховного суду України №14 від 23.12.2005, відповідно до якої визнається правильною практика тих суддів, які вмотивованими постановами повертають протоколи про адміністративні правопорушення, складені не уповноваженою на те посадовою особою або без додержання вимог ст.256 КУпАП, відповідному правоохоронному органу для належного оформлення.

Постановою Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №11 від 17.10.2014 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» відповідно до якої звертається увага на те, що норми КУпАП не забороняють повернення протоколу про адміністративне правопорушення, складеного не уповноваженою на те особою або без додержання вимог ст.256 цього Кодексу вмотивованою постановою цього суду для належного оформлення.

Матеріали справи про адміністративне правопорушення відносно ОСОБА_1, за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 166-22 КУпАП направити до Головного управління Держпродспоживслужби в м. Києві для направлення за належною підвідомчістю.

Зазначена Постанова не оскаржувалась [18].

Справа 2 містить у собі 4 стадії розгляду справи: порушення справи, адміністративне розслідування, розгляд справи, винесення постанови. Оскільки зазначена справа була направлена до Держпродспоживслужби в м. Києві для направлення за належною підвідомчістю, то стадії перегляд постанови та виконання постанови у цьому провадженні відсутні.

СПРАВА 3

18.08.2023 року була винесена Постанова суддею Голосіївського районного суду м. Києва № 752/10335/23 про визнання ОСОБА_1 винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 166-22 КУпАП.

17.05.2023 о 11:15 ОСОБА_1 за адресою: АДРЕСА_2 перебуваючи на робочому місці та будучи оператором ринку харчових продуктів допустив до провадження господарської діяльності та реалізації харчових продуктів персонал, який не має відповідних медичних книжок, без відомостей про проходження навчання щодо гігієнічних норм виробництва і обігу харчових продуктів, чим вчинив адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 166-22 КУпАП.

Подія та склад адміністративного правопорушення та наявність вини у діях ОСОБА_1 доводяться документами, поданими Управління

безпеки харчової продукції та ветеринарної медицини Головного управління Держпродспоживслужби в м. Києві, а саме:

- протокол про адміністративне правопорушення № 12 від 17.05.2023, складений відносно ОСОБА_1 за порушення ст. 166-22 КУпАП, який за формою та змістом відповідає вимогам ст. 256 КУпАП та а Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах безпеки та окремих показників якості харчових продуктів, ветеринарної медицини, затвердженої наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 10.04.2019 № 182;

- чек лист з переліком питань для збору інформації за дотриманням суб'єктами господарювання вимог законодавства у межах повноважень Держспоживслужби.

Щодо процедури розгляду справи доцільне зазначити, що у судові засідання ОСОБА_1 не з'явився, про причини своєї неявки не сповістив, хоча викликався до суду повісткою та про дату, час і місце розгляду повідомлявся завчасно.

Жодних документів від особи, яка притягається до адміністративної відповідальності до суду не надходило (заяв, клопотань, пояснень, заперечень, спростувань тощо).

Виходячи з положень ст. 268 КУпАП присутність особи, яка притягається до адміністративної відповідальності за ст. 166-22 КУпАП при розгляді справи про адміністративне правопорушення не є обов'язковою.

За наведених обґрунтувань розгляд справи відбувся за відсутності вказаної особи на підставі наявних матеріалів.

Дослідивши наявні матеріали, суд (суддя) вважає доведеними подію і склад адміністративного правопорушення за ст. 166-22 КУпАП, адже матеріали справи містять належні і допустимі докази того, що ОСОБА_1 недотримався вимог законодавства про безпеку харчових продуктів.

Протокол про адміністративне правопорушення ОСОБА_1 підписав без будь-яких зауважень щодо його форми та змісту.

Оскільки ОСОБА_1 визнається винним у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 166-22 КУпАП, до нього слід застосувати передбачене законодавством адміністративне стягнення у межах санкції відповідної статті, при накладенні якого враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь вини, майновий стан. Обставин, що обтяжують або пом'якшують відповідальність за ст. 34, 35 КУпАП України не встановлено.

Розглядаючи питання про застосування адміністративного стягнення, суд (суддя) з'ясував,

що строк накладення адміністративного стягнення у цій справі, який становить три місяці з дня вчинення адміністративного правопорушення (17.05.2023), закінчився 17.08.2023.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 38 КУпАП адміністративне стягнення в справах, підвідомчих судді, може бути накладено не пізніше як через три місяці з дня вчинення правопорушення.

Пунктом 7 ч. 1 ст. 247 КУпАП унормовано, що провадження у справі про адміністративне правопорушення підлягає закриттю у разі закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків накладення адміністративного стягнення, передбачених ст. 38 КУпАП.

З огляду на зазначене, провадження у цій справі підлягає закриттю в порядку п. 7 ч. 1 ст. 247 КУпАП у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення [19].

Третя справа була розглянута в межах трьох стадій: порушення справи, адміністративне розслідування, розгляд справи.

Отже, з обставин справ ми бачимо, що цей процес є складним, багатоаспектним і цільовим завданням, яке виконується різними учасниками і розгортається в часі для забезпечення виконання адміністративної відповідальності. Ця діяльність є складною і різноманітною, як з точки зору юридичного змісту, так і з точки зору форм виконання. Відповідно, системний аналіз, комплексне регулювання та узгоджена виконавча діяльність всіма учасниками є важким завданням. Проте інтереси науки і практики вимагають ретельного розгляду основних аспектів адміністративного судочинства. В адміністративному судочинстві виділено в окрему категорію справи про адміністративні правопорушення.

Ця обставина призвела до формування в українській адміністративно-правовій доктрині концепції, згідно з якою зміст провадження в адміністративних справах розкривається через комплексний аналіз його складових компонентів, включаючи етапи, стадії та окремі процесуальні дії та рішення. Як зазначає А. Гуржій – кожна стадія має чітко визначене процесуальне призначення. Кожна стадія характеризується певними особливостями, пов'язаними із строками реалізації та формою здійснення охоплених нею процесуальних дій, складом учасників, їхнім правовим статусом, оформленням прийнятих рішень тощо [20, с 154].

Загалом вчені адміністративісти вважають, що усі стадії провадження органічно пов'язані між собою. Кожна наступна стадія, як правило, починається лише після того, як була завершена попередня [21, с. 237-238]. У той самий час, наступна стадія розгляду справи завжди ґрунтується на

результаті попередньої стадії і є логічним продовженням їхнього ходу. Лише як комплекс і послідовність процесуальних етапів вони утворюють один загальний алгоритм розгляду справ по адміністративних правопорушеннях.

Як важливі та взаємопов'язані складові, які представляють структуру адміністративно-деліктного повноваження, процесуальні стадії вичерпно розкривають його суть і відображають особливості ходу цього процесу. Тому не випадково більшість сучасних дослідників звертається до аналізу загальних і спеціальних питань адміністративно-деліктного провадження, спираючись на відповідні процесуальні стадії.

У справах, які ми використовуємо як приклад для аналізу, чітко прослідковується чотири стадії розгляду справи:

1. стадія порушення справи, яка охоплює такі процесуальні етапи і дії: – встановлення факту правопорушення; – встановлення особи правопорушника; – доставлення правопорушника;

2. стадія адміністративне розслідування включає в себе: – збирання доказів та інших матеріалів, які мають значення для об'єктивного вирішення справи; – здійснення заходів забезпечення провадження; – складання протоколу про адміністративне правопорушення; – надіслання протоколу про адміністративне правопорушення органам (посадовій особі), правомочним вирішувати справу;

3. стадія розгляду справи: – повідомлення учасників справи про її розгляд; – підготовка справи до розгляду; – розгляд справи по суті; – внесення пропозицій про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню адміністративних правопорушень;

4. стадія винесення рішення по справі: – винесення рішення і доведення прийнятого рішення до відома заінтересованих осіб;

Щодо п'ятої стадії (стадія перегляду справи: – оскарження постанови по справі або подання заяви про її перегляд; допуск справи за скаргою (заявою) до провадження та її підготовка до розгляду; – розгляд скарги або заяви на постанову по справі та прийняття за нею рішення; – доведення змісту прийнятого рішення до відома заінтересованих осіб), то зазначена стадія у трьох справах відсутня, оскільки рішення не переглядалися в апеляційному порядку.

Шоста стадія, гіпотетично може бути тільки у першій справі добровільна чи примусова, у випадку відмови сплатити штраф.

Отже, враховуючи все вище викладене хочемо підсумувати, на наш погляд, доцільніше виділяти шість стадій у адміністративно-деліктному провадженні. Саме шість окремих стадій більш точно описують кожен етап розгляду справи. З огляду на приклади, які були проаналізо-

вані у статті, не всі стадії мають місце бути або іншими словами «як пише теорія». На практиці ми побачили що послідовність стадій є незмінною, але не всі стадії застосовуються, де-коли до них просто не доходить черга.

Також, за підсумками цього невеличкого дослідження, ми вважаємо що є необхідність проведення ґрунтовного наукового дослідження, яке охоплюватиме ключові аспекти адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері продовольчої безпеки та ґрунтуватиметься на передових наукових досягненнях, враховуючи об'єктивний стан і тенденції розвитку вітчизняного законодавства, передбачатиме комплексне вирішення актуальних проблем нормотворчої і правозастосовної практики.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996р. № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.10.2023);
2. Право на достатнє харчування. Виклад фактів № 34 / ГО «Харківська правозахисна група». Харків, 2020. 60 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-Х/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.10.2023);
4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-VI/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.10.2023);
5. Молчанов Р.Ю. Особливості проваджень в справах про адміністративні правопорушення, що здійснюються патрульною поліцією в сфері безпеки дорожнього руху. *Правова держава*. 2017. Вип. 27. С. 60-64;
6. Старовойтова С.М. Адміністративна відповідальність за прояв неповаги до суду в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми.: Приватний вищий навчальний заклад «Університет сучасних знань», 2021. 200 с.;
7. Гнатюк С. С. Проведення в справах про адміністративні проступки: проблемні питання структури : монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 156 с.;
8. Живицька Л. І. Стадії провадження справ про адміністративні правопорушення при їх розгляді різними державними органами. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 6. С. 161-167;
9. Пайда Ю. Ю. Деякі аспекти правового регулювання провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 1. С. 209-220;
10. Шоптенко С. С. Зміст і стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Право"*. 2017. Вип. 5. Т. 2. С. 74-77.;
11. Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф. Адміністративний процес : навч. посіб. К.: ГАН, 2003. 256 с.;
12. Гуржій А. В. Теоретичні засади визначення структури адміністративно-деліктних проваджень. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі* : зб. наук. ст. за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції (Житомир, 10 квітня 2014 р.) / Мін-во аграрної політики та прод-ва України; Жит. нац. агроєкологічний ун-т. Житомир : ЖНАЕУ, 2014. С. 151-153.;
13. Коваль Л. В. Адміністративне право України. Загальна частина. К.: Основи, 1994. 154 с.;
14. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. К.: Юрінком-інтер, 2004. 528 с.;
15. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (Адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. Київ : Юрінком-інтер, 2008. 256 с.;
16. Плугатар Т. А. Характеристика стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення, які здійснюються органами Національної поліції України. *Наука і правоохорона*. 2017. № 2 (36). С. 92-99. ;
17. Постанова Миронівського районного суду Київської області від 28 квітня 2023 року № 371/513/23: Єдиний державний реєстр судових рішень / URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110575941> (дата звернення: 04.10.2023);
18. Постанова Шевченківського районного суду м. Києва від 29 травня 2023 року № 761/18049/23: Єдиний державний реєстр судових рішень / URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111224261> (дата звернення: 04.10.2023);
19. Постанова Голосіївського районного суду м. Києва від 18 серпня 2023 року № 752/10335/23: Єдиний державний реєстр судових рішень / URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113332567> (дата звернення: 04.10.2023);
20. Гуржій А. В. Адміністративна відповідальність за порушення правил дорожнього перевезення небезпечних вантажів та проїзду великогабаритних і великовагових транспортних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 210 с.
21. Коломоець Т. О. *Адміністративне право* / Т. О. Коломоець, Лютиков П. С., Меліхова О. Ю. ; за заг. ред. Т. О. Коломоець. К. : Істина, 2012. 528 с.

Анотація

Пустовіт Ю. Ю. Адміністративно-правова відповідальність як засіб адміністративно-правового забезпечення продовольчої безпеки. – Стаття.

Дане дослідження присвячено доволі актуальній проблемі, яка охоплює великий спектр суспільних відносин – природі та сутності адміністративно-деліктних проваджень, з використання практичних прикладів справ про притягнення до адміністративної відповідальності у сфері продовольчої безпеки. У статті досліджено правову природу справ про притягнення до адміністративної відповідальності. Виокремлено п'ять основних груп поглядів вчених щодо стадійності справ про притягнення до адміністративної відповідальності, виходячи з діючого законодавства і наукових поглядів у сфері адміністративного права.

На основі аналізу сучасних правових досліджень охарактеризовано поточний стан наукової розробки питань відповідальності за адміністративні правопорушення в сфері продовольчої безпеки. Констатовано наявність сталого наукового інтересу до проблематики правового регулювання адміністративно-деліктних відносин у сфері продовольчої безпеки, проваджень у справах в цій сфері, накладення та виконання відповідних адміністративних стягнень.

Нарадою з цим, спостерігається брак комплексних, монографічних праць, цілковито присвячених питанням відповідальності за адміністративні право-

порушення в сфері продовольчої безпеки. З'ясовано, що галузеві дослідники розглядають питання відповідальності за такі правопорушення фрагментарно та, як правило, у контексті більш загальної проблематики. Їх дослідження становлять чималу наукову і практичну цінність, проте розвиток адміністративно-деліктного права у сфері продовольчої безпеки актуалізувало широке коло проблем, вирішення яких потребує розробки нових і вдосконалення існуючих наукових підходів.

З огляду на викладене, у статті зроблено висновки про необхідність проведення ґрунтовного наукового дослідження, яке охоплюватиме ключові аспекти адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері продовольчої безпеки, яке ґрунтуватиметься на передових наукових досягненнях, враховуватиме об'єктивний стан і тенденції розвитку вітчизняного законодавства, передбачатиме комплексне вирішення актуальних проблем нормотворчої і правозастосовної практики.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративно-деліктне провадження, стадія розгляду справи про притягнення до адміністративної відповідальності, продовольча безпека, достатнє харчування, якісне харчування.

Summary

Pustovit Yu. Yu. Administrative and legal responsibility as a means of administrative and legal provision of food security. – Article.

This study is devoted to a rather topical problem that covers a wide range of social relations – the nature and essence of administrative-delict proceedings, using practical examples of cases of administrative liability in the field of food safety. The article examines the legal nature of cases involving administrative liability. Five main groups of views of scientists regarding the phasing

of cases of bringing to administrative responsibility are distinguished, based on the current legislation and scientific views in the field of administrative law.

Based on the analysis of modern legal studies, the current state of scientific development of issues of responsibility for administrative offenses in the field of food safety is characterized. It has been established that there is a permanent scientific interest in the issues of legal regulation of administrative-tortious relations in the field of food safety, proceedings in cases in this field, imposition and execution of appropriate administrative fines.

Along with this, there is a lack of complex, monographic works entirely devoted to the issue of responsibility for administrative offenses in the field of food safety. It was found that industry researchers consider the issue of responsibility for such offenses fragmentarily and, as a rule, in the context of more general issues. Their research is of considerable scientific and practical value, however, the development of administrative and tort law in the field of food safety has actualized a wide range of problems, the solution of which requires the development of new and improvement of existing scientific approaches.

In view of the above, the article concludes that it is necessary to conduct a thorough scientific study, which will cover key aspects of administrative responsibility for offenses in the field of food safety, which will be based on advanced scientific achievements, will take into account the objective state and trends of the development of domestic legislation, will provide for a comprehensive solution actual problems of law-making and law-enforcement practice.

Key words: administrative responsibility, administrative-delict proceedings, the stage of consideration of the case of bringing to administrative responsibility, food safety, sufficient nutrition, quality nutrition.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.15>

В. А. Світличний

orcid.org/0009-0004-8721-3742

аспірант кафедри адміністративного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблема визначення як принципів права, так і принципів державного контролю у сфері господарської діяльності на теренах юридичної науки традиційно залишається актуальною. Можна стверджувати, що проблема принципів права належить до числа фундаментальних, довічних проблем юридичної науки. З давніх-давен принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої системи (в тому числі і правової), вимоги якого поширювались на всі явища, що належали до цієї системи. Принципи не формулюють конкретних прав і обов'язків та не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями, однак про те, на яких принципах засновано правовий порядок, можна значною мірою судити про характер самої держави (демократична, тоталітарна тощо) [1, с. 197].

Аналізуючи різні наукові погляди на принципи права Г.Ю. Гончаров приходить до висновку, що принципи права зазвичай характеризують як найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, визначають спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [2, с. 38]. О.Ф. Скакун визначає принципи права як об'єктивно властиві праву відправні засади, безперечні вимоги (позитивні зобов'язання), котрі пред'являються до учасників суспільних відносин з метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і суспільних інтересів [3, с.240]. Досліджуючи правову природу принципів права, Т.О. Коломєць справедливо акцентує увагу, що вони (принципи), з поміж іншого, є функцією загальнононормативного орієнтиру з подальшою конкретизацією у відповідних правових нормах [4, с. 68]. В.К. Колпаков трактує принципи як упізнані наукою і практикою позитивні закономірності, охарактеризовані (зафіксовані, закріплені) у відповідних поняттях [5, с. 21, 22], акцентуючи тим самим увагу на їх формуванні. Більш деталізовано до визначення природи виникнення принципів права підійшов О.В. Зайчук. За поглядами науковця принцип зароджується як певна ідея у теорії, закріплюється у системі правових норм і через них перетворюється у суспільні відно-

сини. Або навпаки: суспільні відносин концентруються і закріплюються у нормах права, на підставі яких формуються принципи. Таким чином, за міркуванням вченого, схема здійснення, перетворення у життя принципів співпадає з механізмом виникнення і реалізації права [6, с. 23], з чим ми повністю погоджуємось. В цьому контексті вважаємо за необхідне доповнити, що окрім визначення як векторів, орієнтирів розвитку правового регулювання, принципи права виконують і обмежувальну функцію по відношенню до введення у правову площину кардинальних змін, таким чином цементуючи, стабілізуючи, роблячи прогнозованим трансформацію вже існуючих «правил гри» встановлених державою. На відповідній особливості принципів права не одноразово звертали увагу у науковій літературі (Див. напр. 7, 8).

Окрім вже згаданого принципи права відіграють також важливу роль у правозастосуванні. Виступаючи своєрідною призмою, через яку розглядаються норми, принципи права формують переконання суб'єктів у правовій сфері, впливають на ухвалення ними юридично значущих рішень, виступають орієнтиром для тлумачення правових норм тощо [9, с. 67-68]. О.О. Уварова нагадує, що законодавство кожної держави складається з сукупності постанов, які мають обов'язкову силу, звідки витікає, що кожна з них перетинається з іншими і повинна тлумачитись, наскільки це можливо, щоб узгоджуватись з усією цією сукупністю [10, с. 107]. В цьому аспекті саме звернення до принципів права дозволяє утворити вихідний пункт для обмірковування і зважування правових норм за для уникнення протиріччя, подолати колізії і прогалини у законодавстві під час правозастосовної діяльності. Особливо яскраво роль принципів права у правозастосуванні висвітлюється в ході реалізації судом функцій правосуддя. Так, за поглядами С.В. Шевчука, саме звернення до принципів права дозволяє «інституціоналізувати» правові цінності, оскільки призначення судового рішення полягає в тому, щоб у ході вирішення конкретної справи виявити уявлення про ті реальні цінності, котрі, можливо, і не зафіксовані у писаному праві, і саме їх покласти в основу рішення» [11, с. 79]. На відповідному звертають увагу і багато інших

правників. Зокрема, Н. Л. Бондаренко зазначає: «розглядаючи спір, що виник між конфліктуючими сторонами, суд може і повинен посилатися на принципи права у всіх випадках, а особливо тоді, коли стикається із неврегульованим законом правовідношенням або коли виникає колізія правових норм. Це служитиме запорукою правильного застосування юридичних норм, прийняттю обґрунтованих і законних рішень, оскільки саме через судову практику розкриваються основоположні начала, головні ідеї правової системи, в тому числі і ті, що не знайшли нормативного закріплення в законодавстві» [12, с. 37]. В той же час «суддя, який не звертається у процесі правозастосування до принципів права, ризикує бути звинуваченим у сліпоті до соціальних цінностей, «автоматизмі» або недостатній обґрунтованості рішень, адже завдання судді – не просто застосовувати закон, а постійно приводити чинний правопорядок у відповідність із справедливістю» [10, с. 107] – цілком вірно акцентує О.О. Уварова.

Як бачимо, роль принципів в правовому регулюванні взагалі важко перевищити, через що стає архіактуальним завданням оптимізація і пошук теоретично-обґрунтованої ієрархічно-узгодженої системи принципів державного контролю у сфері господарської діяльності.

У сучасній науці до виокремлення переліку принципів як у теорії загального державного контролю, так і державного контролю за видовою диференціацією вчені підходять доволі плюралістично. Наприклад, О.Ф. Андрійко, досліджуючи організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади, до принципів контролю відносить системність, систематичність, законність, дієвість, гласність і прозорість [13, с. 28]. Значно ширший перелік принципів державного контролю пропонує В.М. Гаращук, а саме: законність, коректність, централізм, планову організацію діяльності контролюючих органів, професіоналізм, зрозумілість, науковість, відповідність заходів впливу, що застосовуються до порушників, які вчинили правопорушення, реальність, об'єктивність, повноту, комплексність, істотність, корисність, неупередженість, доброзичливість, універсальність, систематичність, дієвість, оперативність, результативність, гласність, офіційність, взаємодія спеціалізованих контролюючих органів між собою і з правоохоронними органами, раціональний розподіл контрольних повноважень контролюючими органами, концентрацію, допомогу підконтрольній структурі у виправленні помилок, тягар збору доказів, відповідальність контролюючого органу перед державою та підконтрольною структурою за об'єктивність контролю, раптовість [14, с. 98-106]. С.І. Лучковська розмірковуючи про принципи валютного контролю

пропонує наступний перелік: законність, об'єктивність, повнота, цілісність та системність, стабільність, гнучкість, гласність, компетентність, своєчасність, відповідальність [15, с. 55], а І.К. Дрозд до принципів фінансового контролю відносить: законність, незалежність, об'єктивність, гласність, системність, відповідальність, ендогенність [16]. Відмінних один від одного і подібних пропозицій у науковому просторі можливо привести ще багато. Майже кожне концептуальне дослідження проблем державного контролю супроводжувалась авторською пропозицією системи принципів державного контролю в тій чи іншій сфері поставлених під охорону суспільних відносин. Окремо слід згадати про наявність легального переліку принципів державного нагляду (контролю) закріпленого у ст. 5 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (Див. [17]).

На сьогоднішній день у науковому просторі переважає напрямок розкриття принципів на основі і у рамках інституціональної [18], контрольно-процесуальної приналежності, за джерелом нормативного походження [19] та за допомогою інших ознак. Оцінюємо відповідну тенденцію як позитивну адже погляд на сукупність принципів системно, із врахуванням та підкресленням ієрархічної, функціональної та інших особливостей принципів дозволяє сформувати більш деталізований механізм реалізації і взаємодії принципів державного контролю між собою. Однак не всі пропоновані класифікації за нашим переконанням є вдалимими. Вважаємо за доцільне погодимось із Д.В. Лученко який справедливо критикує пропозицію В.М. Шахова та І.Б. Горшенєва розділити принципи державного контролю на конституційні, загальнопроцесуальні та спеціалізовані. «Виділяючи конституційні принципи автори поклали в основу класифікації такий критерій як вид джерела, в якому вони закріплені, а виділення загальнопроцесуальних і спеціалізованих принципів є результатом систематизації на основі такого критерію як галузь розповсюдження їх дії», – пише Д.В. Лученко – «І хоча автори підкреслюють, що до конституційних відносяться не тільки ті принципи, які закріплюються в Основному Законі, але й ті, які несуть фундаментальне навантаження режиму і виступають свого роду з'єднуючими ділянками контрольно-процесуального режиму та інших компонентів суспільно-політичної атмосфери суспільства, таке зауваження не виправляє ситуації, оскільки стирає межу між конституційними і загальнопроцесуальними принципами контрольно-діяльності» [19, с. 101]. Вдалу пропозицію диференціації принципів демонструє, за

нашим поглядом, І.С. Орехова. Вчена наголошує, що систему принципів державного контролю у сфері господарської діяльності складають: 1) загальні принципи контролю як соціального явища, 2) принципи адміністративного процесу; 3) спеціальні принципи державного контролю господарської діяльності [20, с. 55]. При цьому, ми не можемо погодитися із віднесенням І.С. Орехової до принципів адміністративного процесу принципу законності та правової рівності [20, с. 16-17]. Вважаємо, що принцип законності є загально-правовим, а не процесуальним, в той час як процесуальні взаємовідносини пов'язанні із державним контролем не можуть бути побудовані на принципі правової рівності.

За нашим переконанням, для більш наглядної ілюстрації інституційно-структурних особливостей взаємодії принципів державного контролю у сфері господарської діяльності доречно обрати наступну класифікацію: 1) загально-правові принципи управління; 2) принципи державного контролю як управлінської діяльності; 3) спеціальні принципи державного контролю у сфері господарської діяльності.

До загально-правових принципів управління ми пропонуємо відносити: верховенство права, законність, гуманізм, справедливість, гласність, прозорість та ін. подібні. Ці принципи є характерними для будь якої управлінської діяльності (в тому числі і контрольної) і виступають фундаментальними, керівними ідеями розбудови усіх без виключення сфер правового регулювання. Зважаючи на їх відносну безперечність і високий рівень розробленості у науковому просторі, зміст загально-правових принципів управління в ході дослідження ми розкривати не будемо. Ця проблематика і так значно розроблена на теренах вітчизняної науки [Див. напр. 1].

Серед принципів державного контролю як управлінської діяльності ми вважаємо за доцільне виокремити наступні: об'єктивність, неупередженість, систематичність, оперативність, повнота, превентивність, плановість, раптовість, фахова спеціалізація контролюючих структур та презумпція добропорядності підконтрольного.

Принцип *систематичності* передбачає проведення державного контролю не одноразово, час від часу, а постійно, за визначеною схемою. Цей принцип тісно пов'язаний з принципом планової організації, з тією лише різницею, що вказує не на внутрішню (технічну) роботу, а на стратегічну політику держави в цьому питанні [21, с. 151].

Принцип *повноти* передбачає, що в роботі контролюючого органу не повинно бути прогалин, недоробок, а зібрана інформація повинна охоплювати предмет перевірки всебічно. При цьому, в ході проведення перевірки господарюючого суб'єкта орган владних повноважень зобов'язаний

звертати увагу на всі випадки порушення законодавчих приписів, а у разі їх виявлення в ході здійснення контрольних дій, незважаючи на те, що питання або напрямок роботи підконтрольної структури за планом конкретної роботи перевірки не підлягає, контролюючий орган повинен вжити відповідні заходи реагування або самостійно (в разі якщо виявлене порушення знаходиться у відданні перевіряючого), або шляхом повідомлення про виявлені порушення відповідним державним інституціям, в тому числі правоохоронним.

Із принципом повноти тісно пов'язаний принцип *об'єктивності*. Сутність принципу *об'єктивності* полягає в наданні контролерами органів владних повноважень за результатами контролю достовірної інформації, тобто такої, що максимально відповідає об'єктивній істині. А.О. Мухатаєв вірно акцентує увагу, що об'єктивність досягається шляхом покладання завдань контролю на осіб, які не зацікавлені в його результатах [22, с. 67] (фактично це синоніми – об'єктивність контролю = неупередженості). Також дотримання об'єктивності у контрольній діяльності досягається за допомогою формування професійного складу кадрів і розбудови системи державного контролю відповідно до *принципу фахової спеціалізації контролюючих структур*.

Плановість контролю забезпечує чітку, послідовну роботу за різними складовими контролю: за об'єктом контролю (коли в плановому порядку визначається, кого треба проконтролювати); за напрямками (або предметом) контролю (тобто планується, що саме підлягає вивченню на підконтрольному об'єкті); за суб'єктами контролю (вирішується, хто з фахівців або який контролюючий підрозділ буде здійснювати контроль); за строками контролю та ін [21, с. 148]. Плановість, окрім очевидного підвищення ефективності від результатів контролю як діяльності, відіграє функцію обмеження можливих проявів свавілля з боку контролюючих органів, деталізуючи на законодавчому рівні періодичність перевірок (Див., напр. зміст ст. 5 ЗУ «Про основні засади здійснення нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»).

Раптовість здійснення контролю можливо назвати своєрідним виключенням із загального правила плановості проведення державного контролю. Це фактично додатковий інструмент контролю створений державою для особливих випадків. При цьому, підстави позапланових перевірок є жорстко регламентованими з боку законодавця, що обумовлено все тією ж метою запобігання необґрунтованим численним перевіркам з боку контролюючих органів.

Принцип *оперативності* державного контролю передбачає швидке проведення контрольних

дій за відповідними повідомленнями про виявлення порушень, а також з метою попередження правопорушень і усунення причин, що їм сприяють. Погодимося із В.М. Гаращуком, який звертає увагу, що без оперативності така форма державного управління, як контроль, взагалі не матиме сенсу. «Чітке додержання цих принципів є показником високого професіоналізму контролерів, запорукою того, що правопорушники не встигнуть «приховати сліди» правопорушення, що, у свою чергу, сприятиме об'єктивності контролю [23, с. 155]. Варто зауважити, що В.М. Гаращук поряд з принципом «оперативність» як рівноцінні ставить «дієвість» і «результативність» контролю. І хоча віднесення названих особливостей до принципів державного контролю є цілком виправданим, за нашим переконанням, такі принципи як дієвість, результативність, ефективність та професіоналізм (перелічені ті, які найбільш часто зустрічаються у наукових працях) є притаманними будь-якої цілеспрямованої людської діяльності взагалі, а не лише діяльності пов'язаною із контролем та управлінням, а тому згадування їх як окремих принципів державного контролю вважаємо хоча і не зайвим, але не таким, що вказує на окрему специфіку контролю. Побудова ефективно діючого, результативного державного апарату із професійними кадрами – апріорі завдання будь-якої сучасної демократичної держави.

Принцип *превентивності* пов'язаний із попереднім і передбачає завчасне здійснення контролю з метою запобігання виникненню суттєвих відхилень фактичної реалізації діяльності підконтрольного об'єкта нормативним приписам закону [24, с. 47]. Превентивність досягається як шляхом прямого переконання у необхідності дотримання вимог законності і дисципліни шляхом проведення з боку контролюючих й інших органів роз'яснень і рекомендацій по веденню господарської діяльності, трансляції ідей невідворотності покарання у разі порушення нормативних приписів, розбудові довірливих взаємовідносин відносин між контролюючим і підконтрольним та проведення інших заходів. Опосередковано принцип превентивності реалізується за допомогою усвідомлення підконтрольними учасниками невідворотності зізнання репресивних заходів з боку держави у випадку порушення законодавчих вимог.

Принцип *фахової спеціалізації контролюючих структур* передбачає розбудову системи органів владних повноважень на основі предметної специфіки. Обмеження спектру повноважень контролюючих структур відносно відокремленою «ділянкою» суспільних відносин мінімізує розпорошування сил контролюючим органом і дозволяє досягнути високого рівня професіоналізму співробітників того чи іншого органу владних повноважень.

Принцип презумпції добропорядності підконтрольних передбачає, що усі підконтрольні вважаються добросовісними і дотримуються закону до тих пір, поки не буде доведено протилежне. Обов'язок доказування вини лежить на контролюючому суб'єкті.

Спеціальними принципами державного контролю у сфері господарської діяльності ми пропонуємо називати ті, які є характерними та (або) набувають додаткових ознак в рамках здійснення державними інституціями контрольно-наглядової саме в сфері господарювання. Варто зауважити, що вони є продовженням принципів загального державного контролю і одночасно принципів управління господарською цариною. До таких принципів ми пропонуємо відносити:

Принцип невтручання органу державного нагляду (контролю) у діяльність суб'єкта господарювання (за відсутності на те об'єктивних підстав) передбачає недопущення незаконного втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду. Безумовно, даний принцип є характерним і для інших підконтрольних сфер. Однак, саме у царині господарювання, там, де важливого значення набуває додержання правил конкуренції, формуванню і забезпеченню державою рівного господарського середовища із додержанням комерційної таємниці й іншої інформації стосовно діяльності підконтрольного, принцип невтручання органів владних повноважень у діяльність суб'єктів господарювання набуває неабиякого значення. Саме цьому він був віднесений нами до спеціальних принципів державного контролю у сфері господарської діяльності.

Рівність прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання є загальним принципом регулювання господарських відносин і безумовно виступає складовою частиною принципів державного контролю. У царині державного контролю у сфері господарської діяльності відповідний принцип передбачає створення однакових законодавчих умов для введення господарської діяльності в країні, недопущення дискримінації з боку державних органів, забезпечення захисту від монополізму, імплементації антиконкурентних світових практик контролю у сфері господарювання та ін.

Принцип мінімізації тиску на господарюючих суб'єктів є продовженням попереднього принципу. Формування основ управління сучасної економічної державної політики, як уже було зазначено раніше, ґрунтується на зменшенні втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання, що безумовно знаходить своє відображення і у державно-контрольній діяльності в означеній царині. Мінімізація тиску досяга-

ється за допомогою спрощення адміністративних процедур і зниження бюрократичного навантаження на суб'єктів господарювання, зменшення кількості перевірок або взагалі введення мораторіїв на проведення перевірок у тій чи іншій сфері господарювання, а також шляхом введення інших заходів з боку держави.

Принцип пріоритетності забезпечення безпеки життя і здоров'я людини, екологічної безпеки, обороноздатності країни, та ін. суспільних (публічних) інтересів у порівнянні з економічними інтересами господарюючих суб'єктів. Важливо відзначити, що зазначене зовсім не означає, що економічні інтереси господарюючих суб'єктів ігноруються, проте він підкреслює, що в разі конфлікту інтересів суспільні інтереси і безпека людини, країни і суспільства зазвичай мають перевагу. Цю думку підтверджує наявність численної кількості спеціалізованих органів контролю, характер їх повноважень у сфері господарювання і кількість поставлених під охорону прав і свобод громадян які є споживачами товарів і послуг господарюючих суб'єктів.

Підводячи підсумок зауважимо, що нами було виділено і розкрито зміст основних за нашим переконанням принципів державного контролю у сфері господарської діяльності. Даний перелік не є вичерпним і може бути доповнений.

Література

1. Загальна теорія держави і права: підруч. / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с.
2. Гончаров Г.Ю. Правове регулювання дисципліни праці в сучасних умовах. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Дніпропетров. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2015. 187 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
4. Коломоець Т. О. Державний контроль у галузі чорної металургії в Україні: організаційно-правовий аспект: моногр. / Т. О. Коломоець, П. С. Лютіков. – Запоріжжя: Запорізьк. нац. ун-т, 2009. 216 с.
5. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підруч. / В. К. Колпаков. Київ: Юрінком Інтер. 1999. 736 с.
6. О.В. Зайчук. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. Альманах права. Вип. 3. 2012. – С. 22-28.
7. Словська І. Є. Правові обмеження функціонування державної влади в контексті захисту національної безпеки. *Право та державне управління*. 2005. №1 (18). С. 40-46
8. Олейников С. М. Правові обмежувальні імперативи для влади: види та склад. *Grail of Science*. 2021. № 5. С. 60–67.
9. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с.
10. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія / О. О. Уварова. – Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
11. Шевчук С. В. Судовий прецедент у праві ЄС. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 6. С. 78-85.
12. С.С. Осадчук. Застосування принципів права у правотворчому та правозастосовному процесах. *Наше право*. 2012. №3. ч.3. С.32-37.
13. Виконавча влада і адміністративне право: моногр. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ.: Вид. дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
14. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні: моногр. / В. М. Гаращук. Харків.: Фоліо, 2002. 176 с.
15. Лучковська С.І. Правові основи валютного контролю: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 197 с.
16. Дрозд І.К. Державний фінансовий контроль: навч. посіб. / І.К. Дрозд, В.О. Шевчук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. Київ. :Імекс-ЛТД, 2007. 304 с.
17. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст.389.
18. Бардаш С. Щодо побудови базової класифікаційної моделі господарського контролю. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2009. № 2. С. 66-71.
19. Лученко Д.В. Контрольне провадження: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава, Харків, 2003 – 180 с.
20. Орехова І. С. Державний контроль господарської діяльності: адміністративно-правові засади автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2009. 21 с.
21. Замченко А.О. Принципи нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю України : дис... канд. наук: 12.00.05 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2008. 197 с.
22. Мухатаєв, А. О. Правовий статус та законодавчі засади контрольних повноважень органів державної контрольно-ревізійної служби в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2005. 195 с.
23. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 412 с.
24. Гупаловська, М. Теоретико-концептуальні засади державного фінансового контролю. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 4. С. 44-49.

Анотація

Світличний В. А. Принципи державного контролю у сфері господарської діяльності. – Стаття.

В статті досліджується проблематика визначення системи принципів державного контролю у сфері господарської діяльності. Акцентовується увага на ролі принципів права і принципів державного контролю у сфері господарської діяльності в правовому регулюванні. Проводиться аналіз сучасних підходів до визначення переліку як принципів державного контролю, так і принципів державного контролю у сфері господарської діяльності, звертається увага на популярності у сучасному науковому просторі напрямку

розкриття принципів на основі і у рамках інституційної, контрольно-процесуальної приналежності, за джерелом нормативного походження та за допомогою інших ознак, при цьому, деякі з таких наукових пропозицій піддаються критиці. Пропонується для більш наглядної ілюстрації інституційно-структурних особливостей взаємодії принципів державного контролю у сфері господарської діяльності розділяти принципи на: загально-правові принципи управління; принципи державного контролю як управлінської діяльності; спеціальні принципи державного контролю у сфері господарської діяльності. Доводиться доцільність віднесення до загально-правових принципів управління принципи: верховенство права, законність, гуманізм, справедливість, гласність, прозорість та ін. подібні. В свою чергу, серед принципів державного контролю як управлінської діяльності виокремлюються: об'єктивність, неупередженість, систематичність, оперативність, повнота, превентивність, плановість, раптовість, фахова спеціалізація контролюючих структур та презумпція добропорядності підконтрольного. Детально розкривається зміст кожного з названих. В рамках дослідження відстоюється позиція, що спеціальними принципами державного контролю у сфері господарської діяльності необхідно визнавати ті, які є характерними та (або) набувають додаткових ознак в рамках здійснення державними інституціями контрольно-наглядової саме в сфері господарювання. Наголошується, що спеціальні принципи є одночасно як продовженням принципів загального державного контролю, так і принципів управління господарською сферою. Наводиться характеристика основних спеціальних принципів державного контролю у сфері господарської діяльності.

Ключові слова: державний контроль у сфері господарської діяльності, принципи, принципи права, принципи державного контролю.

Summary

Svitlychnyi V. A. Principles of state control in the sphere of economic activity. – Article.

The article examines the problems of determining the system of principles of state control in the sphere of

economic activity. Attention is focused on the role of the principles of law and the principles of state control in the sphere of economic activity in legal regulation. The analysis of modern approaches to determining the list of both the principles of state control and the principles of state control in the sphere of economic activity is carried out, attention is drawn to the popularity in the modern scientific space of the direction of disclosure of principles on the basis and within the framework of institutional, control and procedural affiliation, by the source of normative origin and with the help of other features, while some of these scientific proposals are criticized. It is proposed to divide the principles into: general legal principles of management; principles of state control as managerial activity; special principles of state control in the sphere of economic activity for a more visual illustration of the institutional and structural features of interaction between the principles of state control in the sphere of economic activity. The expediency of attributing the following principles to the general legal principles of management: the rule of law, legality, humanism, justice, transparency, transparency, etc. is proved. In turn, among the principles of state control as a managerial activity are distinguished: objectivity, impartiality, systematicity, efficiency, completeness, prevention, planning, surprise, professional specialization of controlling structures and the presumption of integrity of the controlled. The content of each of them is revealed in detail. Within the framework of the study, the position is defended that special principles of state control in the sphere of economic activity should be recognized as those that are characteristic and (or) acquire additional features within the framework of state institutions' implementation of control and supervisory control in the sphere of economic activity. It is noted that the special principles are both a continuation of the principles of general state control and the principles of economic management. The article describes the main special principles of state control in the sphere of economic activity.

Key words: state control in the sphere of economic activity, principles, principles of law, principles of state control.

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.16>**М. М. Тернушак***orcid.org/0000-0002-3370-400X**доктор юридичних наук, доцент,**доцент кафедри адміністративного права та процесу, фінансового, інформаційного права
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ПРОВАДЖЕННЯ (ПРИНЦИПИ ТА ПРОЦЕДУРА)

Постановка проблеми. Адміністративно-деліктні правовідносини, полягають у розв'язанні (розгляді та вирішенні) справ про адміністративні правопорушення. З точки зору теорії адміністративного права, деліктні відносини визначаються як діяльність уповноважених підвідомчих органів (публічної адміністрації та судів) щодо вирішення адміністративних справ, предметом яких виступають протиправні дії осіб, що кваліфікуються адміністративними проступками.

Наразі, адміністративно-правова наука перебуває у стані активної трансформації, зумовленої дерадянizaцією вітчизняного законодавства та приведенням до європейських стандартів.

В площині предмету загального адміністративного права, особливу роль відіграють саме адміністративно-деліктні відносини, адже правову основу їх реалізації складають положення КУпАП, що прийнятий в радянський період. Як відомо ведеться активна експертна законопроектна робота щодо подальшого прийняття та впровадження нового Адміністративного кодексу (Кодексу про адміністративні проступки), який регулюватиме адміністративну підвідомчість стосовно нової категорії в системі правопорушень – адміністративних проступків. Трансформація ж адміністративно-деліктного кодифікованого законодавства акумулюватиме і зміни щодо регулювання іншої категорії правопорушень, які підвідомчі суду.

Мета статті. В статті ставимо завдання надати теоретико-правову характеристику адміністративно-деліктного провадження, зокрема аналізу процедури (стадійності) через призму оновлення правової основи відповідного провадження.

Виклад матеріалу. Наука адміністративного права та теорія адміністративно-деліктного права тлумачить провадження у справах про адміністративні правопорушення як: процесуальну діяльність на підставі визначених законодавцем правил щодо встановлення об'єктивної істини у справі про адміністративний проступок і прийняття рішення відповідно до чинного законодавства [1]; комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених процесуальних дій, спрямованих на своєчасне, повне і об'єктивне з'ясування обста-

вин кожної справи, вирішення її у точній відповідності до законодавства, які здійснюються спеціально уповноваженими органами або посадовими особами державних органів з метою охорони прав й законних інтересів громадян, юридичних осіб, їх власності, конституційного ладу України, встановленого правопорядку [2] регламентовану адміністративно-процесуальними нормами низку послідовних дій публічної адміністрації щодо реалізації заходів, спрямованих на всебічний, повний, об'єктивний розгляд справи по суті, винесення рішення або постанови та їх виконання щодо захисту загальних прав і свобод, визначених суспільством та закріплених у нормах права, на яке спрямоване протиправне діяння [3]; сукупність нормативно визначених процесуальних дій уповноважених посадових осіб направлених на виявлення факту адміністративного проступку, порушення за ним справи та вирішення її у відповідності з законом [4].

Отже, провадження в справах про адміністративні правопорушення (адміністративно-деліктне) – це діяльність судів загальної юрисдикції, публічної адміністрації (органів виконавчої влади їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування (адміністративних комісій при місцевих радах або виконавчих комітетів місцевих рад)) щодо розгляду та вирішення адміністративних справ, з приводу притягнення осіб, що вчинили правопорушення (проступки) до адміністративної відповідальності, зокрема із застосування заходів адміністративного примусу (забезпечення провадження про адміністративні правопорушення, регламентованих у КУпАП), накладення адміністративних стягнень (покарання) та/або застосування заходів впливу до неповнолітніх. Відтак, під адміністративно-деліктним провадженням слід розглядати комплекс процесуальних порядків по розгляду та вирішенні справ адміністративної юрисдикції, з приводу притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, що складається з таких стадій:

- порушення провадження та адміністративне розслідування;
- розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення рішення (постанови);

- перегляд постанови;
- виконання постанови.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення як і будь-яке інше юридичне провадження ґрунтується на системі принципів. На підставі принципів провадження формуються нормативні приписи, що регламентують процес його здійснення [5].

Чинна редакція КУпАП не містить систематизованого переліку принципів деліктного провадження, а має місце висвітлення принципів у окремих статтях кодексу, зокрема ст. 7 «Забезпечення законності при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення», ст. 248 «Розгляд справи про адміністративне правопорушення на засадах рівності громадян», ст. 249 «Відкритий розгляд справи про адміністративне правопорушення» і т. д.

Натомість, трактування та характеристика принципів відповідного провадження досить широко досліджена у теоретичній площині виходячи із судової практики та практики реалізації адміністративно-деліктного провадження. Сутність та зміст принципів деліктного провадження, надає можливість їх реального втілення у процесі розгляду справ про адміністративні правопорушення, незалежно від суб'єкта, який його здійснює та обставин справи [5].

Загальними принципами деліктного провадження є верховенство права та презумпція невинуватості. Сутність принципу верховенства права у справах про адміністративні правопорушення полягає у визначенні його обов'язкових елементів, таких як – законність, правова (юридична) визначеність, заборона сваволі, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, недискримінація й рівність перед законом [6].

Презумпція невинуватості, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, вважається невинною доти, доки інше не буде доведено й зафіксовано в установленому законом порядку. Відтак, обов'язок доказу провини порушника покладено на обвинувача, а притягнутий до відповідальності не зобов'язаний доводити свою невинуватість, хоча й має на це право. З презумпції невинуватості також випливає, що будь-який сумнів тлумачиться на користь особи, що притягається до відповідальності [7].

До спеціальних принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення належить публічність (гласність); самостійність суб'єктів юрисдикції в ухваленні рішень; установлення об'єктивної істини; оперативності та економічності [6], права на захист.

Зміст принципу публічності (гласності) передбачає можливість для учасників провадження безпосередньо знайомитися з усіма матеріалами у справі та подальший відкритий розгляд

справи. Вимога про відкритий розгляд справи означає, що відповідний орган або посадова особа зобов'язані своєчасно повідомити учасникам про місце і час розгляду справи, зокрема за правилами законодавства справа може розглядатися за місцем роботи або проживання правопорушника. В свою чергу, суб'єкт розгляду і прийняття рішення у справі не мають права відмовити заінтересованим особам у їх проханні бути присутніми на розгляді конкретних справ про адміністративні правопорушення [8, с. 121-122].

Принцип самостійності суб'єктів юрисдикції в ухваленні рішень конкретизований у ст. 217 Адміністративного кодексу, що визначає повноваження посадових осіб, які розглядають справи про адміністративні правопорушення, які полягають у накладенні адміністративних стягнень, у межах встановлених повноважень і лише під час виконання службових обов'язків.

Принцип установлення об'єктивної істини означає, що всі справи розглядаються всебічно, збираються, перевіряються і враховуються всі необхідні матеріали і докази. Зміст цього принципу знаходить відображення у ст. 245 Адміністративного кодексу, що визначає основні завдання деліктного провадження. Цей принцип зобов'язує посадових осіб, що розглядають справи, досліджувати всі обставини та їх взаємозв'язки у тому вигляді, в якому вони існували дійсно, і на цій підставі виключити однобічний, упереджений підхід до вибору рішення. [8, с. 124].

Принцип оперативності та економічності деліктного провадження реалізується шляхом встановленням строків вирішення справ з урахуванням складнощів конкретних проваджень та введенням спрощених проваджень (накладення стягнення на місці вчинення правопорушення без складання протоколу), що забезпечує економію коштів і часу [5]. Оперативність розгляду справ забезпечується встановленням конкретних строків для розгляду провадження, які загалом не перевищують п'ятнадцяти днів [5], хоча визначено і коротші терміни сім, п'ять, три і один день в залежності від виду правопорушення.

Принцип права на захист здійснюється наданням особі, яка притягається до відповідальності, необхідних правових можливостей для доведення своєї невинності або наведення обставин, що пом'якшують її вину [8, с. 124]. Цей принцип об'єктивізується у нормах гл. 24 Адміністративного кодексу та низкою статей (ст. 7, 269).

Інша ситуація пов'язана із новою редакцією Проекту Кодексу про адміністративні проступки, у якому передбачена окрема гл. 3 ст. 6-13 «Принципи відповідальності за адміністративні проступки» на яких ґрунтується порядок притягнення до адміністративної відповідальності. Так

адміністративна відповідальність за вчинення проступку базується на таких принципах, як: верховенства права, законності, рівності перед законом, презумпції невинуватості, справедливості, індивідуалізації адміністративного стягнення, гуманізму.

Такий підхід є кращим оскільки має місце трактування самого змісту конкретного принципу у відповідних відносинах та специфіки застосування в умовах визначеним кодексом, на відміну із теперішнім фрагментарним регулюванням змісту вищеперерахованих принципів та суб'єктивною їх інтерпретацією.

Стадійність розгляду деліктних справ обумовлена специфікою розгляду окремих категорій справ, порядками та термінами розгляду, їх підвідомчістю, що в сукупності встановлює особливу нормативну процедуру. Тому, процедура розгляду провадження у справах про адміністративні правопорушення – це регламентований порядок виконання процесуальних стадій та етапів щодо розгляду справи стосовно притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності в наступній послідовності: порушення провадження та адміністративне розслідування, розгляду справи відповідно до підвідомчості, винесення постанови по справі, перегляд постанови та виконання постанови.

Порушення провадження та адміністративне розслідування – це початкова стадія провадження в справах про адміністративні правопорушення, яка становить сукупність дій, спрямованих на встановлення самої події правопорушення, обставин правопорушення, їх фіксацію та кваліфікацію. стадії складається протокол про адміністративне правопорушення, відбираються пояснення, застосовуються заходи забезпечення провадження (адміністративне затримання, огляд особи, речей і документів, вилучення речей і документів). В свою чергу, Адміністративне розслідування, передбачає складання уповноваженими посадовими особами адміністративних органів, представниками громадських організацій чи органів громадської самодіяльності протоколу про адміністративне правопорушення за місцем його вчинення (за фактом безпосередньої фіксації) або ж за заявою потерпілого чи свідків правопорушення.

Розгляд справи про адміністративне правопорушення встановлює порядок згідно з якими суддя, який, отримавши відповідну справу чи посадова особа адміністративного органу або ж колегіальний орган з'ясувавши причини та умови вчиненого проступку здійснює безпосередній розгляд справи по суті. Відповідна стадія врегульована ст. 276-282 КУпАП.

Однією із важливих гарантій захисту прав особи, забезпеченні законності та обґрунтованості

застосування адміністративних стягнень є можливість перегляду винесених постанов. Постанова може бути оскаржена або в адміністративному, або в судовому порядку, особою, щодо якої її винесено або ж потерпілим, їх представниками, а також прокурором. При цьому, в залежності від того, куди можна подати скаргу, виділяють наступні варіанти оскарження. Перший полягає в тому, що постанова може бути оскаржена до вищого органу (вищій посадовій особі) або до адміністративного суду. Другий порядок передбачає, що оскаржена скарга спочатку подається до вищого органу (вищій посадовій особі), після чого, якщо його рішення не задовольняє скажника, – до місцевого загального адміністративного суду.

Завершальною стадією провадження у справах про адміністративні правопорушення, суть якої полягає в практичній реалізації адміністративного стягнення. Стадія виконання постанов про накладення адміністративних стягнень складається із декількох етапів: звернення постанови до виконання, безпосереднє виконання.

Саме провадження у справах про адміністративні правопорушення поділяється на загальне та спрощене. Відмінність загального та спрощеного провадження полягає у комплексі процесуальних дій та заходів, які вчиняються при розгляді справи.

Загальне провадження передбачає складається із таких стадій як: порушення справи та адміністративне розслідування; розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення рішення (постанови); виконання постанови. У рамках загального провадження обов'язково має місце складання протоколу про адміністративне правопорушення (процесуальна фіксація) та нерідко застосовуються заходи забезпечення деліктного провадження такі як адміністративне затримання, вилучення речей та документів, в тому числі посвідчення водія, огляд на стан сп'яніння та інші. Відповідне провадження чітко регламентовано у р. IV Адміністративного кодексу.

Зміст спрощеного провадження визначає порядок та підстави розгляду справи (винесення постанови) уповноваженою особою підвідомчого органу без складання адміністративного протоколу та характеризується оперативністю та мінімальною кількістю процесуальних дій. Підстави застосування даного провадження врегульовані законодавчо (ст. 258 КУпАП).

Натомість у новому проекті Кодексу про адміністративні проступки процедура здійснення адміністративно-деліктного провадження напрацьована за аналогією з законом «Про адміністративну процедуру» і це зрозуміло враховуючи виключно адміністративну підвідомчість

проступків. Тому процедурна частина проекту Кодексу про адміністративні проступки (р. 9 ст. 421-494) умовно складається із таких стадій, як: відкриття провадження у справі, застосування заходів забезпечення провадження, зупинення та закриття провадження, розгляд та вирішення справи, прийняття та оскарження адміністративного акту, виконання адміністративного акту.

Висновки і пропозиції. Таким чином, положення КУПАП окреслюють загальні засади та чітко регламентують порядок здійснення (процедуру) адміністративно-деліктного провадження.

Попри це, порівнюючи діючу процедуру здійснення деліктного провадження (регламентовану в КУПАП) з процедурою визначеною у Проекті Кодексу про адміністративні проступки спостерігаємо певні відмінності.

По-перше, розширено перелік підстав закриття провадження та напрацьовано підстави зупинення провадження, що є певною новацією відносно положень КУПАП.

По-друге, суттєвий вплив на процедуру деліктного провадження має обмеження виключною адміністративною підвідомчістю, яка, в свою чергу, встановлює нові правила накладення адміністративних стягнень, розширює перелік заходів забезпечення провадження.

По-третє, за результатами розгляду справи передбачається прийняття саме адміністративного акту, що визначено у ст. проекту Кодексу про адміністративні проступки. Таке законодавче формулювання ототожнює адміністративно-деліктні відносини з процедурними, що розширюватиме концепт адміністративної процедури щодо її предметного наповнення.

Література

1. Колпаков В. К. Поняття і принципи адміністративно-деліктного провадження В. К. Колпаков. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східно-європейського права*. 2013. № 1. С. 18–23. URL: <http://easternlaw.com.ua/uk/zagalne-administrativne-pravo-kolpakov-v-k-ponjattja-i-principi-administrativno-deliktного-provadžhennja>
2. Кимлик Р. В. Особливості адміністративно-деліктного провадження щодо неповнолітніх. URL : file:///C:/Users/admin/Downloads/vaau_2014_11_3_4.pdf
3. Гнатюк С. С. Провадження в справах про адміністративні проступки: проблемні питання структури: монографія. С. С. Гнатюк. Львів. ЛьвДУВС. 2011. 156 с.
4. Завальний М. В. Місце адміністративно-деліктного провадження в адміністративному процесі. *Форум права*. 2008. № 1. С. 140-146. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08zmvvap.pdf>
5. Іванцов О. В. Принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення: систематизація та розкриття змісту. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1(16) том 3. 2017. С. 137-141.
6. Ковальова О. В. Принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Пів-*

денноукраїнський правничий часопис. № 3. Ч. 1. 2021. С. 26-31.

7. Ковалів М. В. Провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 240–248.

8. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право). Навчальний посібник. К. Юрінком Інтер, 2008. 256 с.

Анотація

Тернушчак М. М. Теоретико-правова характеристика адміністративно-деліктного провадження (принципи та процедура) – Стаття.

У статті розглянуто принципи та процедура адміністративно-деліктного провадження через призму аналізу положень Кодексу України про адміністративні правопорушення та наукових джерел з відповідної проблематики.

Проведено порівняльно-правову характеристику законодавчої регламентації порядку здійснення (процедури) та принципів забезпечення деліктного провадження на підставі зіставлення норм чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення та проекту Кодексу України про адміністративні проступки, щодо розробки та подальшого впровадження якого ведеться активна експертна робота.

Розкрито зміст адміністративно-деліктного провадження, класифіковано принципи відповідного провадження та визначено їх сутність, описано процедуру здійснення деліктного провадження. Сформовано авторську пропозицію щодо трактування адміністративно-деліктного провадження, під яким слід розглядати комплекс нормативно-врегульованих процесуальних порядків по розгляду та вирішенні справ адміністративної юрисдикції, з приводу притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, що складається з таких стадій: порушення провадження та адміністративне розслідування; розгляд справи про адміністративне правопорушення та винесення постанови (рішення); перегляд постанови; виконання постанови.

Резюмовано, що, на даний час, адміністративно-правова наука трансформується під впливом європеїзації нормативного забезпечення в цілому, так і у частині регулювання законодавства про адміністративні правопорушення (проступки) зумовленої деграданізацією вітчизняного законодавства.

Констатовано, що в розрізі предмету загального адміністративного права, адміністративно-деліктні відносини відіграють особливу роль з точки зору практичної частини системи адміністративного права, а їх правова основа потребує оновлення, оскільки Кодекс України про адміністративні правопорушення прийнятий ще в радянський період.

Ключові слова: адміністративно-деліктне провадження, адміністративні проступки, процедура, принципи, адміністративна відповідальність.

Summary

Ternushchak M. M. Theoretical and legal characteristics of administrative tort proceedings (principles and procedure) – Article.

The article examines the principles and procedure of administrative tort proceedings through the prism of analysis of the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and scientific sources on the relevant issues.

The author makes a comparative legal characterization of the legislative regulation of the procedure and principles of ensuring tort proceedings based on a comparison of the provisions of the current Code of Ukraine on Administrative Offenses and the draft Code of Ukraine on Administrative Offenses, which is currently being actively developed and implemented by experts.

The author reveals the content of administrative tort proceedings, classifies the principles of such proceedings and defines their essence, and describes the procedure for conducting tort proceedings. The author formulates the author's proposal for the interpretation of administrative tort proceedings, which should be understood as a set of statutory and regulatory procedural procedures for consideration and resolution of administrative jurisdiction cases involving bringing perpetrators to administrative liability, consisting of the following stages: initiation of proceedings and

administrative investigation; consideration of an administrative offense case and issuance of a resolution (decision); review of the resolution; enforcement of the resolution.

The author summarizes that, at present, administrative law science is being transformed under the influence of Europeanization of regulatory framework in general, and in terms of regulation of legislation on administrative offenses (misdemeanors) due to de-Sovietization of national legislation.

It is stated that in the context of the subject matter of general administrative law, administrative-tort relations play a special role in terms of the practical part of the administrative law system, and their legal basis needs to be updated, since the Code of Ukraine on Administrative Offenses was adopted in the Soviet period.

Key words: administrative tort proceedings, administrative offenses, procedure, principles, administrative liability.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.17>

Г. М. Андрусяк

orcid.org/0000-0003-1681-7384

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права і процесу

Волинського національного університету імені Лесі Українки

СУТНІСТЬ ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ,
КРІЗЬ ПРИЗМУ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ

Постановка проблеми. Здебільшого проблему юридичних фактів розглядають представники науки приватних галузей права (цивільного, сімейного, трудового), а також теоретики права. Попри те, що публічно-правова сфера пронизана юридичними фактами, науковці відповідні питання не висвітлюють. Для кримінального права, вважаємо, переважно характерні негативні юридичні факти, як-от злочини, кримінальні проступки. Однак цій галузі властиві й позитивні юридичні факти (наприклад, позитивна посткримінальна поведінка особи), до яких належать й обставини, що виключають злочинність діяння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як зазначалося вище, у теорії кримінального права проблема обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння крізь призму юридичних фактів не висвітлювалася, попри те, що загалом обставини характеризувалися багатством вченими-криміналістами, як-от Ю. В. Баулін, О. О. Дудоров, О. О. Кваша, П. С. Матишевський, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк, Н. М. Ярмиш та іншими.

Мета статті полягає у висвітленні питання сутності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, крізь призму юридичних фактів.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи, що слід розуміти під юридичним фактом, науковці здебільшого зазначають, що це «конкретні життєві обставини, з наявністю та/або відсутністю яких норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин. Юридичні факти є життєвими обставинами (діями та подіями, наявними або відсутніми, такими, що залежать або не залежать від волі людини), що прямо або опосередковано визначені гіпотезою норми права; саме вони є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин». [1, с. 232].

За вольовою ознакою науковцями виокремлюються юридичні дії та події. Юридичні дії – це

правомірні або неправомірні юридично значущі вчинки особи, які можуть виступати у формі юридичних актів та юридичних вчинків. Юридичні події – це абсолютні чи відносні юридично значущі життєві обставини, настання яких не залежить від волі людини [1, с. 232–233]. Власне різного роду юридичні факти можуть виступати «пусковим механізмом» для виникнення права іншої особи на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам. Наприклад, юридичний акт у вигляді незаконного наказу або розпорядження є «негативним» юридичним фактом (юридичним актом), видання якого зумовлює виникнення фактичного складу такої обставини, як виконання наказу або розпорядження. Тобто, стосовно класифікації юридичних фактів, що наводилася вище, юридичні акти – це вид не лише правомірних юридичних фактів, а й неправомірних, які реалізуються в межах кримінально-правових відносин. Юридичний вчинок, поява якого не залежить від спрямованості волі на її настання, може бути підставою спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам за наявності фактичного складу крайньої необхідності, виправданого ризику. Тобто, як і стосовно юридичних актів, юридичні вчинки можуть мати негативну конотацію в кримінально-правових відносинах. Юридичні ж дії неправомірного характеру виступають підставою виникнення фактичного складу більшості обставин, як-от необхідна оборона, затримання особи, яка вчинила злочин тощо.

Юридичні події, настання яких не залежить від волі людини, також можуть зумовлювати виникнення в особи можливості реалізації права на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам. Це стосується як відносних, так і абсолютних юридичних подій. Йдеться про юридичні події, що можуть зумовити виникнення фактичного складу таких обставин, як крайня необхідність, виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Наприклад, юридичною

подією щодо останньої обставини (ст. 43-1 КК) слід визнавати введення в Україні воєнного стану або настання періоду збройного конфлікту. Таке твердження впливає з формулювання ч. 1 ст. 43-1 КК.

Окремі науковці виокремлюють не лише юридичні дії та юридичні дії та юридичні події, а й юридичні (правові) стани [2]. Наприклад, правовий стан визначається як «обумовлений соціально-культурними умовами життєдіяльності суспільства різновид соціального стану, який представляє собою спосіб юридичного буття суб'єктів, об'єктів або суспільних відносин у визначений проміжок часу у визначеному просторі, як правило, закріплений у встановленому законом порядку» [3, с. 18].

І. М. Волкова в своїх дослідженнях розмежовує такі поняття, як «факти-стани» та «юридичні (правові) стани». На її думку, «юридичний (правовий) стан – це обумовлений економічним, політичним, культурним рівнем розвитку суспільства особливий різновид стану, що фіксує момент стабільності, стійкості, спокою у зміні, русі та розвитку правових об'єктів і суб'єктів у певний момент часу за визначених умов, який відображений або об'єктивно існує в праві. До його ознак належать: це родове явище і відносно самостійний елемент правової системи; характеризує буття правових об'єктів і суб'єктів; фіксує момент стабільності у зміні, розвитку, русі правових об'єктів і суб'єктів у певний момент часу; відображений у праві; визначається рівнем економічного, політичного, культурного розвитку суспільства; існує впродовж визначеного періоду в часі. Цей термін охоплює велику кількість правових явищ, наприклад, споріднення, громадянство, крайня необхідність» [4, с. 51].

Повністю поділяємо підхід цієї авторки до розуміння юридичних фактів-станів та до правових (юридичних) станів. Власне правові (юридичні) стани, на нашу думку, окрім іншого, характеризуються протяжністю в часі, на відміну від юридичних фактів-станів, які можуть і не мати такої властивості, однак визначає певну сукупність обставин, умов, в яких перебуває особа.

Тому юридичний стан-факт – це таке явище правової дійсності, яке породжує інший юридичний факт, що характеризується сукупністю певних ознак (елементів), притаманних відповідній особі чи ситуації, що визначають їх у даний момент часу, породжує визначені юридичні наслідки та зумовлює реалізацію особою, яка перебуває у відповідному правовому стані, своїх суб'єктивних прав та обов'язків. Юридичний факт-стан може і не мати продовжуваного характеру, він може не бути протяжним, а навпаки, швидкоплинним, однак таким, що

зумовив ситуацію, коли особа реалізує свій правовий статус, що тягне для неї правові наслідки. Тобто, юридичний стан-факт виконує в цьому випадку роль конкретизатора, способу реалізації особою її прав та обов'язків (правового статусу). Проте, на відміну від інших юридичних фактів, що аналізувалися вище, наприклад, від юридичних дій, юридичні стани-факти не лише самі по собі зумовлюють виникнення, зміну або припинення правових відносин, а й самі породжуються іншими юридичними фактами, відмінними від них, які й зумовлюють виникнення юридичного стану-факту. Таким чином, між юридичним фактом, що викликає появу юридичного факту-стану існує тісний причинно-наслідковий зв'язок, відповідно до якого перший з них з закономірністю породжує другий, є його причиною. Водночас зворотна ситуація не може мати місця – юридичний факт-стан не може зумовити виникнення юридичного факту. Тобто, між юридичним фактом та юридичним фактом-станом існує генетичний зв'язок, за якого має місце причинно-наслідковий зв'язок між першим та другим та вони взаємопов'язані між собою.

Юридичний стан-факт окрім того, завжди є конкретним та певним чином виражений назовні та містить інформацію про правовідносини, які породжені разом з ним. Нормативно ж юридичні факти-стани передбачаються в гіпотезах правових норм як обставини, які тягнуть виникнення, зміну чи припинення правовідносин, може бути зафіксовано в процедурній формі та може зумовити виникнення, зміну чи припинення правовідносин самостійно чи в сукупності з іншими юридичними фактами, активно формує статус суб'єкта права.

Юридичні факти-стани можуть входити в більший конгломерат подібних обставин, що іменується фактичним складом. При цьому термін «фактичний» в цьому випадку використовується для того, щоб показати, що на виникнення, зміну чи припинення правовідносин впливає не один якийсь факт, а їх сукупність. Фактичний склад як сукупність окремих юридичних фактів, утворює їх систему в розвитку та взаємозв'язку. При цьому основною властивістю фактичного складу є те, що правовий наслідок (виникнення, зміна або припинення правовідношення) виникає за наявності усіх його елементів.

Як зазначає Г. М. Чувакова, для фактичного складу як сукупності окремих юридичних фактів є їхній розвиток у вигляді накопичення тих елементів фактичного складу, що має юридичний характер, тобто поява одного елемента відкриває юридичну можливість для наступних тощо, доки не будуть накопичені всі елементи фактичного складу». На її думку, оскільки настання кожного факту спричиняє правові наслідки (відкри-

вається юридична можливість настання наступного факту), то всі елементи фактичного складу визнаються юридичними фактами. При цьому «заключним елементом фактичного складу є не просто останній факт, що наступив при розвитку складу, а той факт, за наявності якого виникають передбачені нормами права правові наслідки» [5, с. 90, 95, 101].

Важливо відзначити, що юридичні стани-факти у таких фактичних складах відіграють основне, сутнісне та завершальне значення, є основним елементом фактичного складу. Інші ж юридичні факти не мають самостійного значення, мають факультативне (додаткове) значення. У більшості випадків так юридичні факти, відмінні від фактів-станів, що входять у фактичні складу, втрачають своє самостійне юридичне значення та враховуються постільки, поскільки вони вплинули на виникнення факту-стану. Тобто, юридичні факти-стани як елементи фактичних складів мають сутнісний характер та відображають головний зміст правової ситуації. Попри те, що, як зазначалося вище, інші юридичні факти втрачають своє самостійне юридичне значення, вони в сукупності з фактом станом враховуються для оцінки правової ситуації комплексно та в цілому. Адже якби не існувало юридичного факту, то не виник би факт-стан. Відзначимо також і те, що юридичні факти, які зумовлюють виникнення фактів-станів, носять зазвичай одномоментний (разовий) характер, і такими юридичними фактами можуть виступати юридичні дії або юридичні події.

Ураховуючи викладене, вбачається, що обставини слід розглядати крізь призму власне таких фактичних складів, в яких має місце кілька юридичних фактів (елементів фактичного складу), в яких першим рівнем юридичних фактів виступає та юридична дія чи подія, що породжує виникнення юридичного стану-факту. Так, юридичними фактами, що зумовлюють виникнення в особи правового стану-факту, коли вона реалізовує своє право на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам, виступають: суспільно небезпечне посягання іншої особи (при необхідній обороні), вчинення кримінального правопорушення потерпілим (при затриманні особи, яка вчинила кримінальне правопорушення), небезпека, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави (при крайній необхідності), фізичний або психічний примус з боку іншої особи (при фізичному або психічному примусі), віддання наказу або розпорядження (при виконанні наказу або розпорядження), подія чи дія, яка зумовила виникнення ризикованої ситуації (при виправданому ризику), виконання особою спеціального

завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності (при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації), воєнний стан або період збройного конфлікту, коли має місце збройна агресія РФ або агресія іншої країни (при виконанні обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України). Тобто кожен з указаних юридичних фактів (юридичних дій чи подій) зумовлює виникнення відповідних станів особи, в межах яких реалізовується її право на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам за умови наявності інших елементів фактичного складу тієї чи іншої обставини, передбаченої законом. Наприклад, неправомірне юридичне дія у вигляді вчинення кримінального правопорушення зумовлює виникнення стану в особи, яка безпосередньо після вчинення такого правопорушення затримати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставити її відповідним органам влади.

Саме такі юридичні факти породжують виникнення стану в особи, яка реалізовує своє право на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам. Такими станами визнаються – стан необхідної оборони (ст. 36 КК), затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК), крайньої необхідності (ст. 39 КК), вчинення дій під впливом фізичного або психічного примусу (ст. 40 КК), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК), виправданого ризику (ст. 42 КК), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК), виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК).

Отже, будь-яку обставину слід розглядати як своєрідний фактичний склад, який утворено з двох видів юридичних фактів, а саме з «пускового», другорядного юридичного факту, яким є юридична дія чи подія, що зумовлює виникнення в особи основного юридичного факту – її правового стану, в межах якого вона реалізує своє право на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам. Кожен з цих юридичних фактів, що утворюють фактичний склад обставини.

У теорії права юридичні факти також класифікуються й за іншими критеріями. Так, за походженням юридичні факти можуть бути природними (стихійними) і такими, що залежні у своєму походженні від людини; залежно від повторюваності події – унікальні і повторювані (періодичні); за тривалістю у часі – моментальні

(події) і протяжні в часі (процеси); за кількістю учасників – персональні, колективні, масові; останні – на події з визначеною і з невизначеною кількістю осіб, що беруть у них участь; за характером наслідків, що наступили – на події оборотні та необоротні тощо [6, с. 54]. Вказана класифікація юридичних фактів має значення і в кримінально-правовій площині. Адже, наприклад, першим, але вторинним юридичним фактом у разі необхідної оборони чи затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, може бути виключно поведінка людини (тобто, юридичний факт, що залежить від волі людини), а у разі крайньої необхідності чи виправданого ризику такий юридичний факт може бути природним (стихійним) або техногенним, що пов'язаний з роботою певного технічного пристрою.

Також для встановлення фактичного складу обставин мають значення й юридичні факти за кількістю учасників. При цьому в окремих випадках збільшення кількості учасників юридичного факту може тягнути інші кримінально-правові наслідки, ніж у разі вчинення певної дії одним таким учасником. Наприклад, персональний юридичний факт у вигляді неправомірної події людини (вчинення нею суспільно небезпечного діяння) може виступати юридичним фактом виникнення в особи права на спричинення їй шкоди, яка у разі наявності умов, визначених для необхідної оборони, може визнаватися таким, що виключає кримінальну протиправність діяння такої особи, але за наявності умов, передбачених КК. Водночас у разі, коли перший або вторинний юридичний факт в цьому випадку є колективним (згідно з класифікацією, наведеною вище), тобто є суспільно небезпечним посяганням групи осіб, особа, яка відбиває таке суспільно небезпечне посягання, має право на спричинення безмежної шкоди, визначеної в ч. 5 ст. 36 КК (не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу групи осіб незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає). Також в окремих випадках право на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам може виникнути в особи лише у результаті дії масових юридичних фактів, що вчиняється невизначеною кількістю осіб. Наприклад, йдеться про такі обставини, як виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК) та виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК). В першому випадку таким юридичним фактом є злочинна діяльність організованої групи чи

злочинної організації, а в другому – агресія РФ або агресії іншої країни, що вочевидь повинно розглядатися як масова протиправна дія невизначеної кількості осіб, громадян РФ чи іншої країни, яка розпочала агресію щодо України.

Щодо виду юридичних фактів, які утворюють фактичний склад обставин, за тривалістю у часі – моментальні (події) і протяжні в часі (процеси), то для фактичного складу обставин характерні як події, так і процеси. Причому здебільшого такі юридичні факти належать власне до подій. Юридичний факт у вигляді спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам у межах окремих обставин – це завжди подія, оскільки узагальнено такий юридичний факт можна описати як моментальна реакція на інший юридичний факт провокуючого характеру, який у часі йому передує. Наприклад, у разі необхідної оборони відповідні дії, що утворюють акт необхідної оборони, та полягають у спричиненні шкоди правоохоронюваним інтересам, спрямовані на негайне відвернення чи припинення посягання (ч. 1 ст. 36 КК).

Отже, з урахуванням необхідності встановлення негайного вчинення дій, які спричиняють шкоду правоохоронюваним інтересам, у відповідь на провокуючий юридичний факт, щодо окремих обставин, та ураховуючи певну аналогію у терміновживанні та співзвучності з необхідністю такої моментальної реакції особи на провокуючий юридичний факт, ті обставини, що вказувалися вище, фактичний склад яких включає негайний юридичний факт у вигляді вчинення дій та спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам у відповідь на провокуючий юридичний факт (необхідна оборона, затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, фізичний або психічний примус, виконання наказу або розпорядження) будемо іменувати обставинами з моментальним юридичним фактом. Інші обставини, в яких юридичний факт виражений у формі процесу будемо іменувати обставинами з можливим довготривалим юридичним фактом.

Стосовно окремих обставин їх фактичний склад утворює кілька юридичних фактів, що мають породжуюче значення стосовно юридичного факту-стану в іншій особі, що характеризуються послідовністю в часі. Йдеться про такі обставини, як виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК) та виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1 КК). Так, у другому випадку породжує виникнення правовідносин, насамперед, такий юридичний факт, як агресія РФ чи іншої держави проти України, як-от оголошення про початок

«спеціальної військової операції» 24.02.2022 на території нашої держави президентом цієї країни путіним, що слід оцінювати як початок агресії цієї країни проти України. Окрім цього, другим юридичним фактом, що породжує правовідносини, є власне офіційне оголошення в Україні воєнного стану відповідно до порядку, визначеному на нормативному рівні. Те саме стосується й початку збройного конфлікту – коли в руках збройних сил однієї з держав виявляються поранені чи полонені військовослужбовці або цивільні іншої держави, або як тільки починається контроль над частиною територією іншої держави, одразу необхідно застосовувати норми МГП [7, с. 142, 143]. Нагадуємо, що йдеться про фактичний склад обставин, а не про те, як розвивається відповідна протиправна поведінка породжуючого характеру в реальній дійсності.

Що стосується основного юридичного факту (в контексті кримінально-правової оцінки дій суб'єкта) (наприклад, власне затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення), то він має подвійну юридичну природу в контексті виду юридичних фактів залежно від наслідків, що спричиняються ним. Насамперед, така юридична дія особи спрямована на припинення неправомірних правовідносин, які виникли у результаті дії початкового юридичного факту (наприклад, припинення суспільно небезпечного посягання іншої особи – у разі необхідної оборони). Водночас відповідна поведінка стає юридичним фактом правосторюючого характеру, оскільки породжує виникнення інших правовідносин, пов'язаних з їх оцінкою уповноваженими органами держави від імені держави.

Висновки. Таким чином, обставини слід розглядати з точки зору фактичного складу, що включає як юридичні факти, так і окремі юридичні умови, яким властиві загальні властивості таких обставин, виокремлених у теорії права, так і специфічні ознаки, властиві виключно для обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Такий підхід, відповідно до якого слід виокремлювати фактичний склад як сукупність визначених законом юридичних фактів, а також відповідних юридичних умов.

Література

1. Загальна теорія права: підручн. / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
2. Митрофанов І. І. Види юридичних фактів в механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник КрНУ ім. Михайла Остроградського*. 2014. Вип. 6 (89). Ч. 1. С. 183–190.
3. Бондаренко К.В. До визначення категорії «правовий стан». 2014. № 4. *Юридичний науковий електронний журнал*. С. 16–18. URL: http://lsej.org.ua/4_2014/4_2014.pdf#page=16 (дата зверн. 25.10.2023).

4. Волкова І.М. Правова природа юридичних фактів-станів. *Закарпатські правові читання*: мат.-лі Міжн. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 20–22 квіт. 2017). С. 48–53.

5. Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2004. 215 с.

6. Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2006. 198 с.

7. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навч. посібн. Київ: ФОП Голембовська О.О. 208 с.

Анотація

Андрусак Г. М. Сутність обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, крізь призму юридичних фактів. – Стаття.

У статті розглянуто проблему визначення правової сутності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння крізь призму юридичних фактів, під якими розуміються конкретні обставини, з настанням яких виникають, змінюються чи припиняються правові відносини. Юридичні факти можуть виступати «пусковим механізмом» для виникнення права іншої особи на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам. Наприклад, юридичний акт у вигляді незаконного наказу або розпорядження є «негативним» юридичним фактом (юридичним актом), видання якого зумовлює виникнення фактичного складу такої обставини, як виконання наказу або розпорядження. Юридичні події також можуть зумовлювати виникнення в особи можливості реалізації права на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам. Йдеться про юридичні події, що можуть зумовити виникнення фактичного складу таких обставин, як крайня необхідність, виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Констатовано, що обставини слід розглядати крізь призму таких фактичних складів, в яких має місце кілька юридичних фактів (елементів фактичного складу), в яких першим рівнем юридичних фактів виступає та юридична дія чи подія, що породжує виникнення юридичного стану-факту (наприклад, суспільно небезпечне посягання іншої особи при необхідній обороні), а кожен з указаних юридичних фактів (юридичних дій чи подій) зумовлює виникнення відповідних станів особи, в межах яких реалізовується її право на спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам за умови наявності інших елементів фактичного складу тієї чи іншої обставини, передбаченої законом. Щодо виду юридичних фактів, які утворюють фактичний склад обставин, за тривалістю у часі – моментальні (події) і протяжні в часі (процеси), то для фактичного складу обставин характерні як події, так і процеси. Причому здебільшого такі юридичні факти належать власне до подій. Висновується, що обставини слід розглядати з точки зору фактичного складу, що включає як юридичні факти, так і окремі юридичні умови, яким властиві загальні властивості таких обставин, виокремлених у теорії права, так і специфічні ознаки, властиві виключно для обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Ключові слова: обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, злочин, кримінальне правопорушення, юридичний факт, фактичний склад, юридичні умови.

Summary

Andrusiak H. M. The essence of circumstances excluding criminal unlawfulness of an act through the prism of legal facts. – Article.

The article examines the issue of determining the legal essence of the circumstances which exclude criminal unlawfulness of an act through the prism of legal facts, which are understood as specific circumstances upon which legal relations arise, change or terminate. Legal facts may act as a «trigger» for the emergence of the right of another person to cause harm to the interests protected by law. For example, a legal act in the form of an illegal order or instruction is a «negative» legal fact (legal act), the issuance of which causes the actual occurrence of such a circumstance as the execution of an order or instruction. Legal events may also give rise to the possibility of a person exercising the right to harm the interests protected by law. We are talking about legal events that may lead to the emergence of the actual composition of such circumstances as extreme necessity, fulfillment of the duty to protect the Motherland, independence and territorial integrity of Ukraine.

It is stated that circumstances should be considered through the prism of such factual compositions in which there are several legal facts (elements of factual

composition), in which the first level of legal facts is the legal act or event which gives rise to the emergence of a legal factual state (for example, a socially dangerous encroachment of another person in necessary defense), and each of these legal facts (legal actions or events) leads to the emergence of the respective states of a person, within which his/her right to cause damage to the protected interests is realized, provided that other elements of the actual composition of a particular circumstance provided for by law are present. With regard to the type of legal facts that form the actual state of circumstances, in terms of time duration – immediate (events) and extended (processes) – the actual state of circumstances is characterized by both events and processes. And for the most part, such legal facts are actually events. It is concluded that the circumstances should be considered from the point of view of the factual composition, which includes both legal facts and certain legal conditions which have the general properties of such circumstances identified in the theory of law, as well as specific features inherent exclusively in the circumstances excluding criminal unlawfulness of an act.

Key words: circumstance that excludes criminal unlawfulness of an act, crime, criminal offense, legal fact, factual composition, legal conditions.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.18>**О. І. Бугера***orcid.org/0000-0001-6890-9024**доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри конституційного та адміністративного права
Національного транспортного університету*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ДОСВІД США

Постановка проблеми. Штучний інтелект все більше проникає у різні сфери життєдіяльності людини. Не є виключенням і правоохоронна діяльність. Зокрема, впровадження штучного інтелекту значно змінює спосіб, яким поліція бореться зі злочинністю, відзначаючи нову еру в сучасній поліцейській роботі. Ця технологія також революціонізує стратегії боротьби зі злочинністю, надаючи правоохоронним органам новаторські інструменти для її прогнозування та запобігання. Загалом штучний інтелект кардинально трансформує спосіб боротьби поліції зі злочинністю, пропонуючи безліч можливостей для покращення ефективності запобіжної діяльності. Однак також надзвичайно важливо враховувати виклики (зокрема, етичні та інші питання) які супроводжують цю технологію. З виваженим підходом штучний інтелект може відіграти переломну роль у формуванні майбутнього правоохоронної системи [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання штучного інтелекту та високих технологій для запобігання та протидії злочинності розглядали у своїх наукових працях такі вчені, як Р. І. Благута, В. В. Голіна, М. В. Карчевський, В. А. Мисливий, А. В. Мовчан, К. В. Юртаєва та інші науковці. Разом із цим важливим є дослідження вже існуючого практичного зарубіжного досвіду з цього питання.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження досвіду США щодо використання технологій штучного інтелекту для запобігання злочинності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зазначити, що використання технологій штучного інтелекту для запобігання злочинності є важливою складовою діяльності правоохоронних органів США. До цього процесу широко залучається бізнес, який спеціалізується на розробці відповідних технологій, а також триває процес удосконалення законодавчого забезпечення з цього питання.

Зокрема, у жовтні 2022 року Управління наукової та технологічної політики Білого дому опублікувало проєкт документу про права у сфері штучного інтелекту – *Blueprint for an AI Bill of Rights*. Передбачалося, що документ має стати

своєрідною «дорожньою картою щодо відповідального використання штучного інтелекту». Він визначив 5 основних принципів: 1) безпечні та ефективні системи (людина має бути захищена від небезпечних або неефективних технологій); 2) алгоритмічний захист від дискримінації (програми з використанням штучного інтелекту не повинні бути дискримінаційними); 3) конфіденційність даних (під час використання програми зі штучним інтелектом людина має бути впевнена, що її персональні дані захищені і вона може контролювати їх використання); 4) пояснення цілей використання (кожного разу, коли мова йде про використання програми з використанням штучного інтелекту, людина має знати про це); 5) людські альтернативи та запасні варіанти (для тих людей, які не хочуть використовувати програму зі штучним інтелектом, має існувати можливість відмовитися від автоматизованих систем на користь людської альтернативи) [2].

Також Міністерство оборони США оголосило про створення Цільової робочої групи з питань штучного інтелекту *Lima* з метою запровадження та використання новітніх технологій штучного інтелекту у стратегічних цілях. Передбачається, що група *Lima* працюватиме під проводом Головного офісу цифрового та штучного інтелекту (CDAO). У партнерстві з розвідувальною спільнотою та іншими урядовими установами США робоча група допоможе мінімізувати ризики та надмірні потреби у ресурсах. При цьому, увага фокусуватиметься на забезпеченні національної безпеки, мінімізації ризиків і відповідальній інтеграції нових технологій [3].

Практика свідчить, що технологічний розвиток штучного інтелекту як інструменту протидії та запобігання злочинності забезпечується за декількома основними напрямками, зокрема, це удосконалення технології розпізнавання: обличч людей, номерних знаків транспортних засобів та інших об'єктів; роботизація поліцейської діяльності із задіянням Інтернету речей (зокрема, використання роботизованих пристроїв для розмінування, безпілотних літальних апаратів та ін.); удосконалення процесу аналізу великих масивів структурованих та неструктурованих даних та підвищення рівня прогнозування злочинності.

Зокрема, аналітики даних та соціологи з університету Чикаго розробили штучний інтелект, який прогнозує злочинність на тиждень вперед із точністю до 90%. Алгоритм працює на базі закономірностей місць вчинення злочину та їхнього часу. Технологія ділить місто на квадрати розмірами приблизно в 300 метрів. Потім система аналізує час та місце окремих злочинів та виявляє закономірності для прогнозування майбутніх подій. Штучний інтелект вже протестували у Чикаго, Атланті, Остіні, Лос-Анджелесі та інших великих містах США [4].

Також, американською компанією Clearview AI розроблена технологія розпізнавання обличчя на основі штучного інтелекту, яка має точність 99+% у всіх демографічних групах та містить найбільшу з відомих баз даних, що налічує понад 30 мільярдів зображень обличчя, отриманих із загальнодоступних веб-ресурсів, зокрема ЗМІ, веб-сайтів з фотографіями, публічних соціальних мереж та інших відкритих джерел. Технологія дозволяє правоохоронним органам отримувати оперативну інформацію для припинення та розкриття злочинів, підвищення рівня безпеки поліцейських та громадськості [5].

Необхідно зазначити, що у квітні 2023 році в Україні була проведена зустріч із головним виконавчим директором американської компанії Clearview AI. Учасники зустрічі обговорили результати використання представниками оперативних та слідчих підрозділів органів системи МВС України програмного продукту компанії та подальші кроки щодо співпраці. Оперативні підрозділи органів системи МВС використовують цифрову платформу американської компанії Clearview AI в ідентифікації осіб при документуванні військових злочинів. Створений компанією штучний інтелект надає правоохоронним органам можливість отримувати інформацію щодо ідентифікації осіб за допомогою спеціальної платформи для розслідувань [6].

Перетворюючий вплив штучного інтелекту на сучасну поліцейську діяльність виходить далеко за рамки прогнозування та запобігання злочинності. Інструменти, що працюють на основі штучного інтелекту, наприклад, передбачувальна аналітика, можуть аналізувати дані з місця злочину, виявляти шаблони та концентрувати увагу на деталях, які б могли залишитись непоміченими. Ця технологія може значно скоротити час, необхідний для розкриття злочинів [7].

Йще однією компанією яка є розробником програмного забезпечення на основі штучного інтелекту для правоохоронних органів є американська компанія Palantir. Продукцією компанії є: MetaConstellation – платформа для координації та розгортання даних із супутників та Palantir Edge AI – система штучного інтелекту, яка пра-

цює з ідентифікацією. Зокрема, моделі комп'ютерного зору, розгорнуті за допомогою Palantir AI Inference Platform, можуть шукати ключові об'єкти, як-от транспортні засоби, людей та ін. Зазвичай Palantir використовує дані від десятка комерційних супутників, але можливим є розширення діапазону, щоб отримати дані від 306 апаратів, які можуть створити зображення з роздільною здатністю до 3,3 метра [8].

Американська компанія Rekor розробляє програмне забезпечення на основі штучного інтелекту для розпізнавання номерних знаків транспортних засобів з використанням IP-камер, камер дорожнього руху чи відеоспостереження. Результати розпізнавання відображаються у веб-інтерфейсі, розміщеному в хмарі або локально. Розпізнавання номерних знаків на основі штучного інтелекту забезпечує отримання правоохоронними органами оперативної інформації, яка економить час, ресурси та дозволяє поліцейським пришвидшити розслідування [9]. При цьому творці Rekor називають свій продукт системою дорожньої розвідки, оскільки технологія дозволяє аналізувати дані з камер, у поєднанні з іншими спеціалізованими базами даних, зокрема, з даними поліції щодо переміщення злочинців [10]. Загалом компанія Rekor забезпечила технологією розпізнавання номерних знаків щонайменше 23 поліцейські департаменти і місцеві органи влади США, від Лодерхілл, Флорида, до Сан-Дієго, Каліфорнія (не враховуючи понад 40 відділень поліції в штаті Нью-Йорк) [11].

Ще одна спеціалізація штучного інтелекту – використання роботів для виконання складних завдань, які вважаються небезпечними для людини [12]. При цьому інтеграція штучного інтелекту в роботизовані комплекси для використання в поліцейській діяльності революціонізує роботу правоохоронних органів, підвищує громадську безпеку та значно знижує ризики для поліцейських. Технології на базі штучного інтелекту: від безпілотних літальних апаратів для спостереження до автономних патрульних роботів, надають нові інструменти та можливості, які змінюють майбутнє поліції [13]. Зокрема, американські правоохоронні органи використовують безпілотні літальні апарати зі штучним інтелектом для збору розвідувальних даних і спостереження, що є альтернативою використання гелікоптерів. Згідно зі статистичними даними 2020 року 1,578 державних і місцевих Агентств громадської безпеки в США використовують вказану технологію в своїй роботі, і зокрема, для запобігання злочинності [14].

Необхідно зазначити, що Україна поглиблює співпрацю з ЄС та США щодо використання технологій штучного інтелекту у сфері кібербезпеки. Зокрема, у 2023 році було проведено робочу

зустріч з директором Інституту національної безпеки та протидії тероризму США Джеймсом Бейкером, який представив дослідження на тему «Національна безпека та регулювання штучного інтелекту», у якому йдеться про аспекти загроз, спричинених штучним інтелектом, та шляхи законодавчого реагування на них, а також питання кіберстійкості держави [15].

При цьому в Україні розроблена Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту яка допоможе українським компаніям підготуватися до ухвалення закону-аналога AI Act Європейського Союзу, а громадянам – навчитися захищати себе від ризиків штучного інтелекту. Завдяки розробленому підходу до регулювання штучного інтелекту український бізнес стане більш конкурентоспроможним й отримає доступ до глобальних ринків, а держава зможе інтегруватися до ЄС. В основі впровадження регулювання штучного інтелекту лежить bottom-up підхід, який передбачає рух від меншого до більшого: спочатку бізнесу надаються інструменти для підготовки до майбутніх вимог, а після цього буде ухвалено закон. Підхід враховує інтереси всіх ключових стейкхолдерів і дає змогу знайти баланс між інтересами бізнесу та захистом прав громадян [16].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що одним зі стратегічних пріоритетів Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки [17] є комплексна цифрова трансформація. Зокрема, передбачається подальше впровадження в діяльність органів правопорядку та прокуратури інноваційних технологічних досягнень, що забезпечують гнучкість операційних процесів, IT-рішення, цифрову спроможність оперативно реагувати на події та зміни й здобувати результат, орієнтований на інтереси суспільства. Тому важливим є при розробленні Національного плану із запобігання (превенції) злочинності забезпечити впровадження в діяльність органів правопорядку та прокуратури технологій штучного інтелекту з урахуванням практичного міжнародного досвіду з цього питання.

Література

1. Як штучний інтелект трансформує спосіб боротьби поліції зі злочиним. URL: <https://ts2.space/uk/%81/>.
2. Спесивцева О. Регулювання штучного інтелекту: досвід США. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyi-intelekt-usa/>.
3. Пентагон створив окрему групу для запровадження штучного інтелекту у стратегічних цілях. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3746904-pentagon-stvoriv-okremu-grupu-dla-zaprovadzenna-stucnogo-intelektu-ustrategicnih-cilah.html>.

4. Троянов С. Науковці навчили штучний інтелект передбачати злочини на тиждень вперед. URL: <https://nachasi.com/tech/2022/07/04/crime-prediction-ai/>.

5. Clearview AI. URL: <https://www.clearview.ai/overview>.

6. CEO американської компанії Clearview AI, продукт якої ідентифікував окупантів та зрадників, продовжить співпрацю з МВС. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/ceo-amerikanskoyi-kompaniyi-clearview-ai-produkt-iakoyi-identifikuvav-okupantiv-ta-zradnikov-prodovzit-spiivpraciju-z-mvs>.

7. Як штучний інтелект трансформує спосіб боротьби поліції зі злочиним. URL: <https://ts2.space/uk/%81/>.

8. Допомога Україні і неоднозначна репутація на Заході: чим відома компанія Palantir. URL: <https://speka.media/dopomoga-ukrayini-i-neodnoznacna-reputaciya-na-zaxodi-cim-vidoma-kompaniya-palantir-p1425p>.

9. Enhance public safety with AI-driven LPR & vehicle recognition. URL: <https://www.rekor.ai/software/scout>.

10. Як штучний інтелект допомагає в сучасних війнах: чи зможе він замінити військових на фронті. URL: <https://weukraine.tv/yak-shtuchnyj-intelekt-dopo-mag-aye-v-suchasnyh-vijnah-chy-zmozhe-vin-zaminyty-vijskovyh-na-fronti/>.

11. This AI Watches Millions Of Cars Daily And Tells Cops If You're Driving Like A Criminal. URL: <https://www.forbes.com/sites/thomasbrewster/2023/07/17/licen-se-plate-reader-ai-criminal/?sh=62eb13943ccc>.

12. How Artificial Intelligence In Policing Helps Crime Detection. URL: <https://www.innefu.com/blog/how-artificial-intelligence-in-policing-helps-crime-detection>.

13. Frackiewicz M. III в роботизованій поліції. URL: <https://ts2.space/uk/%81/>.

14. Амос З. Стан III в поліції. URL: <https://www.unite.ai/uk/%96%D1%97/>.

15. Україна поглиблює співпрацю з ЄС та США щодо використання технологій штучного інтелекту у сфері кібербезпеки. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/07/05/ukrayina-poglyblyuye-spiivpraczyu-z-yes-ta-ssha-shhodo-vykorystannya-tehnologij-shtuchnogo-intelektu-u-sferi-kiberbezpeky/>.

16. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентувало дорожню карту. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuvannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfyri-prezentovalo-dorozhniu-kartu>.

17. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: схвалено Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023>.

Анотація

Бугера О. І. Штучний інтелект та запобігання злочинності: досвід США. – Стаття.

У статті розглянуто використання штучного інтелекту для запобігання злочинності на основі практичного досвіду США. Встановлено, що технологічний розвиток штучного інтелекту як інструменту протидії та запобігання злочинності забезпечується за декількома основними напрямками, зокрема, це удосконалення технологій розпізнавання: обличч людей, номерних знаків транспортних засобів та інших об'єк-

тив; роботизація поліцейської діяльності із задіянням Інтернету речей (зокрема, використання роботизованих пристроїв для розмінування, безпілотних літальних апаратів та ін.); удосконалення процесу аналізу великих масивів структурованих та неструктурованих даних та підвищення рівня прогнозування злочинності. При цьому використання технологій штучного інтелекту для запобігання злочинності є важливою складовою діяльності правоохоронних органів США. До цього процесу широко залучається бізнес, який спеціалізується на розробці відповідних технологій, а також триває процес удосконалення законодавчого забезпечення цього питання. Використання штучного інтелекту значно змінює спосіб, яким поліція бореться зі злочинністю, відзначаючи нову еру в сучасній поліцейській роботі, пропонуючи безліч можливостей для покращення ефективності запобіжної діяльності.

Закцентовано, що одним зі стратегічних пріоритетів Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки є комплексна цифрова трансформація. Зокрема, передбачається подальше впровадження в діяльність органів правопорядку та прокуратури інноваційних технологічних досягнень, що забезпечують гнучкість операційних процесів, IT-рішення, цифрову спроможність оперативно реагувати на події та зміни й здобувати результати, орієнтований на інтереси суспільства. Тому важливим є при розробленні Національного плану із запобігання (превенції) злочинності забезпечити впровадження в діяльність органів правопорядку та прокуратури технологій штучного інтелекту з урахуванням практичного міжнародного досвіду з цього питання.

Ключові слова: штучний інтелект, ідентифікація осіб, прогнозування злочинності, запобігання злочинності, зарубіжний досвід.

Summary

Bugera O. I. Artificial intelligence and crime prevention: the experience of the USA. – Article.

The article examines the use of artificial intelligence for crime prevention based on the

practical experience of the United States. It has been established that the technological development of artificial intelligence as a tool for combating and preventing crime is ensured in several main directions, in particular, it is the improvement of recognition technology: faces of people, number plates of vehicles and other objects; robotization of police activities with the use of the Internet of Things (in particular, the use of robotic demining devices, unmanned aerial vehicles, etc.); improving the process of analyzing large arrays of structured and unstructured data and increasing the level of crime forecasting. At the same time, the use of artificial intelligence technologies to prevent crime is an important component of the activities of US law enforcement agencies. Businesses specializing in the development of relevant technologies are widely involved in this process, and the process of improving the legislative provision of this issue is ongoing. The use of artificial intelligence is revolutionizing the way the police fight crime, marking a new era in modern policing, offering many opportunities to improve the effectiveness of preventive activities.

It is emphasized that one of the strategic priorities of the Comprehensive Strategic Plan for the Reform of Law Enforcement Agencies as a Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023–2027 is comprehensive digital transformation. In particular, the further implementation of innovative technological achievements in the activities of law enforcement agencies and the prosecutor's office, which ensure the flexibility of operational processes, IT solutions, and the digital ability to quickly respond to events and changes and obtain a result oriented to the interests of society, is foreseen. Therefore, it is important to ensure the implementation of artificial intelligence technologies in the activities of law enforcement agencies and prosecutor's offices, taking into account practical international experience on this issue, when developing the National Crime Prevention Plan.

Key words: artificial intelligence, identification of persons, crime prediction, crime prevention, foreign experience.

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.19>**О. В. Ільїна***orcid.org/0000-0003-4848-3120**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРОБАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА МОЖЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Система кримінального правосуддя є фундаментальною основою будь-якого суспільства, відповідальним за підтримання громадського порядку, здійснення справедливого покарання та сприяння реабілітації правопорушників. У пошуках ефективної парадигми кримінального правосуддя потреба в альтернативних формах покарання набула значного визнання у всьому світі. Однією з таких альтернатив розглядається пробація – прагматичний метод, спрямований на зменшення навантаження на виправні установи та сприяння реінтеграції та реабілітації осіб, які вчинили правопорушення.

Пробація характеризується своєю реабілітаційною сутністю, коли правопорушники під наглядом відповідальних за пробацію фахівців відбувають покарання в громаді, дотримуючись визначених умов. Вказані умови можуть включати обов'язкове консультування, регулярну реєстрацію, громадські роботи або інші реабілітаційні програми. Пробація має не лише каральну, але й виправну мету, спрямовану на усунення першопричин злочинної поведінки та сприяння реінтеграції в суспільство як законослухняних громадян. Крім того, пробація є економічно ефективнішою порівняно з традиційним позбавленням волі, зменшуючи навантаження на пенітенціарну систему та дозволяючи ефективно розподіляти ресурси.

В українському законодавстві пробація все частіше визнається та сприймається як цінна альтернатива тюремному ув'язненню. Останніми роками були прийняті законодавчі положення та сформована відповідна державна політика для створення та регулювання програм пробації, що відображає зміну парадигми в бік більш збалансованого підходу до кримінального правосуддя. Розуміння нюансів пробації в Україні, зокрема критеріїв прийнятності, процедур винесення вироків і ролі відповідальних осіб за пробацію, є актуальним питанням для розуміння її потенційного впливу на правопорушників і суспільство в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику, пов'язану з особливостями та

можливостями застосування пробації в системі покарань вивчали такі науковці як В. Гранкіна, Ю.Івчук, М. Івчук, О. Нікітіна, Н. Перепічка, Ю. Резнік, О. Янчук та ін. В той же час, залишаються невирішеними питання щодо дослідження практики реалізації пробації як альтернативи покаранню в українському контексті.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз особливостей і можливостей впровадження концепції пробації як інструменту альтернативного засобу покарання в контексті особливостей українського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Пробація, як прогресивна альтернатива традиційному ув'язненню, є важливим аспектом сучасних систем кримінального правосуддя. Це реабілітаційний підхід, що ґрунтується на участі громади та спрямований на подолання злочинної поведінки та реінтеграцію правопорушників у суспільство. Поняття пробації охоплює низку визначених судом умов, яких особа повинна дотримуватися протягом певного періоду, що дозволяє їй залишатися в суспільстві під наглядом, а не перебувати в ув'язненні.

Основною метою пробації є досягнення балансу між притягненням правопорушників до відповідальності за їхні дії та сприянням їхній реабілітації. На відміну від ув'язнення, пробація надає пріоритет виправленню особи, зосереджуючись на усуненні основних причин злочинної поведінки. Це може включати обов'язкове консультування, громадські роботи або інші реабілітаційні програми, адаптовані до потреб та обставин особи[1; 2].

У рамках пробації співробітники пробації відіграють ключову роль. Вони діють як наглядачі та наставники реабілітації, забезпечуючи дотримання умов, визначених судом. Регулярні перевірки, оцінки та настанови є невід'ємними компонентами їхніх обов'язків. Участь службовця у сфері пробації допомагає відстежувати прогрес, вирішувати проблеми та надавати необхідну підтримку, щоб допомогти правопорушникам успішно завершити випробувальний термін [3].

Упровадження пробації в український правовий контекст тісно пов'язане з вимогами Європейського Союзу (ЄС) щодо вступу України до європейської спільноти держав та має на меті широкомасштабну адаптацію вітчизняного законодавства до якісно нових правових основ відносин між Україною та ЄС, слугуючи стратегічним орієнтиром для проведення комплексних соціально-економічних реформ в Україні. Рада Європи визначає пробацію як систему виконання покарань у суспільстві, що спрямована на правопорушника та включає комплекс виховних заходів. Пробація передбачає широкий спектр виховних заходів, таких як нагляд, моніторинг та допомога, спрямованих на залучення засудженого до суспільного життя та забезпечення громадської безпеки. Передбачена система пробації відображає відхід від каральних заходів до реабілітаційного підходу, уособлюючи трансформаційні зміни в системі кримінального правосуддя України [4].

У Великій Британії інститут пробації вважається каральним і правовим заходом. В Естонії він розглядається як звільнення від відбування покарання. Натомість у таких країнах, як Латвія та Швеція, зазначений інститут інтегрований у систему покарань. Слід відзначити, що інститут пробації та механізм його застосування розвивався по-різному відповідно до історичних особливостей кожної країни. У Норвегії служба пробації є невід'ємним сегментом пенітенціарної системи, спрямованим, насамперед, на забезпечення громадської безпеки [5].

У Сполучених Штатах Америки, досудова пробація представляє собою одну з форм покарання, при якій обвинувачений має виконувати умови випробувального терміну до набрання законної сили вироку. Важливо відзначити, що досудова пробація надається тільки у випадках, коли обвинувачений згоден на участь у передсудових випробувальних програмах, відповідаючи певним критеріям. Ці критерії включають відсутність двох або більше засуджень, відсутність наркотичної залежності, не є державним службовцем, якого обвинувачують у порушенні довіри громадськості, та не скоював злочин проти національної безпеки. Після успішного завершення підсудним випробувального терміну обвинувачення знімаються, що свідчить про його відсутність у кримінальному реєстрі. Це сприяє раціональному використанню часу та ресурсів держави, оскільки не потрібно проводити розслідування злочину та відбувати покарання, яке обвинувачений вже отримав у вигляді передсудової пробації [6].

У Швейцарії служба пробації діє від імені клієнтів досудового слідства в рамках функції досудової пробації і може розпочати свою діяль-

ність одразу після затримання особи. Початкове завдання полягає в допомозі особам, які контактують з правоохоронними та судовими органами, подолати свій перший досвід позбавлення волі, надаючи першочергову оцінку такому правопорушнику. У деяких кантонах вказане втручання було запроваджено з акцентом на запобігання самогубствам [7].

У Франції існують дві незалежні установи, які регулюються актуальним Кримінальним кодексом Франції: відстрочка виконання покарання та відстрочення призначення покарання. Використання пробації, як важливого аспекту альтернативного покарання, враховано в обох випадках: в разі відстрочки виконання покарання з режимом випробування та в обов'язковим виконанням суспільно корисних робіт, а також у випадку відстрочення призначення покарання з режимом випробування. У всіх зазначених сценаріях закон передбачає участь спеціального агента з пробації [8].

В Україні пробація набуває все більшого визнання та значення. Було створено правові норми, які регулюють програми пробації та визначають ролі та обов'язки різних зацікавлених сторін. Українська система пробації зосереджена на реінтеграції, реабілітації та зниженні рівня рецидивної злочинності. Правопорушники, яким надається пробація, мають можливість виправитися, реінтегруватися в суспільство та зробити позитивний внесок у розвиток своїх громад.

Пробація є значним кроком на шляху до більш реабілітаційного та збалансованого підходу до кримінального правосуддя. Акцент на виправленні правопорушників, реінтеграції в суспільство та економічній ефективності робить пробацію важливим інструментом для сучасних систем кримінального правосуддя, в тому числі й для України, у формуванні суспільства, яке надає пріоритет реабілітації та соціальній реінтеграції поряд із відповідальністю.

Пробація, як альтернатива традиційному позбавленню волі, була визнана і включена в українське законодавство як ключовий компонент системи кримінального правосуддя. Її запровадження та реалізація ознаменували значний зсув у підході України до роботи з правопорушниками, спрямований на більш ефективну реабілітацію та реінтеграцію в суспільство. У цьому контексті досліджується специфіка пробації в українській правовій системі з акцентом на законах, підзаконних актах та інституційній структурі, які регулюють її застосування.

Правову основу пробації в Україні створює насамперед Закон України «Про пробацію», який визначив основні принципи, завдання та механізми системи пробації. Законодавчий акт

передбачає, що пробація застосовується на основі принципів гуманізму, законності, індивідуального підходу, поваги до прав і свобод людини та недискримінації [9].

Пробація в Україні має кілька ключових особливостей, які вирізняють її як важливу альтернативу традиційним формам покарання в системі кримінального правосуддя. Ці особливості є невід'ємними для розуміння функціонування та ефективності системи пробації в українському контексті. Пробація в Україні застосовує індивідуальний підхід, адаптуючи втручання та умови до конкретних обставин кожного правопорушника. Центральним елементом української системи пробації є її акцент на реабілітацію та реформування. Основна мета полягає в усуненні першопричин злочинної поведінки та сприянні реабілітації правопорушника.

За останні роки Україна доклала значних зусиль для вдосконалення та розширення своєї системи пробації. Загалом, пробація в українському законодавстві демонструє прихильність до прийняття прогресивних і гуманних підходів до кримінального правосуддя. Впроваджуючи реабілітацію та реінтеграцію у свою правову систему, Україна прагне побудувати більш справедливе суспільство, дотримуючись міжнародних стандартів і принципів прав людини та соціальної інтеграції.

Пробація, як альтернативна форма покарання, пропонує безліч переваг і можливостей у системі кримінального правосуддя. Вона є життєздатним варіантом як для правопорушників, так і для суспільства в цілому, спрямованим на зменшення навантаження на виправні установи, реабілітацію осіб та підвищення рівня громадської безпеки. Пробація є економічно вигідною альтернативою традиційному ув'язненню. Утримання осіб у громаді під наглядом, як правило, є більш економічно вигідним, ніж утримання їх у виправних установах. Пробація допомагає зменшити переповненість в'язниць та слідчих ізоляторів. Переповненість є постійною проблемою в багатьох країнах, і пробація пропонує рішення, дозволяючи ненасильницьким правопорушникам відбувати покарання в громаді, зберігаючи при цьому громадську безпеку.

Система кримінальних покарань постійно еволюціонує, спонукаючи до перегляду наявних, недостатньо ефективних, ресурсовитратних або морально застарілих видів покарань. Ця потреба викликає необхідність доповнення новими формами покарання. Українське законодавство, підтримуючи вказаний підхід, через проєкт Закону України № 9185 від 05.04.2023 р. (який вже легітимізовано Верховною Радою України) спрямувало зусилля на впровадження покарання у формі пробаційного нагляду. Вказані законодавчі

новації сприятимуть гуманізації пенітенціарної системи та розширює можливості виправлення особи без її ізоляції від суспільства. Зазначений Закон України передбачає внесення змін до Закону України «Про пробацію», інші законодавчі акти з метою урегулювання повноважень суб'єктів, що відповідають за питання пробації, а також визначення порядку та умов виконання та відбування покарання шляхом пробаційного нагляду. Відзначені зміни реалізують включення пробаційного нагляду до системи кримінальних покарань в якості основного виду покарання, що надає можливість комплексно впливати на правопорушника, не ізолюючи його від суспільства. Запропоновано врахувати пробаційний нагляд в якості альтернативи обмеженню волі у санкціях статей Кримінального кодексу України. Виходячи з наявних законодавчих змін, арешт, як кримінальне покарання, можливо замінити пробаційним наглядом у випадках, коли це передбачено відповідними санкціями [10].

Розуміння ключових особливостей правових змін має важливе значення для оцінки ефективності та потенційного вдосконалення системи пробації в Україні. Індивідуальний та реабілітаційний характер пробації у поєднанні із залученням громади та принципами кримінального правосуддя позиціонує пробацію як прогресивний та гуманний підхід до подолання злочинної поведінки та сприяння соціальній реінтеграції.

Таким чином, пробація є прогресивною та корисною альтернативою традиційним формам покарання. Зосередженість на реабілітації, економічна ефективність, безпека суспільства та індивідуальний підхід роблять пробацію цінним інструментом у сучасних системах кримінального правосуддя, що сприяє виправленню та соціальній реінтеграції, зберігаючи при цьому громадську безпеку.

В той же час, однією з головних проблем пробації є недотримання правопорушниками умов, встановлених судом. Деяким правопорушникам важко дотримуватися умов, що призводить до підвищеного ризику рецидиву. Ефективне вирішення проблеми невиконання умов пробації потребує надійних механізмів нагляду та підтримки. Обмеженість ресурсів, у тому числі фінансування, персоналу та приміщень, може стати на заваді успішному впровадженню програм пробації. У деяких випадках відсутність або недоступність відповідних реабілітаційних програм, таких як консультування, професійна підготовка або лікування наркоманії, може перешкоджати процесу реабілітації. Це обмеження вимагає збільшення наявності та доступності основних послуг для всіх суб'єктів пробації.

Соціально-економічні фактори, такі як безробіття, нестабільність житла та обмежений доступ

до освіти, можуть стати на заваді успішній реінтеграції. Подолання відповідних бар'єрів вимагає комплексного підходу, включаючи співпрацю з різними установами та громадськими організаціями.

Насамкінець, визнання та вирішення проблем і обмежень пробації має вирішальне значення для оптимізації її потенціалу як альтернативного інструменту покарання. Стратегічне планування, розподіл ресурсів, залучення громадськості та технологічний прогрес є ключовими факторами подолання цих перешкод і забезпечення успішної реабілітації та реінтеграції осіб у системі кримінального правосуддя.

Висновки. Таким чином, пробація є важливою та динамічною альтернативою традиційним формам покарання в системі кримінального правосуддя, яка робить акцент на реабілітації, реінтеграції та залученні громади. Пробація розглядається як багатогранний підхід до подолання злочинної поведінки, з особливим акцентом на її впровадженні та особливостях в українському правовому полі. Важливим є розуміння переваг, викликів та можливостей, які пропонує пробація, з метою сприяння комплексному розумінню її ролі в сучасному кримінальному правосудді.

Пробація демонструє реабілітаційну спрямованість, яка прагне усунути першопричини злочинної поведінки. Пристосовуючи втручання до індивідуальних потреб та обставин, пробація намагається спрямувати правопорушників до конструктивних змін та реінтеграції в суспільство. Цей людиноцентричний підхід означає зміну парадигми у філософії кримінального правосуддя, перехід від каральних заходів до більш інклюзивної системи.

Українська правова база пробації підкреслює важливість персоналізованих планів реабілітації, залучення громади та дотримання принципів відновного правосуддя. Однак шлях до ефективної пробації не позбавлений викликів. Недотримання законодавства, обмеженість ресурсів та доступність реабілітаційних програм – це лише деякі з перешкод, які необхідно подолати системам пробації. Вирішення вказаних проблем вимагає комплексних і спільних зусиль за участю не лише системи кримінального правосуддя, але й зацікавлених сторін і громадськості. Надалі існують багатообіцяючі можливості для вдосконалення системи пробації в Україні. Впровадження передових технологій для управління даними, сприяння стандартизації у впровадженні та зміцнення партнерства з громадськими організаціями, подальше удосконалення нормативно-правового забезпечення є ключовими напрямками.

Отже, пробація як інструмент альтернативного покарання має величезний потенціал для

сприяння позитивним змінам і зниження рівня рецидивної злочинності. Постійно оцінюючи та вдосконалюючи свою імплементацію, вирішуючи проблеми та використовуючи можливості, пробація може відігравати ключову роль у створенні справедливої, реабілітаційної та інклюзивної системи кримінального правосуддя, що в кінцевому підсумку сприятиме створенню безпечнішого та гармонійнішого суспільства.

Література

1. Янчук О. Б. Становлення та розвиток пробації в Україні: сучасний стан та перспективи. *Юридична Україна*. 2019. № 9. С. 15–22.
2. Івчук Ю. Ю., Івчук М. Ю., Нікітіна О. В. Пробація як інструмент виправлення осіб. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 40. С. 11–19.
3. Гранкіна В. Окремі аспекти реалізації досудової пробації в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. № 5(45). С. 75–81.
4. Перепічка Н. Г. Інститут пробації в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 134–144.
5. Перепічка Н. Г. Запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації в Україні: дис. докт. філософії: 081. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. 304 с.
6. Winkler J. Probation—Past, Present, and Future. *Confederation of European Probation*. URL: <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2022/11/Community-Corrections-Past-Present-Future.pdf>.
7. Кудіна Ю. О. Досвід зарубіжних країн щодо здійснення функції досудової пробації. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2018 р.)*. Харків, 2018. С. 118–123.
8. Резнік Ю. С. Інститут пробації: зарубіжний досвід і перспективи розвитку в Україні. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні: матеріали міжнародного круглого столу (22 червня 2018 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 100–102.
9. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>.
10. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23 серпня 2023 року № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-IX#Text>.

Анотація

Ільїна О. В. У статті розглядається концепція пробації як альтернативної форми покарання в українській правовій системі. – Стаття.

Пробація як інструмент альтернативного покарання в системі кримінального правосуддя привертає все більшу увагу в усьому світі завдяки своєму потенціалу збалансувати відповідальність з реабілітацією. Дослідження розглядає особливості, правову базу, переваги, виклики та можливості, пов'язані з пробацією в Україні. Українська правова система, спираючись на наявний світовий досвід, сприйняла пробацію як важливий елемент парадигми кримінального пра-

восуддя. Пробація в Україні характеризується індивідуальним підходом, пристосовуючи втручання та умови до конкретних потреб правопорушника. Реабілітація займає центральне місце, зосереджуючись на усуненні першопричин злочинної поведінки через консультування, терапію, професійну підготовку та освітні програми. Акцент на індивідуальній реабілітації спрямований на усунення першопричин злочинної поведінки, що знижує ризик рецидиву. Хоча пробація має численні переваги, включаючи економічну ефективність, зменшення переповненості в'язниць та безпеку в громаді, вона не позбавлена проблем. Невиконання законів, обмеженість ресурсів та велике навантаження на співробітників пробації створюють значні перешкоди. Подолання перешкод вимагає проведення інформаційних кампаній, а також розвитку технологій для вдосконалення систем управління даними та моніторингу. Можливості для покращення лежать у площині технологічного прогресу, стандартизації впровадження та посилення співпраці з громадськими організаціями. Підвищення обізнаності про реабілітаційний характер пробації та участь у превентивних ініціативах є ключовими кроками на шляху до зниження рівня рецидивної злочинності та побудови безпечного суспільства. Вирішуючи ці проблеми та використовуючи можливості, пробація може сприяти створенню більш реабілітаційної, справедливої та збалансованої системи кримінального правосуддя в Україні та за її межами.

Ключові слова: пробація, система покарання, державне управління, альтернативне покарання, правопорушення, пенітенціарна система.

Summary

Irina O. V. The article examines the concept of probation as an alternative form of punishment in the Ukrainian legal system. – Article.

Probation as an instrument of alternative punishment within the criminal justice system is

drawing increasing attention worldwide due to its potential to balance responsibility with rehabilitation. This research explores the specifics, legal framework, advantages, challenges, and opportunities associated with probation in Ukraine.

The Ukrainian legal system, drawing from global experience, has embraced probation as an essential element of the criminal justice paradigm. Probation in Ukraine is characterized by an individualized approach, tailoring interventions and conditions to the specific needs of the offender. Rehabilitation takes a central role, focusing on addressing the root causes of criminal behavior through counseling, therapy, professional training, and educational programs. The emphasis on individual rehabilitation aims to reduce the risk of recidivism.

Although probation offers numerous advantages, including economic efficiency, reduced prison overcrowding, and community safety, it is not without its challenges. Non-compliance with laws, resource limitations, and a heavy workload for probation officers create significant obstacles. Overcoming these obstacles necessitates informational campaigns and technological advancements to enhance data management and monitoring systems.

Opportunities for improvement lie in technological advancements, standardizing implementation, and strengthening collaboration with civil organizations. Increasing awareness of the rehabilitative nature of probation and participating in preventive initiatives are key steps toward reducing recidivism and building a safer society.

By addressing these issues and leveraging opportunities, probation can contribute to the creation of a more rehabilitative, fair, and balanced criminal justice system in Ukraine and beyond.

Key words: probation, punishment system, public administration, alternative punishment, crime, penitentiary system.

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.20>**В. В. Сахнюк***orcid.org/0000-0001-5531-024X**старший викладач кафедри правових природоохоронних дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування*

ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПОКАРАНЬ

Постановка проблеми. Система покарань, передбачена в кримінальному законодавстві України представляє найсуворіші засоби впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, а тому є одним з центральних інститутів кримінального права. Покарання покликане виконувати завдання, пов'язані з встановленням соціальної справедливості, гарантуванням загального інтересу суспільства, караючим впливом та інші. Пошук балансу між суворістю системи покарань, обмеженням людських прав та необхідністю виправлення особи, недопущенням повторного вчинення нею кримінальних правопорушень зумовлюють численні дискусії. Сьогодні точно можна сказати, що інститут покарань під впливом сучасних світових тенденцій демократизації та утвердження верховенства права набуває нових проявів.

Стан опрацювання. Не дивлячись на глибоке філософське та теоретичне дослідження інституту покарань, тенденції його розвитку на сучасному етапі потребують переосмислення та детального вивчення. У науковій статті використано наукові праці В. С. Буняка, В. М. Господаренка, Н. О. Гутарової, В. В. Дербака, О. О. Книженко та інших.

Метою статті є проаналізувати окремі тенденції розвитку інституту покарань в кримінальному праві України.

Виклад основного матеріалу. У наш час спостерігаються нові тенденції, характерні для інституту покарань, серед яких ми хочемо назвати дві ключові: 1) зміна підходів до визначення цілей покарання; 2) гуманізація системи покарань. Пропонуємо розглянути їх детальніше.

Першою тенденцією є зміна підходів до визначення цілей покарання. Власне питання цілей покарання традиційно має не лише правовий, а й філософський підтекст, а дискусії, з приводу того, що саме повинно лежати в його основі точаться з давніх часів. У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) на сьогоднішній момент визначено чотири цілі покарання, якими є кара, виправлення засуджених, загальна та спеціальна превенція [10].

О. О. Книженко влучно підкреслює, що цілі кримінально-правового впливу, як і принципи кримінального права, є відправними точ-

ками у формуванні, а можна навіть й сказати у «зародженні» правил конструювання кримінально-правових санкцій, оскільки є такими, що спрямовують законодавця [8, с. 405]. Підтримуємо цю позицію і вважаємо, що ціль, яка визначає спрямованість покарання повинна бути визначена коректно та вірно.

Традиційно першою ціллю покарання є кара, яка походить з принципу таліону – «око за око, зуб за зуб». Саме цей принцип розглядає кару як міру рівноцінну завданій шкоді. Наприклад, якщо хтось завдавав тілесні ушкодження іншій особі, то відповідною карою було завдання подібних ушкоджень тому, хто вчинив злочин.

Кару як основу покарання розглядали та обґрунтовували у своїх працях ряд філософів, серед яких одним з найвідоміших був Іммануель Кант. Він вважав, що кара повинна бути справедливою та пропорційною до вчинку злочинця.

У своїй «Метафізиці моралі» Кант зазначав: «покарання лише тому потрібно призначити злочинцю, бо він скоїв злочин; адже з людиною ніколи не можна поводитись лише як з засобом досягнення мети іншого [особи] і не можна змішувати її з предметами речового права...» [6, с. 366] та «Караючим законом є категоричний імператив, і горе тому, хто у вивертах вчення про щастя намагається знайти щось таке, що з міркувань обіцяної законом вигоди позбавило б його від кари або хоча б від якоїсь частини її згідно девізу фарисеїв: «Нехай краще помре один, ніж загине весь народ»; адже якщо зникне справедливість, життя людей на землі вже не матиме ніякої цінності» [6, с. 367]. Тобто, Кант розуміє покарання як частину права, яка не має мети, але є необхідним елементом справедливості [5, с. 452–453].

На противагу такій філософській позиції існували і інші. Наприклад, Мішель Фуко вважав, що людину неможливо виправити шляхом кари як цілі покарання. У своєму творі «Наглядати і карати» (в оригіналі «Surveiller et punir») [18], він висловлював концепцію, що системи покарань мають бути спрямовані не тільки на запобігання злочинності, але й на перевиховання злочинців та їх реінтеграцію до суспільства. Фуко аргументував, що традиційні форми кари можуть підтримувати цикли насильства, і про-

понував переосмислити підходи до виправлення злочинців. Його погляди були важливими для розвитку сучасних теорій відновної системи та правосуддя.

Вважаємо, що в сучасному розумінні кара є способом забезпечення соціальної справедливості, однак до такої цілі покарання є ряд законотвірних питань, пов'язаних з її цінністю для суспільства та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Іншими цілями покарання, що задекларовані в КК України є також виправлення засудженого, загальна та спеціальна превенція. Виправленням є процес позитивних змін, які відбуваються в особистості злочинця та створюють у нього готовність до самокерованої правослужбової поведінки [9].

Запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами (загальна або генеральна превенція) як мета покарання полягає в тому, що його застосування повинно забезпечити попередження вчинення злочинів з боку інших нестійких осіб, в утриманні загрозою покарання осіб, які здатні стати на злочинний шлях, від вчинення злочину, забезпечити законотвірну поведінку всіх осіб шляхом покарання конкретної особи, особливий психолого-виховний вплив на осіб, який полягає в утриманні під загрозою покарання від вчинення злочинів. Спеціальне попередження є реакцією держави на вчинений злочин і є впливом на засудженого [8, с. 405].

Відзначимо, що у Проєкті КК України запропоновано метою кримінально-правового засобу вважати забезпечення людини, суспільства та держави від кримінальних правопорушень та інших передбачених цим Кодексом протиправних діянь [12]. У словнику української мови «забезпечувати» розглядається як захищати, охороняти від чого-небудь; запобігати якійсь небезпеці [2]. Вважаємо, що така мета є більш наближеною до реальності, вона змінює акценти з карального впливу покарання на захисний та превентивний.

Н. О. Гуторова з цього приводу зазначила, що у широкому розумінні метою покарання слід визнати такий його вплив на особу, яка вчинила злочин, а також на інших осіб, схильних до вчинення злочину, завдяки якому у майбутньому вдасться попередити, запобігти вчиненню нових злочинів [4]. Відкритим залишається лише питання про способи можливого впливу на особу, які сприяли б її виправленню. У своїй книзі «Біологія поведінки людини: причини доброго і поганого в нас» Роберт Сапольські (американський ендокринолог, професор біології) написав, що система кримінального правосуддя не здатна виправдати особу, однак люди мають бути захищені від небезпечних осіб і якщо це можливо їх потрібно відправляти на реабілітацію [15].

Вважаємо таку думку, викладену з точки зору нейронауки, цікавою та такою, що потребує подальшого дослідження та інтеграції з правовою сферою.

Такими чином, вважаємо, що зміна підходів до визначення цілей покарання проявляється в тому, що акцент робиться на його соціальному змісті (встановленні соціальної справедливості, забезпеченні суспільства від осіб, які вчинили правопорушення) та превентивному змісті (виправлення злочинців).

Іншою тенденцією у системі покарань, ми вважаємо, її гуманізацію. Гуманізація системи покарань в першу чергу проявляється у обмеженні смертної кари та позитивного ув'язнення. Заборона смертної кари міститься в Протоколах № 6 та № 13 до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У першому випадку смертну кару скасовано «окрім як за діяння, винесені під час війни або неминучої загрози війни» [13], а в другому «за будь-яких обставин» [14]. Серед європейських держав Протокол № 13 до Конвенції не ратифікували: росія, Армєнія та Азербайджан.

Деяка інша ситуація з цього приводу склалася в Сполучених штатах Америки (далі – США), де смертна кара як вид покарання досі існує, однак є надзвичайно дискусійною. Супротивники смертної кари з числа правозахисників впевнені, що цей захід увічнює соціальну несправедливість, непропорційно орієнтовану на людей небілого кольору шкіри, а також на громадян, які не в змозі дозволити собі послуги дійсно професійних адвокатів. Під їхнім тиском 1972 року Верховний суд США визнав смертні вироки, винесені на основі кримінальних законів окремих штатів, в якості «жорстоких і незвичайних» заходів покарання, що суперечать VIII поправці до Конституції, і рекомендував штатам більш точно визначити умови призначення смертної кари як виняткової міри покарання [3, с. 178]. Саме тому, як відзначає В. С. Буняк, Верховний суд США звужував застосування смертної кари до різних категорій осіб або злочинів [1, с. 45]. На нашу думку, це теж є проявом гуманізації, не дивлячись на архаїчність та жорстокість смертної кари як виду покарання.

Окрему увагу звернемо і на довічне позбавлення волі та тенденції його розвитку як виду покарання. На початку формування Ради Європи в 1950-х роках, позитивне ув'язнення як покарання за найтяжчі злочини сприймалося як єдина альтернатива смертної кари. Однак поступове обмеження позитивного ув'язнення, аналогічно до поступового обмеження в XIX ст. смертної кари, розпочалося з визначення категорій менш захищених осіб, до яких за національним законом окремих Високих Договірних Сторін

Конвенції позитивне ув'язнення не застосовувався [1, с. 47].

У справі «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства», з прийняттям якого пов'язують «появу нового права» – права на надію [18], що суттєво впливає на сприйняття змісту довічного позбавлення волі. Право на надію обумовлює необхідність перегляду вироку в частині покарання та можливість звільнення особи у разі її виправлення. Саме у цій справі були сформовані так звані «вінтерівські критерії», що застосовуються стосовно осіб, яким присуджене покарання у виді довічного позбавлення волі:

по-перше, довічне позбавлення волі є крайнім заходом, який застосовується стосовно осіб, що вчинили найтяжчі злочини (загальна співмірність);

по-друге, засуджений *de jure* та *de facto* має сподіватися на звільнення;

по-третє, має існувати як перспектива звільнення, так і перспектива перегляду питання довічного позбавлення волі національним органом;

по-четверте, довічне позбавлення волі без надії на звільнення не сумісне з людською гідністю [19].

У справі «Петухов проти України» ЄСПЛ підкреслив, що «політика європейських країн щодо обрання покарань наразі акцентує увагу на реабілітаційній меті позбавлення волі, навіть у випадку засуджених до довічного позбавлення волі» [17] та зазначив, що «існуючий в Україні режим для засуджених до довічного позбавлення волі є несумісним з метою реабілітації» [17]. На думку А. І. Сліпачик, «імплементация вимоги щодо механізму перегляду рішення про покарання у вигляді довічного ув'язнення стане безпосереднім інструментом захисту людської гідності з огляду на зв'язок між надією на звільнення та людською гідністю» [16, с. 28].

Хочемо підкреслити, що гуманізація системи покарань проявляється і в тому, що все більше держав замість ув'язнення розглядають можливості альтернативних покарань, таких як домашні арешти та пробаційні програми. Наприклад, Закон України № 3342-IX від 23.08.2023 «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» [11], яким КК України доповнюється новим видом покарань – пробаційним наглядом, має набуту чинності 28.03.2024 року. Покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства [11].

Ці тенденції, на наше переконання, відображають зміни в уявленнях суспільства про роль покарання, а також зусилля покращити ефективність кримінальної юстиції та зменшити вплив злочинності на суспільство.

Таким чином, гуманізації системи покарань знаходить свій вияв через поступове обмеження найсуворіших видів покарань та пошуку альтернативних до позбавлення волі покарань, підвищується увага до підготовки злочинців до життя після в'язниці та їх успішного повернення до суспільства.

Література

1. Буняк В. С. Європейська конвенція з прав людини та кримінальне право: наук. практ. посіб. / відп. ред. В. С. Ковальський. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 156 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Господаренко В. М. Формування кримінально-правової політики американського президента Дж. Байдена. *Актуальні проблеми юриспруденції*. 2022. № 1. С. 172–180.
4. Гуторова Н. О. Кара як мета кримінального покарання. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b6334a2a-48cd-435b-ad11-d46998a8fd67/content> (дата звернення 24.10.2023)
5. Дербак В. В. Сутність покарання в контексті теорії детермінізму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 451–456.
6. Дербак В. В. Філакопи – філософські лаконочні оповідання: Збірка оповідань. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2022. 96 с.
7. Кант І. Критика чистого розуму [текст] / Іммануїл Кант; пер. з нім., примітки, Ігор Бурковський. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
8. Книженко О. О. Загальна та спеціальна превенції та їх вплив на кримінально-правові санкції. *Форум права*. 2011. № 2. С. 404–409.
9. Кримінальний виконавчий кодекс України: закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV// Відомості Верховної Ради, 2004. № 3–4. Ст. 21.
10. Кримінальний кодекс України: закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-ІІ// Відомості Верховної Ради, 2001. №25. Ст. 131.
11. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України № 3342-IX від 23.08.2023. *Офіційний сайт Верховної ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-IX#Text> (дата звернення 24.10.2023)
12. Проект Кримінального кодексу України станом на 14.10.2023 рік. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/> (дата звернення 18.10.2023)
13. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний сайт Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text (дата звернення 12.10.2023)
14. Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний сайт Верховної ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_180#Text (дата звернення 12.10.2023)

15. Сапольські Р. Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас / пер. з англ. Олена Любенко. – 2-ге вид. К.: Наш Формат, 2022. 672 с.

16. Сліпачик А. І. Людська гідність, як фундаментальна основа і практичний інструмент «права на надію» у кримінальному праві. *Journal «ScienceRise:JuridicalScience»*. 2021. №4(18). С. 23–30.

17. Справа «Петухов проти України», Заява № 41216/13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d98#Text (дата звернення 18.10.2023)

18. Фуко М. Наглядати та карати / Мішель Фуко; пер. з фран. П. Таращук. Komubook, 2020. 452 с.

19. Case of Vinter and others v. the United Kingdom, Application nos 66069/09, 130/10, 3896/10. 9 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664> (дата звернення 24.10.2023).

Анотація

Сахнюк В. В. Деякі тенденції розвитку інституту покарань. – Стаття.

У статті проаналізовано тенденції розвитку інституту покарань на сучасному етапі розвитку суспільства. Встановлено, що пошук балансу між суворістю системи покарань, обмеженням людських прав та необхідністю виправлення особи, недопущенням повторного вчинення нею кримінальних правопорушень зумовлюють численні дискусії.

Виокремлено дві ключові тенденції розвитку інституту покарань: 1) зміна підходів до визначення цілей покарання; 2) гуманізація системи покарань. Підтверджено, що питання цілей покарання традиційно має не лише правовий, а й філософський підтекст, а дискусії, з приводу того, що саме повинно лежати в його основі точаться з давніх часів. Розглянуто основні цілі покарання, що передбачені в чинному Кримінальному кодексі України, а саме: кара, виправлення засудженого, загальна та спеціальна превенція. Окрему увагу звернено на норми Проекту Кримінального кодексу України, де метою кримінально-правового засобу названо забезпечення людини, суспільства та держави від кримінальних правопорушень та інших передбачених цим Кодексом протиправних діянь. Встановлено, що зміна підходів до визначення цілей покарання проявляється в тому, що акцент робиться на його соціальному змісті (встановленні соціальної справедливості, забезпеченні суспільства від осіб, які вчинили правопорушення) та превентивному змісті (виправлення злочинців).

Іншою тенденцією у системі покарань названо її гуманізацію. В межах цієї тенденції відбувається обмеження смертної кари та позитивного ув'язнення, а також пошук альтернативних покарань до позбавлення волі, таких як домашні арешти та пробачні програми. Проаналізовані «вінтеровські критерії» та право на надію як підтвердження захисту людської гідності.

Зроблено узагальнюючий висновок, що ці тенденції відображають зміни в уявленнях суспільства про

роль покарання, а також зусилля покращити ефективність кримінальної юстиції та зменшити вплив злочинності на суспільство.

Ключові слова: покарання, ціль покарання, інститут покарання, система покарань, гуманізація, право на надію, кара, виправлення, загальна превенція, спеціальна превенція.

Summary

Sakhniuk V. V. Some trends in the development of the institution of punishment. – Article.

The article analyzes the trends in the development of the institution of punishment at the current stage of the development of society. It has been established that the search for a balance between the severity of the punishment system, the restriction of human rights and the need to correct the person, preventing him from re-committing criminal offenses leads to numerous discussions.

Two key trends in the development of the institution of punishment are singled out: 1) changing approaches to determining the goals of punishment; 2) humanization of the punishment system. It has been confirmed that the question of the goals of punishment traditionally has not only a legal, but also a philosophical undertone, and discussions about what exactly should be its basis have been going on since ancient times. The main goals of punishment provided for in the current Criminal Code of Ukraine are considered, namely: punishment, correction of the convicted, general and special prevention. Particular attention is paid to the norms of the Draft Criminal Code of Ukraine, where the purpose of the criminal law means is to protect people, society and the state from criminal offenses and other illegal acts provided for by this Code. It was established that the change in approaches to determining the goals of punishment is manifested in the fact that the emphasis is placed on its social content (establishment of social justice, protection of society from persons who have committed offenses) and preventive content (correction of criminals).

Another trend in the punishment system is its humanization. Within this trend is the limitation of the death penalty and life imprisonment, as well as the search for alternatives to imprisonment, such as house arrest and probation programs. The "Winter criteria" and the right to hope are analyzed as confirmation of the protection of human dignity.

A general conclusion is made that these trends reflect changes in society's perceptions of the role of punishment, as well as efforts to improve the effectiveness of criminal justice and reduce the impact of crime on society.

Key words: punishment, purpose of punishment, institution of punishment, system of punishment, humanization, right to hope, punishment, correction, general prevention, special prevention.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.982

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.21>**В. С. Бондар***orcid.org/0000-0003-1552-4555**кандидат юридичних наук, доцент,**декан факультету підготовки фахівців для підрозділів поліції
Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка**Донецького державного університету внутрішніх справ*

ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ ЯК КРИМІНАЛІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ: СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ЗАСТОСУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ЗЛОЧИННИМИ СПІЛЬНОТАМИ

Постановка проблеми. Протидія збройній агресії РФ проти України передбачає постійний процес адаптації кримінально-правових, кримінальних процесуальних, криміналістичних та оперативно-розшукових засобів до умов і викликів воєнного часу.

Злочини, вчинювані організованими злочинними об'єднаннями становлять сьогодні суттєву небезпеку для суспільства, а в умовах воєнної агресії і незахищеності кордонів України колабораційна діяльність, тероризм, державна зрада, екстремізм, сепаратизм набувають організованих форм, зумовлюють трансформацію організованої злочинності.

Кримінальне правопорушення – є поняттям кримінально-правовим і від чіткого усвідомлення його ознак залежить дієвість механізму засобів, методологічним орієнтиром яких виступають інші позначені науки кримінально-правового циклу. Законодавство в частині відповідальності за злочини, вчинювані організованими злочинними об'єднаннями зазнало суттєвих оновлень, зумовлених ухваленням Закону України від 4 червня 2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою». Результатом прийняття цього Закону, як зазначив О.О. Дудоров, стало не лише істотне редагування наявної ст. 255 КК, а й поява трьох нових кримінально-правових заборон (статті 255-1, 255-2, 255-3 КК), наводячи далі позицію А.А. Вознюка, який вважає їх «складними для застосування, частково неоднозначними і дискусійними», «проблематичність розмежування злочинної організації та злочинної спільноти як суміжних форм співучасті *de lege lata* і безпідставність виокремлення злочинної спільноти як самостійної форми організованого злочинного об'єднання *de lege ferenda* [7, с. 63].

Додамо сюди й інший комплекс факторів, які обумовлюють складність протидії таким злочинам:

- знаходженням більшості підозрюваних на тимчасово окупованій території України;
- неможливість в окремих випадках з технічних причин проводити негласні слідчі (розшукові) дії;
- специфіка діяльності органів правопорядку в таких умовах;
- використання незаконного впливу на службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських та політичних діячів шляхом підкупу, шантажу, погроз;
- розподіл ролей та розмежування функцій, побудова ієрархії з відокремленням рядових членів організації від її керівників, структурування підрозділів та відокремлення їх одне від одного;
- використання найновітнішого обладнання для здійснення комунікацій, проведення фінансових операцій, транспортування, розповсюдження, розширення ринків збуту, уникнення контролю з боку держави та легалізації коштів і майна, одержаного злочинним шляхом;
- безперервність кримінально-протиправної діяльності, вжиття заходів до зміцнення організаційних засад діяльності та забезпечення безпеки злочинної спільноти;
- вироблення психологічного зв'язку членів організації через комплекс обрядів посвячення, впровадження злочинних традицій, правил поведінки в спільноті.

Дослідження слідчої та судової практики у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені злочинними спільнотами та іншими формами організованої злочинності дозволяє відзначити окремі приклади успішної та вмілої роботи працівників органів правопорядку, зокрема оперативних підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань та слідчих підрозді-

лів Національної поліції України щодо протидії організованим групам, злочинним організаціям, «злочинам в законі» та іншим кримінальним авторитетам. В той самий час нерідкими є випадки професійних недоліків та помилок у розслідуванні таких кримінальних правопорушень, виявленні всіх співучасників, довірених осіб, які виконуються накази і розпорядження осіб, які здійснюють злочинний вплив, зокрема долають будь-який спротив правилам поведінки, встановленим «положенням» чи «смотрящим» та доказуванні їх вини. Причинами не завжди професійної роботи слідчих у кримінальних провадженнях виступають нераціональна організація досудового розслідування, й тактично грамотне проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також недостатній рівень науково-методичного забезпечення.

Через це поки в боргу перед спеціалістами-практиками криміналістична наука, покликана забезпечити слідчу діяльність сучасним методичним інструментарієм щодо досудового розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 255, 255-1, 255-2, 255-3 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики тактичних операцій присвятили свої наукові розвідки представники кримінального права та криміналістики: А.А. Вознюк [4; 5, с. 21-31], А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель [8], А.В. Іщенко, О.О. Дудоров [5, с. 21-31; 6, с. 152-167; 7, с. 70-76], О.О. Кваша, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, Г.А. Матусовський, Р.О. Мовчан, Р.Л. Степанюк, М.А. Погорецький, О.В. Пчеліна [11, с. 290-294], В.М. Шевчук [13, с. 437-444; 14, с. 27-44; 15, с. 66-72], В.Ю. Шепітько, Р.М. Шехавцов, Б.В. Щур, М.І. Хаврюнюк та ін [2, с. 461-466; 9, с. 200-207; 10, с. 189-192].

Кримінально-протиправна діяльність злочинного лідерства становить самостійний предмет криміналістичних досліджень. Науковцями сформульовані слушні рекомендації щодо формування тактичних операцій під час розслідування злочинів, учинених у даній та суміжних формах співучасті. Так, В.М. Варцаба (2004 р.) зазначає, що найбільш важливими тактичними операціями, які мають специфічний характер під час розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами (незалежно від видової спрямованості злочину), є такі: «Організований характер злочину»; «Склад і структура організованої групи»; «Взаємодія організованої групи з іншими злочинними формуваннями»; «Причетність організованої групи до злочинів». В.Ю. Шепітьком також здійснено типізацію тактичних операцій під час розслідування злочинів організованих груп і злочинних організацій. На його переконання, особливого значення

в цьому плані набувають такі тактичні операції: «Установлення поширеності злочинної групи»; «Виявлення зв'язків організованої групи»; «Затримання злочинної групи на місці злочину»; «Нейтралізація протидії розслідуванню злочину»; «Виявлення найслабкішої ланки в групі»; «Стратегічна розвідка»; «Створення й використання юридичних осіб»; «Підтримання в злочинному співтоваристві режиму напруженості»; «Використання суперечностей між учасниками злочинної групи» [13, с. 437-444]. Водночас, попри визначений науковий доробок, особливості проведення тактичних операцій під час досудового розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами залишаються висвітленими не повною мірою або належать до дискусійних.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення ознак тактичної операції як науково обґрунтованого результату, придатного для формування концептуальних засад застосування тактичних операцій під час досудового розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами.

Виклад основного матеріалу. Новацією згаданого Закону України від 4 червня 2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» є встановлення кримінальної заборони за створення злочинної спільноти та керівництво нею. Злочинна спільнота, як своєрідна «кримінальна надорганізація» – це об'єднання двох чи більше злочинних організацій (ч. 4 ст. 255 КК). Для доведення наявності злочинної спільноти суб'єктам, які здійснюють кримінальну процесуальну функцію досудового розслідування необхідно встановити кримінально-правові ознаки двох чи більше злочинних організацій (кожної окремо взятої), а потім додаткову ознаку – факт їхнього об'єднання. Про об'єднання можуть свідчити: 1) встановлення єдиного керівництва злочинної спільноти, яке здійснює як одна, так і декілька осіб; 2) спільне планування або безпосереднє вчинення злочинів учасниками злочинних організацій, що входять до злочинної спільноти. Для доказування об'єднання злочинних організацій слід встановити його спосіб, причини, обставини [6, с. 152-167].

Зрозуміло, що для ефективного досудового розслідування злочинів, вчинених злочинною спільнотою навіть грамотне, але ізольоване застосування будь-яких слідчих, оперативно-розшукових, судово-експертних та техніко-криміналістичних засобів, методів та прийомів не буде достатнім.

В науковій літературі до числа криміналістичних категорій прийнято відносити поняття тактичної операції, котра визначається як система різного роду взаємопов'язаних прийомів, слід-

чих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, об'єднаних єдиним задумом та керівництвом, що проводяться для вирішення таких завдань, які не можуть бути вирішені окремими або навіть декількома, але не погодженими слідчими (розшуковими) діями чи оперативно-розшуковими заходами. Тактична операція справедливо вважається засобом вирішення складних завдань досудового провадження, пов'язаних з багатоепізодністю та організованістю [9, с. 200-207].

Не ставлячи за мету подання детального огляду джерел, присвячених проблемі тактичних операцій, зауважимо лише, що єдиною ознакою, якою характеризується розглядуване поняття є системний, комплексний характер дій (заходів). Однак коло інших суттєвих ознак системи дій, що розглядається, визначається в юридичній літературі неоднозначно.

Як слушно наголошує В.А. Журавель, засновники концепції тактичної операції виходили з того, що вона є:

1) сукупністю тактичних засобів реалізації методів розслідування;

2) засобом реалізації взаємодії слідчого з органами дізнання, державними установами й організаціями, окремими громадянами, необхідність у чому виникає при вирішенні завдань розслідування;

3) організаційним і тактичним засобом ліквідації протидії з боку правопорушника;

4) засобом алгоритмізації процесу розслідування злочинів;

5) засобом реалізації тактичних прийомів, що вимагають сукупності дій слідчого та представників інших органів [8].

Виходячи з цього, на нашу думку, зміст поняття «тактична операція» має складатись, як уявляється з наступних елементів:

1) алгоритмічне поєднання різних за своїм характером слідчих (розшукових) дій в ході розслідування конкретного кримінального провадження;

2) алгоритмічне поєднання, але однойменних слідчих (розшукових) дій, направлених на вирішення конкретної задачі в конкретному розслідуванні;

3) поєднання з різнойменними та однойменними слідчими (розшуковими) діями оперативних, організаційно-тактичних заходів, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а також це поєднання з використанням тактичних прийомів в окремо взятій слідчій (розшуковій) дії.

Наприклад, розробка та проведення такої тактичної операції, як «затримання на гарячому». Відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 131 КПК України затримання підозрюваного є заходом забезпечення

кримінального провадження та процесуального примусу, який застосовується до особи з моменту її фактичного затримання. Проведення пов'язаних з цим слідчих (розшукових) дій – обшук особи, житла, транспортного засобу, огляд, освідування – дозволяє отримувати вагомі докази про зміст кримінально-протиправної діяльності. В той самий час затримання по злочинах названої категорії, як правило, пов'язано з тактичним ризиком – можливістю знешкодження затриманим наркотичних засобів, різних носіїв інформації тощо. Найбільш ефективним з точки зору перспектив досудового розслідування є затримання в момент вчинення тих дій, у причетності яких вони запідозрені (виготовлення, збут, транспортування тощо). Цьому сприяє організація проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій:

- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (контроль за телефонними розмовами, SMS-повідомленнями, MMS-повідомленнями), за номером телефону, яким користується певний абонент – особа, яка, в тому числі із застосуванням свого абонентського номеру, здійснюючи телефонні дзвінки на абонентські номери певних осіб, підтримує тісні зв'язки в кримінальному середовищі, завдяки своєму авторитету серед вказаної категорії осіб, має вплив на раніше судимих осіб, здійснює злочинний вплив з метою координації кримінально-протиправної діяльності інших осіб, з метою застосування такого впливу, всупереч встановленому у суспільстві порядку вирішення цивільно-правових спорів;

- установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу – мобільного терміналу з певним номером телефону в мережі оператора зв'язку;

- аудіо-, відеоконтроль розмов, інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з його діяльністю або місцем перебування певної особи;

- візуальне спостереження для отримання відомостей про поведінку певної особи або тих, з ким вона контактує в публічно доступних місцях, з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження;

- аудіо-, відеоконтроль місця, – під'їзду житлового будинку, поштового відділення тощо, що полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою –аудіо, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома її власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб;

- обстеження публічно недоступних місць з метою виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, вчиненого відповідно до розподілених ролей і функцій певними особами, які діяли у складі злочинної

спільноти, а також виявлення речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування та виявлення і вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування;

- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (пігулок, речовин рослинного походження, насіння, порошкоподібних речовин, що містять наркотичні засоби і т.і.);

- допит споживачів наркотичних засобів, за необхідності проведення слідчого експерименту у формі перевірки показань на місці;

- огляд (виїмка, затримання) кореспонденції;

- проведення контролю за вчиненням злочину у вигляді: 1) контрольованої поставки, з метою: а) документування кримінально-протиправної діяльності та виявлення всіх осіб, причетних до вчинення злочину; б) виявлення, арешт та конфіскація, за результатами контрольованої поставки, товарів, предметів та речовин, заборонених до обігу; в) виявлення джерел фінансування незаконних операцій з товарами, предметами та речовинами, забороненими для обігу, та подальших шляхів «відмивання» отриманих кримінальних доходів; г) виявлення каналів постачання та осіб з числа представників влади, правоохоронних органів, причетних до незаконної поставки; 2) оперативної закупки, для одержання доказів спрямованості умислу та мети під час документування фактів збуту наркотичних, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, сильнодіючих чи отруйних речовин, зброї та боєприпасів, спеціальних технічних засобів; 3) спеціального експерименту, зокрема у формі імітування обстановки злочину, завданнями якого є: а) акцентуація уваги організованих груп, злочинних організацій, злочинних спільнот, які «конкурують»; б) встановлення контактів з контрольованою особою; в) запобігання настанню невідворотних наслідків вчинення злочинів; г) виявлення конкретних осіб, які обґрунтовано підозрюються у кримінально-протиправній діяльності; г) виявлення кримінальної активності членів злочинних спільнот, які планують вчинення злочинів (наприклад, розробляють алгоритми злочинних дій, які полягають у наступному: а) встановлення осіб з матеріальним достатком, для подальшого заволодіння їх грошовими коштами, які в подальшому розподіляються між учасниками злочинної спільноти на «воровський обшак», який зберігається суб'єктом підвищеного злочинного впливу з метою забезпечення, існування та функціонування усіх ланок криміногенного суспільства на території певних адміністративних територіальних одиниць; б) вирішення конфліктів та спірних ситуацій, які виникають між громадя-

нами на підконтрольній суб'єктам злочинного впливу (так званих «смотрящих або старшого за районом» або інших довірених осіб) території (виступають в ролі третейського судді) за зверненням осіб; в) розподіл коштів між учасниками спільноти залежно від виконуваної ними ролі та функцій кожного; г) підтримка в місцях позбавлення волі засуджених (арештованих) у вигляді «гріву»; д) встановлення централізованого підпорядкування учасників злочину, єдиних для всіх правил поведінки, планування кримінально-протиправної діяльності та чіткового розподілу ролей), із використанням спеціальних імітаційних засобів (спеціальних підприємств, установ, організацій, маскування тощо).

Варто погодитися з В.М. Тертишником, який з цього приводу зазначив: «Імітація злочину часто охоплює комплекс об'єднаних єдиним задумом і метою як негласних слідчих дій, так і оперативно-розшукових заходів та конспіративних комбінацій, здійснюваних у різних умовах простору й часу. Імітування обстановки злочину можна розглядати як комплекс слідчих і оперативних заходів, які часто здійснюються різними методами пізнання, у різному часі і просторі, а отже, не можуть бути втиснуті в рамки окремої самостійної слідчої дії» [12, с. 631];

- проведення обшуку особи після застосування відносно підозрюваного затримання як запобіжного заходу;

- обшук житла з метою відшукування предметів, які використовувались у кримінально-протиправній діяльності або пов'язаних із нею: листків з чорновими записами, банківських карток, переліків банківських рахунків, відкритих у певних банківських установах відносно певних осіб, у тому числі карткових рахунків за реквізитами банківських карток, сім-карток, мобільних телефонів, грошових коштів, транспортних засобів тощо;

- накладення арешту на майно, яке було вилучене під час обшуку;

- освідування затриманих;

- проведення допитів;

- проведення судових експертиз (відео-, звукозапису, семантико-текстуальної експертизи та ін.);

- огляд речових доказів, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) дій;

- допити оперативних співробітників;

- встановлення та допит свідків, у тому числі затриманих споживачів за обставинами придбання наркотичних засобів;

- проведення в необхідних випадках впізнання, одночасних допитів двох та більше раніше допитаних осіб;

- проведення слідчого експерименту у формі перевірки показань на місці осіб з числа підо-

зрюваних, свідків щодо уточнення їх показань про обставини події, що розслідується

Таким чином, тактична операція – це система об'єднаних єдиним тактичним задумом, здійснюваних на підставі єдиного плану слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій, кримінальних процесуальних, інформаційних, організаційно-технічних та інших заходів забезпечення її проведення з метою вирішення конкретного завдання досудового розслідування з метою прийняття відповідних процесуальних рішень.

Домінантою, яка визначає ефективність застосування підготовленої тактичної операції завжди є слідча ситуація, правильна її оцінка слідчим (детективом).

Тактичні операції вирішують, як правило, наступні завдання: пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена ст.ст. 255, 255-1, 255-2, 255-3 КК України, затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності «злочинців у законі» (і прирівняних до них суб'єктів злочинного впливу), а також учасників злочинних спільнот та осіб, причетних до створення та функціонування злочинних спільнот; виявлення предмета посягання, який приховується; доказування вчинення кримінального правопорушення злочинною спільнотою (доведення кримінально-правової ознаки кожної окремо взятої злочинної організації, а потім додаткової ознаки – факту об'єднання злочинних організацій) виявлення співучасників кримінально-протиправної діяльності; виявлення додаткових епізодів кримінально-протиправної діяльності тощо.

Навіть поверхневий погляд на розглядувану проблему свідчить про те, що в криміналістиці відсутня єдність позицій відносно визначення поняття («тактична операція», «тактична комбінація»), яка визначає зміст даного криміналістичного засобу доказування. Окремі науковці наполягають на монопідході («тактична операція», «тактична комбінація»), інша їх частина відстоює позицію про можливість використання і «тактичної операції» і «тактичної комбінації» в науково-практичних дослідженнях, але з різним сенсом даних понять. Ще не склався уніфікований підхід вчених-криміналістів та практиків щодо понятійного та класифікаційного апарату тактичних операцій (комбінацій). Не достатньо відпрацьовані їх правові основи в процесі виявлення, розкриття, розслідування та запобігання злочинам, правомірність і етичність способу доказування. Необхідне чітке обґрунтування проблеми функціональної залежності тактичних операцій (комбінацій) від характеру, стану

та особливостей розслідування, а саме: планування та організації досудового розслідування, впливу цього способу на слідчу ситуацію, інформаційного забезпечення, взаємодії уповноважених оперативних підрозділів, органів, що здійснюють техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування в тактичній операції (комбінації), яка проводиться слідчим (детективом). З нашої точки зору, важливим фактором досягнення запланованої мети тактичної операції (комбінації) є ефективне і повне досудове розслідування кримінальних правопорушень. Через це необхідним є детальне дослідження основ психологічної взаємодії її (операції, комбінації) учасників, а також методів протидії тактичній операції в процесі досудового розслідування з боку зацікавлених осіб. Використання даних теоретичних розробок в практичній діяльності має підвищити ефективність правозастосовної діяльності та якісно покращити рівень протидії злочинності.

Виокремимо наступні ознаки тактичної операції.

1. *Характер завдань*, для вирішення яких застосовуються тактичні операції. Чим він вищий, тим більш складний комплекс дій є потрібним для її вирішення – слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, заходів забезпечення кримінального провадження та інших процесуальних засобів. Крім того, тактична операція завжди спрямована на вирішення слідчих завдань, які не можуть бути вирішені окремими або декількома, але не погодженими слідчими (розшуковими) діями.

Тактична операція – це, насамперед, система дій: слідчих, оперативно-розшукових, негласних, організаційно-процесуальних та ін.

Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

Крім того, в переважній більшості випадків після виявлення та вилучення в ході досудового розслідування речових доказів сторона обвинувачення звертається до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на вилучене майно. При тому, відповідно до п. 4 ч. 5 ст. 173 КПК України, у рішенні про накладення арешту на майно слідчий суддя зазначає про заборону, обмеження розпоряджатися або користуватися майном.

Під негласними слідчими (розшуковими) діями слід розуміти різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом (ст. 246 КПК).

Не дивлячись на те, що НС(Р)Д є різновидом слідчих дій, на відміну від інших слідчих (розшукових) дій, їм притаманні такі основні особливості, виокремлені О.П. Бабіковим:

1. Не підлягає розголошенню факт їх проведення. Клопотанням, постановам, ухвалам слідчих суддів, протоколам, дорученням та іншим документам, що складаються під час організації та проведення НС(Р)Д, у більшості випадків присвоюється гриф таємності (ч. 1 ст. 246 КПК). Відтак, порядок їх виготовлення, засекречування, розсекречування, передачі, зберігання та знищення регламентується Законом України «Про державну таємницю».

2. Методи проведення НС(Р)Д регламентуються відомчими наказами, інструкціями, положеннями про структурні підрозділи, що задіяні в організації та проведенні НС(Р)Д, і відносяться до державної таємниці. Розголошення інформації про такі нормативні акти, та їх зміст матиме наслідком кримінальну відповідальність за ст. 328 КК України.

Під методом НС(Р)Д розуміють сукупність організаційних, практичних прийомів, у тому числі із застосуванням технічних засобів, які дозволяють у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, отримати інформацію про злочин або особу, яка його вчинила, без її відома.

3. Проводяться у виключних випадках (ч. 2 ст. 246 КПК). Закон забороняє проведення НС(Р)Д, якщо відомості про злочин або особу, яка його вчинила, можливо одержати у інший спосіб, без їх проведення. Зазначена вимога КПК покладає обов'язок на слідчого, прокурора, слідчого суддю обґрунтувати процесуальні рішення, клопотання щодо проведення НС(Р)Д, довести винятковість і необхідність у їх проведенні. Сфера їх застосування у більшості випадків обмежується розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів.

4. Слідчим суддею, уповноваженим на здійснення судового контролю за додержанням прав і свобод людини і громадянина під час проведення НС(Р)Д, є суддя апеляційного суду, а в кримінальних провадженнях, щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – слідчий суддя Вищого антикорупційного суду (ст. 247 КПК).

5. Відмова слідчого судді у наданні дозволу на проведення НС(Р)Д не підлягає оскарженню (ч. 5 ст. 248, ст. 309 КПК).

6. Проведення НС(Р)Д фіксується виключно складанням відповідних протоколів (ч. 1 ст. 252 КПК). На відміну від інших слідчих дій, де у деяких випадках передбачено можливість обрати форму фіксації (протокол або технічні засоби) на розсуд слідчого, дізнавача чи прокурора, проведення НС(Р)Д фіксується в обов'язковому порядку протоколом, у якому відображається застосування технічних засобів.

7. Прокурор не наділений повноваженнями проводити НС(Р)Д на відміну від інших слідчих та процесуальних дій (ст. 36, ч. 6 ст. 246 КПК).

8. НС(Р)Д, передбачене ст. 263 (зняття інформації з електронних комунікаційних мереж) не проводиться слідчим, а визначеними суб'єктами – спеціально уповноваженими підрозділами Національної поліції, Бюро економічної безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, СБУ та ДБР.

9. НС(Р)Д, передбачене ст. 269-1 КПК України – моніторинг банківських рахунків, проводиться виключно у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності НАБУ або БЕБ [1, с. 30].

Наступним засобом проведення тактичних операцій є оперативно-розшукові заходи, які:

- с підставою проведення є наявність оперативно-розшукової справи;
- є оперативно-розшукові заходи є гласними і негласними;
- застосовуються з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій;
- можуть проводитися з метою установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (по тяжких та особливо тяжких злочинах);
- перелік суб'єктів проведення є більш ширшим ніж під час проведення НС(Р)Д.

2. Дії, що утворюють тактичну операцію, повинні бути *погодженими й скоординованими*, проводитися в певній послідовності, відповідно до заздалегідь розробленого плану. Її учасники діють відповідно до плану операції способами взаємодії виконавців, кожний з яких дотримується суворої послідовності й взаємної обумовленості в прийнятті тактичних рішень, підпорядкованих завданням кримінального провадження.

Дії, які утворюють тактичну операцію, повинні бути засновані на законі. Через те, що тактична операція є невід'ємним елементом діяльності щодо виявлення й розслідування кримінальних правопорушень має будуватись відповідно до принципів (засад) кримінального процесу (підзаконних нормативно-правових актів).

3. Однією з істотних ознак тактичної операції є її *мета*. Науковцями висловлено кілька погля-

дів на мету тактичної операції. Мета тактичної операції – виконання певного роду завдань, самостійних у рамках тактичної операції і проміжних стосовно процесу досудового розслідування, наприклад: встановлення будь-якої обставини у кримінальному провадженні; розшук підозрюваного (обвинуваченого), свідка; пошук слідів, речових доказів та інших матеріальних об'єктів, пов'язаних з аналізованим злочином; викриття підозрюваного і встановлення його зв'язків; перевірка отриманих даних тощо.

4. Тактична операція здійснюється під керівництвом слідчого (детектива) та процесуального керівника у кримінальному провадженні. Це положення підтримується як основне більшістю вчених-криміналістів.

Керівництво тактичною операцією – це напрямна діяльність суб'єктів доказування, які здійснюють процесуальні функції досудового розслідування та процесуального керівництва досудовим розслідуванням, яка полягає у визначенні кола прийомів, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, заходів забезпечення кримінального провадження, які складають тактичну операцію, виконавців запланованих дій та термінів виконання, кола інших суб'єктів, які беруть участь в операції, а також у можливості припинити або призупинити проведення тактичної операції, вносити в неї зміни по ходу проведення. Рішення керівника тактичною операцією є обов'язковими для інших її учасників.

5. У ході реалізації тактичної операції виконуються такі завдання досудового розслідування, які не можуть бути виконані шляхом ізольованого проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, застосування заходів забезпечення кримінального провадження та інших засобів в рамках єдиного тактичного задуму з метою мінімізації тактичного ризику. Тільки їх комплексна реалізація в рамках єдиного тактичного задуму та керівництва відповідно до плану з чітко визначеними суб'єктами, часом, місцем, засобами з метою вирішення таких слідчих задач, які не можуть бути вирішені окремими або навіть декількома, але не погодженими слідчими (розшуковими) діями або НС(Р)Д утворює певну систему в тактичну операцію.

6. Результати аналізу практики дозволяють стверджувати, що майже завжди досудове розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами відбувається в умовах протидії. Тому тактичні операції є інструментом нейтралізації та подолання такої протидії. Відповідно, система методичних рекомендацій має передбачати:

- комплексний характер вирішуваних під час досудового розслідування завдань виявлення,

подолання та нейтралізації протидії досудовому розслідуванню;

- необхідність розробки типових алгоритмів та програм діяльності органів правопорядку щодо подолання та нейтралізації протидії досудовому розслідуванню;

- залучення до участі у вирішенні таких задач співробітників уповноважених оперативних підрозділів, а також суб'єктів, які здійснюють судово-експертне й техніко-криміналістичне забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню;

- забезпечення взаємозв'язку між рекомендаціями щодо виявлення та подолання протидії досудовому розслідуванню та іншими методичними рекомендаціями щодо виявлення, розкриття, розслідування та запобігання окремих видів кримінальних правопорушень.

Таким чином, система криміналістичного забезпечення нейтралізації та подолання протидії досудовому розслідуванню, окрім типових відомостей про неї має складатися з таких елементів:

- системи типових слідчих ситуацій, ускладнених фактором протидії досудовому розслідуванню, алгоритми та програми реалізації їх слідчим (дознавачем);

- систему типових версій, а також порядок їх перевірки;

- рекомендації щодо організації взаємодії слідчого з органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також криміналістичними підрозділами та судово-експертними установами під час подолання протидії досудовому розслідуванню;

- рекомендації щодо забезпечення безпеки та державного захисту учасників кримінального провадження;

- рекомендації щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій в умовах протидії досудовому розслідуванню.

Водночас, обов'язковою ознакою тактичної операції в даних випадках є застосування, поряд із криміналістичними, й кримінальних процесуальних засобів подолання протидії досудовому розслідуванню, до яких можна віднести:

- допит свідка/потерпілого та одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб в судовому засіданні слідчим суддею під час досудового розслідування, у т.ч. дистанційно (ч. 1 ст. 225, ч. 2 ст. 232 КПК України);

- впізнання поза візуальним і аудіоспостереженням особи, яку пред'являють для впізнання (ч. 4 ст. 228 КПК України);

- допит/впізнання у режимі відеоконференції в ході досудового розслідування (ст. 232 КПК України) та процесуальні дії у режимі відеокон-

ференції під час судового провадження (ст. 336 КПК України);

- допит у суді свідка, потерпілого, обвинуваченого з використанням технічних засобів з іншого приміщення чи в інший спосіб, що виключає ідентифікацію особи, у разі потреби – зі створенням акустичних перешкод (ч. 9 ст. 352, ч. 2 ст. 353, ч. 3 ст. 351 КПК України);

- допит свідка за відсутності певного допитаного свідка (п. 5 ст. 352 КПК України);

- допит особи, яка перебуває за кордоном, за допомогою відеоконференції або телефонної конференції в порядку міжнародної правової допомоги (ст. 567 КПК України);

- відсторонення від посади службової особи, яка в силу службового становища може чинити тиск на особу, взятую під захист (ст. 154 КПК України – щодо підозрюваного чи обвинуваченого);

- запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою (ст. 176, п. 3 ч. 1 ст. 177 КПК України – щодо підозрюваного чи обвинуваченого);

- покладення слідчим суддею, судом певних обов'язків на особу, при обранні їй запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою (не відлучатися з певного населеного пункту, утримуватися від спілкування з конкретною особою, не відвідувати певні місця, носити електронний засіб контролю тощо (ч.ч. 5, 6 ст. 194 КПК України);

- аудіо- і відеоконтроль особи, місця, спостереження за особою або місцем, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж і електронних інформаційних систем, обстеження публічно недоступних місць, житла, іншого володіння особи, установлення місця перебування радіоелектронного засобу тощо (ст.ст. 258, 267-270 КПК України).

Крім того, до таких заходів можуть бути віднесені:

- виділення матеріалів кримінального провадження щодо однієї із осіб, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину й погодилась на угоду (ч. 8 ст. 469, ч. 3 ст. 217 КПК України);

- ненадання доступу до матеріалів кримінального провадження щодо застосування заходів безпеки або видалення таких відомостей з матеріалів кримінального провадження (ч. 1 ст. 221 та ч. 5 ст. 290 КПК України).

Додатковими процесуальними гарантіями забезпечення безпеки для учасників кримінального провадження в Україні є низка положень КПК України:

- зобов'язання будь-якої особи, якій надано доступ до інформації про приватне життя, запобігати її розголошенню (ч. 4 ст. 15 КПК України);

- заборона незаконного розголошення відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК України);

- заборона надання стороні захисту для ознайомлення і відкриття матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (ч. 1 ст. 221, ч. 5 ст. 290, ч. 3 ст. 317 КПК України).

Специфіка проведення слідчих (розшукових) дій при досудовому розслідуванні кримінальних проваджень про злочини, учинені злочинними спільнотами, визначається необхідністю враховувати встановлені в криміналістиці закономірні для протидії розслідуванню обставини:

- можливе знання підозрюваними механізму та системи роботи органів розслідування, а також особливості техніко-криміналістичного й судово-експертного забезпечення досудового розслідування;

- як правило, детально розроблену лінію поведінки та взаємозалежність показань учасників злочинної спільноти;

- можливий витік інформації по кримінальному провадженню;

- фінансову та моральну підтримку осіб, які надають неправомірний вплив;

- високу активність у наданні протидії досудовому розслідуванню з боку свідків та потерпілих як результат впливу на них із боку зацікавлених осіб, оскільки побоювання з приводу реалізації загрози з їх боку набагато серйозніші побоювань каральної функції кримінального закону за відмову або дачу неправдивих показань.

Заходи подолання протидії розслідуванню злочинів, учинених злочинними спільнотами у рамках проведення слідчих (розшукових) дій як складових елементів відповідних тактичних операцій можна об'єднати в дві групи:

1) загальні заходи, характерні для більшості слідчих (розшукових) дій;

2) спеціальні заходи – для кожної окремої слідчої (розшукової) дії окремо.

До *першої* групи заходів слід віднести:

- використання засобів аудіо-, відеозапису, яке дозволяє більш об'єктивно й повно зафіксувати як вербальну, так і матеріально відображувану інформацію; відобразити обстановку проведення слідчої дії, виключивши припущення зацікавлених осіб про вплив на його учасника з метою отримання «необхідної» слідчому інформації; наочно представити показання в суді; отримати в розпорядження слідства зразки голосів підозрюваних, від дачі яких у рамках відповідної слідчої дії вони можуть відмовитись; мінімізувати потребу зацікавлених осіб та впливу на джерело інформації, яка доволі повно та наочно вже подана в матеріалах кримінального прова-

дження. З метою нейтралізації протидії досудовому розслідуванню рекомендується застосовувати автоматизовані цифрові системи виміру й розрахунку різних параметрів подій, а також інші носії криміналістично значущої інформації, що об'єктивізують картину кримінального правопорушення;

1) участь понятих про проведенні слідчих (розшукових) дій;

2) використання даних правоохоронних органів (даних обліково-реєстраційних систем, оперативних підрозділів);

3) комплексне використання спеціальних знань у проведенні слідчих (розшукових) дій (залучення групи спеціалістів різного фаху та спеціалізації);

4) процесуально грамотна побудова тактики спілкування із захисником, яка передбачає: попередження про недопустимість розголошення втручання в процедуру слідчої (розшукової) дії без дозволу слідчого; занесення в протокол фактів ігнорування законних вимог слідчого та порушень професійної етики тощо [3].

Спеціальні заходи подолання протидії розробляються з урахуванням особливостей організації й тактики проведення кожної слідчої (розшукової) дії в її рамках, наприклад: за необхідності обмеження можливості стороннім особам спостерігати за ходом слідчої (розшукової) дії (фіксація поведінки особи, яка перешкоджає слідчій дії, спроби обміну інформацією тощо).

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновки про те, що ознаками тактичних операцій як криміналістичних категорій, що застосовуються під час досудового розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами є:

- характер завдань, для вирішення яких вони застосовуються, чим він вищий, тим більш складний комплекс дій є потрібним для її вирішення;

- дії, що утворюють тактичну операцію, повинні бути погодженими й скоординованими, проводитися в певній послідовності відповідно до заздалегідь розробленого плану;

- мета, тактичної операції, яка вирішує наступні завдання: пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена ст.ст. 255, 255-1, 255-2, 255-3 КК України, затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності «злочинів у законі» (і прирівняних до них суб'єктів злочинного впливу), а також учасників злочинних спільнот та осіб, причетних до створення та функціонування злочинних спільнот; виявлення предмета посягання, який приховується; доказування вчинення криміналь-

ного правопорушення злочинною спільнотою (доведення кримінально-правової ознаки кожної окремо взятої злочинної організації, а потім додаткової ознаки – факту об'єднання злочинних організацій) виявлення співучасників кримінально-протиправної діяльності; виявлення додаткових епізодів кримінально-протиправної діяльності тощо;

- тактична операція здійснюється під керівництвом слідчого (детектива) та процесуального керівника у кримінальному провадженні;

- в процесі реалізації тактичної операції виконуються такі завдання досудового розслідування, які не можуть бути виконані шляхом ізольованого проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, застосування заходів забезпечення кримінального провадження та інших засобів в рамках єдиного тактичного задуму з метою мінімізації тактичного ризику. Тільки їх комплексна реалізація в рамках єдиного тактичного задуму та керівництва відповідно до плану з чітко визначеними суб'єктами, часом, місцем, засобами з метою вирішення таких слідчих задач, які не можуть бути вирішені окремими або навіть декількома, але не погодженими слідчими (розшуковими) діями або НС(Р)Д утворює певну систему в тактичну операцію;

- результати аналізу практики дозволяють стверджувати, що майже завжди досудове розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами відбувається в умовах протидії. Тому тактичні операції є інструментом нейтралізації та подолання такої протидії за допомогою таких заходів:

- а) загальних: процесуально грамотна побудова тактики спілкування із захисником, яка передбачає: попередження про недопустимість розголошення втручання в процедуру слідчої (розшукової) дії без дозволу слідчого; занесення в протокол фактів ігнорування законних вимог слідчого та порушень професійної етики тощо;

- б) спеціальних, які розробляються з урахуванням особливостей організації й тактики проведення кожної слідчої (розшукової) дії в її рамках.

Таким чином, тактична операція – це система об'єднаних єдиним тактичним задумом, здійснюваних на підставі єдиного плану слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій, кримінальних процесуальних, інформаційних, організаційно-технічних та інших заходів забезпечення її проведення з метою вирішення конкретного завдання досудового розслідування з метою прийняття відповідних процесуальних рішень.

Література

1. Бабіков О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: теорія і практика / Наук.-дослід. ін-т публіч. права. Київ: Норма права, 2023. 434 с.
2. Бондар В.С., Ріпа Ф.В. Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність у виявленні та розслідуванні колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сферах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 461-466.
3. Бондар В.С., Солодовніков А.Г., Є.В. Дехтярьов. Розслідування розбоїв, вчинених організованими групами. Навчально-методичний посібник, 2014. 276 с.
4. Вознюк А. А., Дудоров О. О., Чернявський С. С. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255-1, 255-2, 255-3, 256 Кримінального кодексу України): науково-практичний коментар. Київ: Норма права, 2021. 130 с.
5. Вознюк А., Дудоров О. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2021: Альманах наукових праць* / за ред. проф. Є. Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, PhD О. М. Мусиченко. Миколаїв: МПП НУ ОЮА, 2021. С. 21-31.
6. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правова протидія діяльності організованих злочинних об'єднань: аналіз законодавчих новел, визначення перспектив. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 2. С. 152-167.
7. Дудоров О.О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваїте, 2022. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел. С. 70-76.
8. Журавель, В.А. (2016). Тактичні операції в системі криміналістичних засобів протидії злочинності. Вибрані твори. Харків: Вид. агенція «Апостіль».
9. Карабанов Д.О. Поняття тактичної операції як комплексного криміналістичного засобу. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 200-207.
10. Ларкін М.О. Тактичні операції під час розслідування злочинів, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4 (29). Том. 1. С. 189-192.
11. Пчеліна О. Тактичні операції під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємство, господарство, право*. 2017. № 3. С. 290-294.
12. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 19-те, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2022. 1128 с.
13. Шевчук В.М. Роль типових тактичних операцій у розробленні криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 19 / голов. ред. Ю. В. Цуркан-Сайфуліна; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса: Гельветика, 2017. С. 437-444.
14. Шевчук В.М. Тактико-криміналістичні комплекси в теорії криміналістики та практиці протидії злочинності: проблеми, дискусії, новації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 27-44.
15. Шевчук, В. (2021). Сучасні проблеми формування криміналістичної теорії тактичних операцій. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. С. 66-72.

Анотація

Бондар В. С. Тактична операція як криміналістична категорія: сутність та зміст застосування під час розслідування злочинів, вчинених злочинними спільнотами. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу ознак тактичної операції як криміналістичної категорії, визначенню її сутності, а також змісту застосування під час розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами, до яких відносяться:

- характер завдань, для вирішення яких вони застосовуються, чим він вищий, тим більш складний комплекс дій є потрібним для її вирішення;

- дії, що утворюють тактичну операцію, повинні бути погодженими й скоординованими, проводиться в певній послідовності відповідно до заздалегідь розробленого плану;

- мета, тактичної операції, яка вирішує наступні завдання: пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена ст.ст. 255, 255-1, 255-2, 255-3 КК України, затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності «злочинців у законі» (і прирівняних до них суб'єктів злочинного впливу), а також учасників злочинних спільнот та осіб, причетних до створення та функціонування злочинних спільнот; виявлення предмета посягання, який приховується; доказування вчинення кримінального правопорушення злочинною спільнотою (доведення кримінально-правової ознаки кожної окремо взятої злочинної організації, а потім додаткової ознаки – факту об'єднання злочинних організацій) виявлення співучасників кримінально-протиправної діяльності; виявлення додаткових епізодів кримінально-протиправної діяльності тощо;

- тактична операція здійснюється під керівництвом слідчого (детектива) та процесуального керівника у кримінальному провадженні;

- в процесі реалізації тактичної операції виконуються такі завдання досудового розслідування, які не можуть бути виконані шляхом ізольованого проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, застосування заходів забезпечення кримінального провадження та інших засобів в рамках єдиного тактичного задуму з метою мінімізації тактичного ризику. Тільки їх комплексна реалізація в рамках єдиного тактичного задуму та керівництва відповідно до плану з чітко визначеними суб'єктами, часом, місцем, засобами з метою вирішення таких слідчих задач, які не можуть бути вирішені окремими або навіть декількома, але не погодженими слідчими (розшуковими) діями або НС(Р)Д утворює певну систему в тактичну операцію;

- результати аналізу практики дозволяють стверджувати, що майже завжди досудове розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами відбувається в умовах протидії. Тому тактичні операції є інструментом нейтралізації та подолання такої протидії за допомогою таких заходів:

- а) загальних: процесуально грамотна побудова тактики спілкування із захисником, яка передбачає: попередження про недопустимість розголошення втручання в процедуру слідчої (розшукової) дії без дозволу слідчого; занесення в протокол фактів ігнорування законних вимог слідчого та порушень професійної етики тощо;

б) спеціальних, які розробляються з урахуванням особливостей організації й тактики проведення кожної слідчої (розшукової) дії в її рамках.

Сформульовано визначення тактичної операції, як системи об'єднаних єдиним тактичним задумом, здійснюваних на підставі єдиного плану слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій, кримінальних процесуальних, інформаційних, організаційно-технічних та інших заходів забезпечення її проведення з метою вирішення конкретного завдання досудового розслідування з метою прийняття відповідних процесуальних рішень.

Ключові слова: досудове розслідування, злочинна спільнота, тактична операція, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії.

Summary

Bondar V. S. The tactical operation as a forensic category: the essence and content of application during the investigation of crimes committed by criminal communities. – Article.

The article is devoted to the analysis of the features of a tactical operation as a forensic category, the definition of its essence, as well as the content of its application during the investigation of crimes committed by criminal communities, which include:

- the nature of the tasks for the solution of which they are used, the higher it is, the more complex set of actions is required for its solution;

- actions forming a tactical operation must be agreed and coordinated, carried out in a certain sequence according to a plan developed in advance;

- the purpose of a tactical operation, which solves the following tasks: finding and recording factual data about the illegal actions of individuals and groups, the responsibility for which is provided for in Art. 255, 255-1, 255-2, 255-3 of the Criminal Code of Ukraine, the detention of persons who have committed a criminal offense and the resolution of the issue of bringing to criminal responsibility "thieves in law" (and subjects of criminal influence equated to them), as well as members of criminal communities and persons involved in the creation and functioning of criminal communities; detection of the object of encroachment, which is hidden; proving the commission of a criminal offense by a criminal community (proving the criminal-legal sign of each individual criminal organization, and then an additional sign – the fact of the association of criminal organizations) identifying accomplices of criminal and illegal activity; detection of additional episodes of criminal activity, etc.;

- a tactical operation is carried out under the leadership of an investigator (detective) and a procedural manager in criminal proceedings;

- in the process of implementing a tactical operation, the following pre-trial investigation tasks are performed, which cannot be performed by conducting investigative (search) actions in isolation, covert investigative (search) actions, operational and investigative measures, the use of measures to ensure criminal proceedings and other means within the framework of a single tactical operation designed to minimize tactical risk. Only their complex implementation within the framework of a single tactical plan and management in accordance with the plan with clearly defined subjects, time, place, means in order to solve such investigative tasks that cannot be solved by individual or even several, but not agreed investigators (detectives) actions or SI(R)A forms a certain system into a tactical operation;

- the results of the analysis of practice allow us to state that almost always the pre-trial investigation of crimes committed by criminal communities takes place in conditions of opposition. Therefore, tactical operations are a tool to neutralize and overcome such countermeasures with the help of the following measures:

- a) general: procedurally competent construction of communication tactics with the defense attorney, which includes: a warning about the inadmissibility of disclosure of interference in the investigative (search) procedure without the permission of the investigator; recording in the protocol the facts of ignoring the legal requirements of the investigator and violations of professional ethics, etc.;

- b) special ones, which are developed taking into account the peculiarities of the organization and the tactics of conducting each investigative (search) action within its framework.

The definition of a tactical operation is formulated as a system of united by a single tactical plan, carried out on the basis of a single plan of investigative (search) actions, operational-search actions, covert investigative (search) actions, criminal procedural, informational, organizational and technical and other measures to ensure it carrying out a pre-trial investigation for the purpose of solving a specific task in order to make appropriate procedural decisions.

Key words: pre-trial investigation, criminal community, tactical operation, investigative (detective) actions, covert investigative (detective) actions.

УДК 343.137.5

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.22>**О. Г. Литвиненко***orcid.org/0000-0003-4218-21*

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
старший викладач кафедри організації досудового розслідування
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

О. І. Груздь*orcid.org/0000-0003-0370-3791*

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри організації досудового розслідування
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

Р. О. Ємельянов*orcid.org/0000-0002-7465-7166*

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
доцент кафедри організації досудового розслідування
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДЕПОНУВАННЯ ПОКАЗАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

Показання це одне із основних джерел доказів, які передбачено ч. 2 ст.84 КПК України. Без показань, які отримують слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя та суд не обходиться жодне кримінальне провадження. Однак, враховуючи особливості Кримінального-процесуального кодексу України (далі – КПК України) варто відмітити, що показання отримані на стадії досудового розслідування мають бути обов'язково досліджені безпосередньо судом, про що зазначено у ст. 23 КПК України.

В деяких кримінальних провадженнях розслідування може затягуватись у зв'язку з різними обставинами (проведення експертиз, встановлення місцезнаходження осіб, та інше), що негативно впливає на окремих учасників кримінального провадження, до яких, зокрема, варто віднести неповнолітніх, осіб похилого віку та інших учасників, які мають певні хронічні захворювання.

Через вік, стан здоров'я або психологічний тиск чи погрози зі сторони підозрюваного або його родичів, такі потерпілі та свідки можуть не з'явитись для надання показань у судові засідання, або надати не повні показання.

Задля усунення такої проблематики законодавець передбачив норму ст. 225 КПК України – проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні [1], яка у доктрині іменується депонуванням показань [2, с.273]. Так, у випадках, зазначених у ч.1 цієї статті сторона кримінального провадження, представ-

ник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворої особи в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду [1].

Основна ідея цієї процедури полягає в необхідності компенсації об'єктивної неможливості дотримання судом засади безпосередності дослідження показань, якої можна досягти у разі, якщо свідок, потерпілий під час досудового розслідування будуть допитані на змагальних засадах неупередженим суб'єктом, що є носієм судової влади – слідчим суддею [2, с.273].

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Деякі теоретичні та практичні питання проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України досліджувались такими науковцями як, Глов'юк І.В., Дехтяр О.Г., Завтуром В.А., Кайло І.Ю., Шабаровським Б.В., Шингарьовим Д.О. та ін. Зазначені наукові праці стосувались процесуального порядку проведення такого допиту, мотивування клопотань, оцінки доказів та ін., однак здійснення допиту в судовому засіданні під час досудового розслідування за участі неповнолітнього наразі є мало дослідженим.

Метою наукової статті є дослідження окремих питань отримання показань, в порядку ст. 225 КПК України, акцентовано увагу на проблемних питаннях цієї процедури та запропоновано шляхи для покращення практичної реалізації такого допиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи норму ст. 225 КПК України можна виділити декілька дискусійних питань, які стосуються підстав звернення до суду з відповідним клопотанням, суб'єктного складу допитуваних осіб, та ролі слідчого судді під час безпосереднього допиту.

Підстави застосування ст.225 КПК України. У ст.225 КПК України зазначено три підстави проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні:

1. Існування небезпеки для життя і здоров'я особи

2. Тяжкої хвороби

3. Наявності інших обставин, що можуть унеможливити допит особи в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань [1]. При цьому, законодавцем не конкретизовано що саме мається на увазі під «іншими обставинами».

Аналізом ухвал за результатами розгляду клопотань про здійснення допиту під час досудового розслідування в суді показав, що найпоширенішими підставами звернення для проведення такого виду допиту є: неповнолітній вік потерпілого [3, 4, 5, 6], малолітній вік свідка, потерпілого [7,8]; виїзд потерпілого на тимчасово не підконтрольну територію[9]; виїзд потерпілого, свідка за кордон з метою роботи [10, 11], свідок є громадянином іншої держави [12, 13], на свідка та потерпілого здійснюється тиск та погрози зі сторони захисту та антигромадського оточення підозрюваного [14,15]; свідок мешкає в іншій області та є наркозалежною особою [16], існує ризик небезпеки для життя та здоров'я потерпілої [17, 18], хворобливий стан та похилий вік потерпілого [19, 20], служба потерпілого в Збройних Силах України [21] та намір вступу на таку службу [22], а також інші.

Як бачимо, підставами для проведення допиту у порядку ст.225 КПК України можуть бути різні життєві обставини та ситуації, але однією із найрозповсюдженіших був допит саме для отримання показань від осіб, які не досягли 18 річного віку. Ця категорія учасників є вразливою та потребує особливого ставлення під час кримінального процесу, тому на наш погляд досить правильним є рішення слідчих здійснювати допит малолітніх та неповнолітніх в безпосередній присутності слідчого судді.

Ми вважаємо, що в цілому слідчі правильно обґрунтовують клопотання про допит дітей в порядку ст. 225 КПК України, оскільки вони

звертають увагу на: психоемоційний стан потерпілої, психоемоційне напруження, що свідчить про існування небезпеки її психологічному здоров'ю, яке може унеможливити допит особи в суді або вплинути на повноту та достовірність показань [6]; та на те, що свідок є малолітнім і може забути деталі вчиненого щодо його матері кримінального проступку або через страх та душевні страждання відмовитись давати показання [8].

Логічним вбачається обґрунтування клопотання слідчого у кримінальному провадженні відкритому за ч. 2 ст. 156 КК України, в якому було зазначено про те, що виходячи з рекомендацій спеціаліста у галузі психології – судового експерта ОСОБА_4 від 13.09.2023, опитування дитини доцільно провести на етапі досудового слідства, оскільки неодноразові допити в ході слідства є значними психотравмуючими факторами для дитини. Окрім того, психологом при складенні психологічного висновку рекомендовано у разі прийняття рішення щодо допиту дитини під час судового розгляду, в її найкращих інтересах, провести допит без прямого контакту з обвинуваченим. Покази малолітньої потерпілої ОСОБА_3 мають вагоме доказове значення у вказаному кримінальному провадженні, оскільки лише малолітня потерпіла може безпосередньо надати покази щодо обставин вчиненого відносно неї кримінального правопорушення. З метою уникнення (мінімізації) психотравматизації жертви розбещення, яка є малолітньою, виникла необхідність у допиті малолітньої потерпілої ОСОБА_3 у слідчого судді у порядку ст. 225 КПК України [23]. В даному випадку було враховано як психофізіологічні особливості потерпілої, так і інтереси досудового розслідування.

Також звернемо увагу на ухвалу слідчого судді Бродівського районного суду Львівської області від 12 липня 2023, в якій зазначено про те, що «в обґрунтування клопотання слідча покликала на те, що наявні обставини, які можуть вплинути на повноту та достовірність показань потерпілої зокрема: вік потерпілої (14 років), її нестійкий психологічний стан, а також можливість впливу на неї та її покази рідними та знайомими підозрюваного ОСОБА_4, іншими особами. Крім того, допит є стресовою ситуацією для дитини, тому допит в порядку 225 КПК України варто провести в часі наближеному з іншими слідчими діями, в яких є залучена потерпіла, щоб пізніше не травмувати психіку і емоції дитини при повторних нагадуваннях про протиправні посягання на її сексуальну недоторканність, адже навіть доросла людина воліє скоріше забути про такі посягання та не згадувати про таке [24]. На наш погляд, слідчий суддя справедливо задовольнив клопотання слід-

чого, адже було, зокрема, враховано підпункт «е» ч.1 ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства про дотримання «якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження» [25].

Суб'єктний склад допитуваних осіб. Вивчивши ухвали слідчих суддів стосовно розгляду питання про допит осіб у судовому засіданні під час досудового розслідування ми відзначили те, що така процедура, зокрема, використовується відносно неповнолітніх. Відмітимо, що з огляду на суб'єктний склад, зазначений у ст.225 КПК України така процедура може бути застосована виключно до свідка, потерпілого, а також особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого [1].

Для порівняння, процедура допиту осіб у судовому засіданні під час досудового розслідування також передбачена й в інших країнах. Так, у Молдові та Грузії, подібно до нашої ст.225 КПК України може бути допитаний свідок, у Литві – підозрюваний, свідок, потерпілий [26, с.223]. Нам імпонує передбачена в КПК Литви можливість отримання показань від підозрюваного, вважаємо, що така норма була б позитивною і в національному законодавстві, однак за певних на те підстав. Нами вбачається, що однією з таких підстав можна розглядати неповнолітній вік особи, яка потрапила у конфлікт із законом.

Розглядаючи питання допиту неповнолітнього підозрюваного у світлі ст. 23 КПК України виникає питання – чи необхідно взагалі проведення цієї слідчої (розшукової) дії на досудовому слідстві? Чи варто слідчому робити «подвійну» роботу, та чи необхідно повторно відбирати показання від неповнолітнього, порушуючи його несформовану психіку, адже в суді надані підозрюваним показання не стануть враховуватись, а будуть підлягати безпосередньому дослідженню судом [27, с.114].

В «Пекінських правилах» встановлено, що будь-яку справу неповнолітнього з самого початку варто вести швидко, не допускаючи будь-яких непотрібних затримок (правило 20.1) [28]. Відповідно до цього, зволікання у розслідуванні кримінального провадження за участі неповнолітнього може негативно вплинути на психічний стан дитини та подальший хід його розслідування.

Г.К. Тетерятник зазначає, що враховуючи вимоги міжнародного законодавства слідчі повинні вживати заходів до якомога швидшого із меншим психологічним впливом проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Зменшення впливу на психіку дитини під час кримінального прова-

дження має забезпечуватись не тільки за рахунок проведення допитів у так званих «зелених кімнатах», а і за рахунок якомога меншої кількості опитувань [29, с.118]. Сказане вченою повністю відповідає найкращим інтересам дитини та має дотримуватись на усіх стадіях кримінального процесу.

Немає жодних підстав вважати, що підстави для допиту слідчим суддею під час досудового розслідування неодмінно оминуть підозрюваного. Всі ті випадки, про які йдеться в ч. 1 ст. 225 КПК України, можуть мати місце і в його житті. Але виникає питання: чому для проведення допиту свідка і потерпілого в разі настання таких підстав є можливість сторони кримінального провадження звернутися з відповідним клопотанням, а з клопотанням про допит підозрюваного — ні? Жодного пояснення з цього приводу КПК України не містить. Тому на думку Д.О. Шингарьова, такий учасник кримінального провадження, як підозрюваний обов'язково має бути включений до переліку осіб, які можуть бути допитані слідчим суддею під час досудового розслідування [26, с.277]. Із даним твердженням ми погоджуємось, адже отримання показань від підозрюваного є важливим етапом при розслідуванні кримінального провадження для встановлення істини у справі, особливо коли таким учасником є неповнолітній.

Для забезпечення правила «безпосередності дослідження показань, речей і документів» під час допиту неповнолітнього, який «de jure» підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (після повідомлення про підозру), пропонуємо відбирати показання від нього відповідно до вимог ст. 225 КПК України, тобто шляхом допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні [27, с.124]. То ж, вбачається позитивним внесення до списку суб'єктів допиту в порядку ст.225 КПК України саме неповнолітнього підозрюваного, оскільки такий порядок отримання показань максимально убезпечить його від багатократного допитування починаючи від стадії досудового розслідування та закінчуючи судовим розглядом, тим самим забезпечить дитину додатковими гарантіями захисту прав.

Роль слідчого судді під час безпосереднього допиту. Варто погодитись із думкою І.В. Гловчук про те, що у контексті розгляду клопотання про проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України важливим є питання про активність слідчого судді під час розгляду клопотання, зокрема чи вправі слідчий суддя вийти за межі доводів, викладених у клопотанні, якщо, наприклад, він не вбачає небезпеку для життя й здоров'я свідка чи потерпілого, однак із змісту клопотання та пояснень, наданих його ініціатором у суді, вбачаються наявними інші обставини, що

можуть вплинути на повноту чи достовірність показань свідка, потерпілого [30, с.278]. На підтвердження цього, для прикладу наведемо витяги з ухвали про відмову у задоволенні клопотань про допит осіб, що не досягли 18 років, в порядку ст.225 КПК України.

Так, в ухвалі слідчого судді Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 28.12.2021 зазначено про те, що дізнавач послався на те, що свідок ОСОБА_4 є неповнолітньою і може забути деталі вчиненого щодо її матері кримінального проступку або через страх та душевні страждання відмовитись давати показання. В задоволенні зазначеного клопотання Суд відмовив, обґрунтовуючи це тим, що з матеріалів клопотання не вбачаються обставини, що можуть унеможливити допит свідка ОСОБА_4 в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, а також, що існує небезпека для життя і здоров'я свідка, його тяжкої хвороби [8].

Також, слідчому СВ Золотоніського районного відділу поліції ГУНП в Черкаській області було відмовлено у проведенні допиту малолітнього свідка, мотивуючи своє рішення тим, що наведені у клопотанні доводи та обґрунтування не підтверджені жодними доказами у справі, мають суто формальні визначення без розкриття змісту та ґрунтуються виключно на припущеннях. Слідчий суддя вважає, що будь-яких доказів в обґрунтування доводів клопотання, наявності обставин, що можуть унеможливити допит свідка ОСОБА_4 в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, як то передбачено ст.225 КПК України, слідчим не додано [7]. Впевнені, що відмови у здійсненні допиту неповнолітніх в порядку ст.225 КПК України є не допустимими, адже в наведених ухвалах не було звернено увагу на неповнолітній та малолітній вік потерпілого і свідка, та не звернено увагу на психологічні і вікові особливості таких учасників кримінального процесу. Переконані, що під час роботи з такою вразливою категорією людей потрібно враховувати той факт, що з часом, діти можуть забувати або спотворювати інформацію про подію учасником якої вони стали, що в подальшому може вплинути на повноту отриманих показань під час досудового розслідування.

Відмітимо, що у кримінальних провадженнях, де одним із учасників є дитина, це має ініціювати активність слідчого судді, адже вік потерпілого, свідка чи підозрюваного та їх вразливий психологічний стан є підставою для швидкого та всебічного здійснення кримінального процесу.

Під «активністю слідчого судді» ми маємо розуміти: потребу у погодженні клопотань про здійснення допиту у судовому засіданні під час досудового розслідування, навіть за відсутності

підстав, передбачених у КПК України; узгоджені дії слідчого, дізнавача та слідчого судді, а також спланований перелік запитань, задля мінімізації повторного допиту та травматизації дітей; розгляд питання про здійснення такого допиту не в залі судових засідань, а в «зеленій кімнаті», для створення більш комфортних умов неповнолітньому та уникнення стресових ситуацій.

Повністю підтримаємо позицію І.В. Гловюк, яка аналізуючи ухвали про допит осіб в порядку ст.225 КПК України стверджує, що навіть якщо слідчий мотивував клопотання існуванням небезпеки для життя та здоров'я потерпілого, що не підтвердилося в судовому засіданні, слідчий суддя мав проявити в цьому випадку активність та вийти за межі доводів, викладених у клопотанні, і прийняти рішення про проведення допиту. Вчена вважає, що в цьому випадку певна активність слідчого судді була б логічною та необхідною, оскільки показання потерпілого є важливими для правильного встановлення обставин кримінального провадження, а психологічний тиск на особу може викликати в неї в майбутньому небажання давати показання в суді, на що потерпілий має право й не несе за це кримінальної відповідальності. Тому в цьому випадку вихід за межі доводів клопотання був би заснований на публічному інтересі в забезпеченні повного та неупередженого розслідування й судового розгляду і при цьому не суперечив би положенням ч. 3 ст. 26 КПК України, адже слідчий суддя вирішував питання, яке винесено на його розгляд стороною та віднесено КПК України до його повноважень [30, с.279]. У кримінальних провадженнях, де одним із учасників є неповнолітній слідчий, дізнавач, прокурор та слідчий суддя мають бути активними та ініціативними задля швидкого та ефективного розгляду такого провадження. Спільні та сплановані дії зазначених осіб дадуть позитивний результат у розслідуванні кримінального провадження, а головне зменшать необхідність довготривалого перебування дитини у кримінальному процесі.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що дотримання прав і законних інтересів учасників кримінального провадження мають бути першочерговим завданням під час кримінального процесу. Однак, із врахуванням вже прийнятих норм КПК України можлива мінімізація певних видів слідчих (розшукових) дій, в тому числі за участю неповнолітніх. Тому пропонується внести зміни до ст. 225 КПК України, та передбачити допит неповнолітнього потерпілого, свідка та підозрюваного у судовому засіданні під час досудового розслідування, як одну із обов'язкових підстав проведення такого допиту.

Також, варто зобов'язати здійснення такого допиту неповнолітніх у приміщенні «друж-

ньому до дитини», а не в класичній залі судових засідань.

Переконані, що такі зміни стануть додатковими гарантіями захисту прав неповнолітніх у різних процесуальних статусах, покращать їх становище під час кримінального процесу та зменшать ризик психологічної травматизації дітей.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.10.2023)
2. Завтур В.А. Судова оцінка депонованих показань у кримінальному провадженні: правозастосовний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С.273-275. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/68.pdf (дата звернення: 20.10.2023)
3. Ухвала Бродівського районного суду Львівської області від 12.07.2023. Справа №334/4229/23. Провадження № 1-к/334/1539/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112139014> (дата звернення: 18.10.2023)
4. Ухвала Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 30.05.2023. Справа №334/4229/23. Провадження № 1-к/334/1539/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111238712> (дата звернення: 18.10.2023)
5. Ухвала Вишгородського районного суду Київської області від 04.03.2023. Справа №363/663/20. Провадження №1-к/363/181/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88030943> (дата звернення: 18.10.2023)
6. Ухвала Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 03.07.2023. Справа №334/2840/23. Провадження №1-к/334/1850/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111953304> (дата звернення: 18.10.2023)
7. Ухвала Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 28.09.2023. Справа №695/3604/23. Провадження №1-к/695/1040/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113829933> (дата звернення: 18.10.2023)
8. Ухвала Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 28.12.2021. Справа №705/5713/21. Провадження №1-к/705/1227/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102265954> (дата звернення: 18.10.2023)
9. Ухвала Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 30.08.2022. Справа №333/3749/22. Провадження №1-к/333/1086/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105977043> (дата звернення: 18.10.2023)
10. Ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 03.08.2021. Справа №756/11484/21. Провадження №1-к/756/1879/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98803170> (дата звернення: 18.10.2023)
11. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 21.02.2022. Справа №947/6319/22. Провадження №1-к/947/2558/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103456377> (дата звернення: 18.10.2023)
12. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 06.08.2021. Справа №953/15163/21. Провадження №1-к/953/7723/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98820223> (дата звернення: 18.10.2023)
13. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 09.07.2021. Справа № 644/6174/21. Провадження №1-к/644/830/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98225715> (дата звернення: 18.10.2023)
14. Ухвала Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 07.08.2020. Справа № 629/3380/20. Провадження №1-к/629/754/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90843435> (дата звернення: 18.10.2023)
15. Ухвала Олександрівського районного суду м. Полтави від 12.02.2021. Справа №554/989/21. Провадження №1-к/554/3079/2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94829111> (дата звернення: 18.10.2023)
16. Ухвала Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 28.08.2020. Справа №629/6064/19. Провадження №1-к/629/714/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90657110> (дата звернення: 18.10.2023)
17. Ухвала Новгород-Сіверського районного суду Чернігівської області від 17.06.2022. Справа №739/368/22. Провадження №1-к/739/133/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104821934> (дата звернення: 18.10.2023)
18. Ухвала Красноградського районного суду Харківської області від 15.07.2019. Справа №626/1142/19. Провадження №1-к/626/516/2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83052059> (дата звернення: 18.10.2023)
19. Ухвала Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 28.07.2021. Справа №629/4021/21. Провадження №1-к/629/703/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98615384> (дата звернення: 18.10.2023)
20. Ухвала Козятинський міськрайонний суд Вінницької області від 16.01.2020. Справа №133/2386/19. Провадження №1-к/133/43/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86933676> (дата звернення: 18.10.2023)
21. Ухвала Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 12.10.2023. Справа №688/4089/23. Провадження №1-к/688/2369/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114131602> (дата звернення: 18.10.2023)
22. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 06.12.2022. Справа №755/12466/22. Провадження №1-к/755/2486/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107816408> (дата звернення: 18.10.2023)
23. Ухвала Заводського районного суду м. Запоріжжя від 05.10.2023. Справа №332/4557/23. Провадження №1-к/332/357/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113951609> (дата звернення: 18.10.2023)
24. Ухвала Бродівського районного суду Львівської області від 12 липня 2023. Справа №439/1212/23. Провадження №1-к/439/239/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112139014> (дата звернення: 18.10.2023)
25. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 19.10.2023)
26. Шингарьов Д.О. Зарубіжний досвід проведення допиту слідчим суддею на стадії досудового розслідування. *Університетські наукові записки*. 2015. №2 (54). С. 221-229
27. Бабенко О.Г. Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного: дис. ... доктор філософії: 12.00.09. Маріуполь, 2021. 261 с.
28. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя відносно непо-

внолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/158593_158593 (дата звернення: 19.10.2023)

29. Тетерятник Г.К. Гарантії забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 115-119. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/1/35.pdf> (дата звернення: 24.10.2023)

30. Гловюк І.В. Депонування показань свідка, потерпілого за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. *Юридичний вісник*. 2014. №6. С.274-281. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2014/48.pdf (дата звернення: 24.10.2023)

Анотація

Литвиненко О. Г., Груздь О. І., Ємельянов Р. О.
Окремі питання депонування показань неповнолітніх. – Стаття.

У статті розглянуто процедуру проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні, яка передбачена ст. 225 КПК України. Зазначена норма у доктрині отримала назву «депонування», та полягає в тому, що у окремих випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або іншим чином вплинути на розслідування кримінального провадження, сторони кримінального процесу можуть звернутись із клопотанням до суду про допит таких осіб у суді під час досудового розслідування. Застосування такої процедури у кримінальному процесі передбачено наявними засадами безпосередності дослідження показань, яка передбачена ст. 23 КПК України.

У статті виділено декілька дискусійних питань стосовно депонування показань. Особливу увагу акцентовано на підстави застосування норми ст. 225 КПК України, суб'єктний склад допитуваних осіб та роль слідчого судді під час такого допиту. Проаналізовано ухвали слідчих суддів щодо розгляду питання про здійснення допиту під час досудового розслідування у судовому засіданні. Встановлено, що найчастіше така процедура допиту проводиться задля допиту неповнолітніх та малолітніх в процесуальному статусі потерпілого і свідка.

Обґрунтовано необхідність обов'язкового допиту саме неповнолітніх в порядку ст. 225 КПК України, оскільки в силу своїх психофізіологічних особливостей та віку вони здатні забувати певні факти, спотворювати інформацію та піддаватись впливу дорослих. Акцентовано увагу на тому, що до обов'язкових підстав проведення такого допиту має бути віднесено неповнолітніх у будь-якому статусі.

Зазначено, що міжнародні стандарти у сфері захисту прав дитини вимагають мінімізувати перебування неповнолітніх у кримінальному процесі, тому нами запропоновано доповнити ст. 225 КПК України таким суб'єктом, як неповнолітній підозрюваний, адже така процедура зменшить травматизацію дітей. Звернено увагу на тому, що під час реалізації такої процедури за участю неповнолітніх у статусі потерпілого, свідка та підозрюваного, має бути злагоджена та спланована робота слідчого чи дізнавача та слідчого судді. Рекомендовано здійснювати допит зазначених осіб в

«дружніх до дітей» умовах, зокрема у «зеленій кімнаті».

Ключові слова: допит, слідчий, слідчий суддя, неповнолітній потерпілий, свідок, підозрюваний, депонування показань, кримінальне провадження, ухвала суду, підстави проведення допиту.

Summary

Lytvynenko O. G., Gruzd O. I., Yemelyanov R. O.
Separate issues of deposition of statements of minors. – Article.

The article examines the procedure for questioning a witness, a victim during a pre-trial investigation in a court session, which is provided for in Art. 225 of the CPC of Ukraine. The specified norm in the doctrine was called "deposition", and it consists in the fact that in certain cases related to the need to obtain the testimony of a witness or a victim during a pre-trial investigation, if due to the existence of a danger to the life and health of a witness or a victim, their serious illness, the presence of other circumstances that may make it impossible to question them in court or otherwise affect the investigation of criminal proceedings, the parties to the criminal proceedings may apply to the court to question such persons in court during the pre-trial investigation. The application of such a procedure in a criminal trial is provided for by the existing principles of immediacy of the investigation of testimony, which is provided for in Art. 23 of the CPC of Ukraine. The article highlights several debatable issues regarding the deposition of testimony. Special attention is focused on the basis of application of the norm of Art. 225 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, subject composition of interrogated persons and the role of the investigating judge during such interrogation. Decisions of investigating judges regarding the consideration of the question of conducting an interrogation during a pre-trial investigation in a court session were analyzed. It has been established that most often such an interrogation procedure is carried out for the purpose of interrogating minors and minors in the procedural status of victims and witnesses. The necessity of compulsory interrogation of minors in accordance with Art. 225 of the Criminal Code of Ukraine, because due to their psychophysiological characteristics and age, they are able to forget certain facts, distort information and be influenced by adults. Attention is focused on the fact that minors in any status should be included among the mandatory grounds for conducting such an interrogation. It is noted that international standards in the field of protection of children's rights require minimizing the stay of minors in criminal proceedings, therefore we have proposed to supplement Art. 225 of the Criminal Code of Ukraine by such an entity as a minor suspect, because such a procedure will reduce the traumatization of children. Attention was drawn to the fact that during the implementation of such a procedure with the participation of minors in the status of victims, witnesses and suspects, the work of the investigator or inquirer and the investigating judge should be coordinated and planned. It is recommended to interrogate these persons in "child-friendly" conditions, in particular in the "green room".

Key words: interrogation, investigator, investigating judge, minor victim, witness, suspect, testimony deposition, criminal proceedings, court order, grounds for interrogation.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.23>

О. Ю. Маринич

orcid.org/0009-0006-9303-8180

ад'юнкт

Донецького державного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА РОЗУМНИЙ СТРОК ДОСУДОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 28 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень визначених КПК України [1]. Проблемними аспектами забезпечення права на розумний строк є недосконалість правового регулювання зупинення та відновлення досудового кримінального провадження та перебіг строків досудового кримінального провадження в період дії правового режиму воєнного стану. Тому вкрай актуальним питанням є наукове дослідження окремих аспектів забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематику забезпечення права на розумний строк досліджували такі науковці: О.А. Банчук, Н.Р. Бобечко, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов, Є.В. Расчотнов, Д.В. Сімонович, О.Ю. Татаров, Г.К. Тетерятник, О.М. Федорів та інші. Вчені-процесуалісти не акцентували достатньо уваги на дослідженні впровадження судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, правовій регламентації кількості прийняття стороною обвинувачення процесуальних рішень щодо зупинення та відновлення досудового розслідування, проблемних аспектах зупинення та відновлення досудового розслідування в період дії правового режиму воєнного стану. Дослідження цих питань має суттєве значення для більш якісного забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження.

Метою цієї роботи є дослідження окремих аспектів забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження. Для досягнення цієї мети необхідно проаналізувати особливості забезпечення права на розумний

строк при застосуванні інституту зупинення та відновлення досудового розслідування та особливості забезпечення права на розумний строк в період дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 6 Європейської конвенції з прав людини 1950 р. (далі ЄКПЛ) кожна особа має право на справедливий та публічний розгляд її справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [2]. Автори Л.М. Лобойко, О.А. Банчук «розумний строк» визначають як найкоротший і достатній (без невинуватих зволікань) строк формування кримінального обвинувачення під час досудового розслідування, розгляду і вирішення такого обвинувачення судом [3, с. 79].

Параметр «розумні строки» чітко пов'язаний з категорією ефективності кримінального провадження. Окремі науковці вказують, що у цільовому аспекті ефективність досудового розслідування є досягнення прогнозованого результату (підсумкового процесуального рішення у досудовому кримінальному провадженні, і досягнення цього результату має бути забезпечено умовами законності та пропорційності обмеження прав людини) [4, с. 172]. Вважаємо за доцільне додати, що ефективність розслідування дійсно визначається досягненням прогнозованого результату (прийняття остаточного рішення щодо особи на стадії досудового розслідування), однак такий прогнозований результат має бути досягнутий ще й в оптимальні (розумні) строки.

Право на розгляд офіційно висунутого кримінального обвинувачення упродовж розумного строку ґрунтується на постулаті про те, що особа, проти якої висунуто обвинувачення, не повинна протягом тривалого часу чекати доки воно, а разом з ним і доля людини, буде остаточно вирішене постановленням виправдувального чи обвинувального вироку суду [3, с. 77-78]. Розумність тривалості провадження повинна визначатись у світлі відповідних обставин справи та з огляду на критерії, передбачені прецедентною практикою Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ), зокрема складність справи, пове-

дінка заявника, а також органів влади, пов'язаних зі справою [5].

Аналогічні критерії для визначення розумності строків кримінального провадження визначені у КПК України, відповідно до норм ч. 3 ст. 28 останнього такими критеріями є: складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень [1].

ЄСПЛ у своїх рішеннях зазначає, що у кримінальних справах «розумний строк», передбачений ст. 6 ЄКПЛ, починається з того часу, коли особі було пред'явлено обвинувачення: це може статись як до моменту розгляду справи в суді, так і з дня арешту, дня, коли відповідна особа була офіційно повідомлена, що проти неї висунуте обвинувачення у справі, або з дня, коли було розпочато попереднє слідство. «Обвинувачення» відповідно до положень статті 6 параграфу 1 може бути визначено як «офіційне повідомлення, надане особі уповноваженими представниками влади, в підтвердження того, що вона вчинила злочин», визначення, яке також відповідає критерію, що «ситуація (підозрюваного) суттєво погіршилась» [5]. У справі «Foti and others v. Italy» ЄСПЛ навів ширше розуміння цього визначення, включивши до нього також «інші підстави, що підтверджують це звинувачення і можуть спричинити серйозні наслідки, що можуть ускладнити становище підозрюваного» (видання ордеру на арешт, обшук приміщення чи особистий обшук) («Serves v. France»). Офіційним повідомленням про обвинувачення також є початок досудового слідства проти конкретної особи чи арешт банківських рахунків конкретної особи («Ringelsen v. Austria») [3, с. 58-59].

Д.В. Сімонович пише, що «розумність» тривалості досудового кримінального провадження слід оцінювати в кожному випадку відповідно до конкретних обставин справи, що впливають на часові межі діяльності слідчого у кримінальній справі. «Розумна» тривалість досудового слідства починається після: винесення постанови про порушення кримінальної справи; фактичного затримання особи; допиту підозрюваного; притягнення особи як обвинуваченого; допиту особи як свідка, якщо з протоколу допиту вбачається, що на момент допиту слідчий уже мав підозри щодо причетності допитуваного до конкретного злочину [6, с. 216]. Розумність строку означає відсутність зволікання, максимально можливу швидкість виконання відповідних процедур, але

не на шкоду належному здійсненню кримінального провадження. За будь-яких обставин строк досудового слідства не повинен перевищувати меж необхідності [7, с. 749-750].

Відповідно до вітчизняного законодавства «розумний строк», передбачений ст. 6 ЄКПЛ, починається з моменту повідомлення особі про підозру або ж з моменту затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Тобто, український законодавець більш вузько підходить до категорії «розумний строк» та до моменту початку його перебігу у кримінальному провадженні, що може негативно відобразитися на забезпеченні права людини на розумний строк досудового кримінального провадження.

Окрім невинновданого вузького підходу українського законодавця до категорії «розумний строк», у КПК України унормований інститут зупинення та відновлення досудового розслідування, що також безпосередньо впливає на забезпечення права людини на розумний строк досудового кримінального провадження.

Інститут зупинення та відновлення досудового кримінального провадження тісно пов'язаний з встановленими законом кримінальними процесуальними строками. Як пише Є.В. Расчотнов, під час розслідування кримінального правопорушення іноді виникають об'єктивні обставини, що перешкоджають у встановленні законом строки та відповідно до процесуальної форми закінчити досудове розслідування. Тимчасові перешкоди пов'язані з поведінкою підозрюваного та можуть бути результатом його умисних дій або ж настати неусвідомлено, поза його волею. Саме виникнення цих обставин обумовлює існування інституту зупинення досудового розслідування [8, с. 30].

Під зупиненням досудового розслідування у кримінальному провадженні, слід розуміти основане на визначених у законі підставах, обґрунтоване процесуальне рішення прокурора або слідчого за погодженням із прокурором, що зупиняє перебіг процесуальних строків і проведення окремих слідчих (розшукових) дій, за умов ужиття всіх можливих процесуальних і непроцесуальних заходів задля усунення наявних обставин, що перешкоджають закінченню розслідування [8, с. 67-68].

Таким чином, метою впровадження інституту зупинення та відновлення досудового розслідування у кримінальний процес є саме зупинення процесуальних строків на стадії досудового розслідування за наявності підстав, визначених законом. Разом з тим, справедливою є точка зору Т.О. Лоскутова який вказує, що правове регулювання зупинення досудового розслідування обумовлює ризик порушення права на розумні

строки кримінального провадження (права на справедливий судовий розгляд) та ризик зниження ефективності кримінального процесу [9, с. 13].

Порядок зупинення та відновлення досудового розслідування передбачений главою 23 КПК України. Так, відповідно до ст. 280 КПК України досудове розслідування може бути зупинене (виключно після повідомлення особі про підозру) у разі, якщо: підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні; оголошено в розшук підозрюваного; слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування; наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва; наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану; уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну [1].

Законодавством передбачена можливість зупинення досудового розслідування, що має наслідком переривання перебігу процесуального строку. Така можливість дозволяє «регулювати» жорсткий строк досудового розслідування у бік його збільшення [3, с. 79]. Це призводить до порушення права особи на судовий розгляд обвинувачення щодо неї упродовж розумного строку, що є складовою права на справедливий судовий розгляд [10, с. 102].

Т.О. Лоскутов у своєму монографічному дослідженні наголошує, що наявність норм, передбачених ст. 280 КПК України є виявом невідповідності предмету регулювання КПК України та предмету регулювання європейських стандартів у частині забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Автор зауважує, що незважаючи на вимогу ст. 6 ЄКПЛ щодо дотримання розумного строку кримінального провадження, положення ст. 280 КПК України уможливають тимчасове призупинення перебігу строку, рішення про яке сторона обвинувачення можуть приймати невизначену кількість разів та на будь-який проміжок часу. Науковець підкреслює, що у разі прийняття такого рішення ретельність та інтенсивність розслідування закономірно зменшується, а відтак – збільшується фактичний проміжок часу від отримання інформації про кримінальне правопорушення до розгляду обвинувачення незалежним і безстороннім судом [10, с. 101]. Дослідник констатує, що сам по собі інститут зупинення строку досудового розслідування не сприяє ефективності розслідування обставин вчиненого кримінального правопорушення. Законодавчі приписи стосовно зупи-

нення розслідування не сприяють нормативному забезпеченню стандарту «зразкова сумлінність», а відтак – ефективності досудового розслідування [11, с. 467].

З наведеною позицією слід погодитись, оскільки можливість сторони обвинувачення безконтрольно зупиняти строки досудового розслідування невизначену кількість разів та на невизначений час створює умови для зловживання повноваженнями стороною обвинувачення, що не сприяє дотриманню прав і свобод особи у кримінальному провадженні.

ЄСПЛ у своєму рішенні «Меріт проти України» зазначив, що затягування кримінального провадження без виправданих затримок негативно впливає на права підозрюваної особи, оскільки протягом усього часу розслідування особа перебуває у стані невизначеності про долю кримінального провадження проти неї. При цьому не беруться до уваги ті обставини, що особа може вільно пересуватись чи самостійно обирати собі місце проживання [5].

Окремі науковці стверджують, що органи досудового розслідування використовували та продовжують застосовувати процесуальні норми стосовно зупинення досудового розслідування для збереження строків досудового кримінального провадження [12, с. 100]. Національним законодавством передбачені виключні випадки зупинення та відновлення досудового розслідування. Додаткових «обмежуючих» параметрів щодо зупинення та відновлення досудового розслідування законом не встановлено. Це означає, що органи кримінального переслідування при формальній наявності підстав задля збереження строків досудового розслідування законно можуть зупиняти та відновлювати перебіг процесуальних строків розслідування невизначену кількість разів та при цьому позбавлені будь-якого стороннього об'єктивного та незалежного контролю.

З метою уникнення свавілля та безпідставних випадків зупинення та відновлення досудового кримінального провадження вважаємо за доцільне запропонувати внести зміни до кримінального процесуального закону, якими регламентувати максимальну кількість зупинень та відновлень досудового розслідування. Уявляється, що така кількість не має перевищувати п'яти разів.

Адже через неодноразове зупинення та відновлення стороною обвинувачення перебігу досудового розслідування втрачається сенс правового регулювання жорсткого строку досудового провадження. Чітко визначений процесуальними нормами строк досудового розслідування покликаний забезпечити неможливість затягування строків досудової діяльності за умови відсутно-

сті постійного судового контролю на цій стадії кримінального провадження. Але про досягнення зазначеного результату важко вести мову при унормуванні необмеженого дозволу стосовно збільшення часових меж досудового розслідування [12, с. 101-102].

Також деякі автори відмічають, що незаконне, необґрунтоване зупинення провадження та подальше скасування постанови про зупинення може призвести до негативних наслідків – необхідності закриття провадження за наявності даних про вчинене кримінальне правопорушення [13, с. 704]. Таким чином, одна помилка сторони обвинувачення може мати наслідком не притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. З огляду на значущість прийняття рішення про зупинення досудового кримінального провадження вбачається, що дане рішення має прийматись не одноособово стороною обвинувачення, а як мінімум забезпечуватись стороннім неупередженим контролем.

Для забезпечення права людини на розумний строк досудового кримінального провадження, а також з метою уникнення вищезазначених негативних наслідків щодо «вимушеного» закриття кримінального провадження вважаємо, що ідея стосовно запровадження судового контролю за зупиненням досудового розслідування виглядає вдалою. Прийняття такого рішення слідчим суддею буде більш виваженим та неупередженим. При цьому, процедуру відновлення досудового кримінального провадження (за постановою слідчого, прокурора) пропонуємо залишити без змін. Факт відновлення розслідування знову «запускає» відлік процесуальних строків (що «грає» не на користь сторони обвинувачення), що є позитивним для підозрюваної особи та відповідно не буде потребувати судового контролю.

Отже, відсутність судового контролю за прийняттям рішення про зупинення досудового кримінального провадження та відсутність правової регламентації щодо кількості зупинень та відновлень розслідування призводить до формального та необґрунтованого збільшення строків досудового розслідування, внаслідок чого порушується право на розумний строк досудового кримінального провадження. У зв'язку з цим, вказані законодавчі прогалини потребують внесення нормативних змін та доповнень.

Не менш проблемним аспектом у контексті забезпечення права на розумний строк на стадії досудового розслідування є зупинення досудового розслідування за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Відповідно до ч. 3 ст. 7 КПК України зміст і форма кримінального провадження в умовах

воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX-1 [1].

Умови проведення воєнних дій на території України ускладнюють ефективну реалізацію положень кримінального процесуального законодавства. Це, зокрема, стосується нормативних приписів, що регламентують процесуальні строки у кримінальному провадженні під час правового режиму воєнного стану [9, с. 11].

До умов зупинення досудового розслідування за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану (п. 4 ч. 1 ст. 280 КПК), належать: оголошення указом Президента України воєнного стану та його затвердження Верховною Радою України; продовження указом Президента України воєнного стану та його затвердження Верховною Радою України; вирішення прокурором питання про продовження строку тримання підозрюваного під вартою; винесення прокурором постанови про зупинення досудового розслідування [14, с. 29-30].

У змісті ст. 615 КПК України вказано, що у разі введення воєнного стану та якщо відсутня об'єктивна можливість подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності – строк досудового розслідування у кримінальному провадженні зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладом відповідних обставин та підлягає поновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати [1].

Недоліки правової регламентації строків досудового розслідування в період воєнного стану обумовлюють ризик зниження ефективності досудового розслідування та необхідність виконання формальних, «письмових» процедур щодо складання процесуальних документів про зупинення, відновлення досудового розслідування і продовження строків досудового розслідування [9, с. 16].

Вимога проведення ефективного розслідування має дотримуватися в обстановці воєнного стану, що означає виконання відповідних стандартів здійснення ефективного розслідування у кримінальному провадженні [11, с. 466]. Адже встановлення розумних строків дозволяє активізувати дії сторони обвинувачення з проведення досудового розслідування або, якщо їй не вдається довести наявність складу кримінального правопорушення у певний строк, ставить їх в умови, коли вони вимушені закрити кримінальне провадження [7, с. 751].

Непорушність під час воєнного стану міжнародно-правової вимоги щодо проведення ефективного (ретельного та оперативного) розслідування ставить під сумнів правове регулювання зупинення досудового розслідування у зв'язку з відсутністю можливості здійснення кримінальної процесуальної діяльності, тому що врегулювання зупинення досудового розслідування може негативно позначатися на ефективності розслідування [9, с. 14]. Т.О. Лоскутов вважає, що розумний строк досудового розслідування є більш релевантним обставині проведення бойових дій, аніж граничний (чітко встановлений) строк досудового розслідування, оскільки під час урегулювання винятково розумного строку для проведення досудового розслідування стане потрібним виконувати великий обсяг формальної, «письмової» роботи щодо складання процесуальних документів про зупинення та відновлення строків досудового розслідування, продовження строків досудового розслідування. Унормування лише розумного (гнучкого) строку для проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану сприятиме ефективності розслідування обставин учинення кримінального правопорушення. Бо строк досудового провадження в такому випадку не буде зупинятися (можливо, неодноразово) на невизначений час, а визначатиметься конкретними обставинами здійснення кримінального провадження [9, с. 15]. Протилежну позицію займає О.М. Федорів, який вказує, що ідея про загальний розумний строк (без граничних строків) у період воєнного стану навряд є реальною. Автор це пов'язує з тим, що досудове розслідування здійснюється не тільки стосовно воєнних злочинів, де є найбільші складнощі з розслідуванням, а й стосовно інших кримінальних правопорушень, безпосередньо не пов'язаних з війною, і стосовно цих проваджень не встановлення граничного строку виглядає недоречним [15, с. 216]. Одним з критеріїв для визначення розумності строків кримінального провадження є спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень. Останній визначається як активність та ретельність суб'єктів, уповноважених державою на здійснення досудового розслідування і судового розгляду кримінального провадження. Одним з проявів порушень розумних строків є: витрата часу на процедури формального характеру, позбавлені значущості для досягнення цілей досудового розслідування [7, с. 752]. Використовуючи інститут зупинення та відновлення досудового кримінального провадження сторона обвинувачення відтягує час прийняття остаточного рішення по справі, тим самим залишаючи особу у стані невизначеності щодо своєї долі на тривалий проміжок часу.

Варто погодитись з думкою Т.О. Лоскутова, котрий відмічає, що для вдосконалення законодавчого регулювання строків досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану слід регламентувати винятково розумний строк для проведення досудового розслідування. Такий строк дозволить визначати ефективність досудового розслідування в умовах бойових дій шляхом урахування конкретних обставин здійснення кримінального провадження [9, с. 16]. За наявності у законодавстві гнучкого розумного строку при здійсненні розслідування в умовах бойових дій, необхідність у зупиненні досудового кримінального провадження буде відсутня.

Г.К. Тетерятник вважає необхідним внесення доповнення до ст. 280 КПК України, передбачивши підставу для зупинення розслідування такого змісту: «якщо у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів жодній особі не було повідомлено про підозру» [16, с. 347]. Подібну позицію займає й О.М. Федорів, який пропонує передбачити у законодавстві можливість зупинення провадження також до повідомлення про підозру з підстави невстановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [17, с. 119]. Строки розгляду кримінального обвинувачення мають бути адекватними ситуації кримінального провадження. Право особи на розумні строки вирішення обвинувачення щодо неї може бути реалізоване лише за умови досягнення балансу між швидкістю і якістю процесуальних дій та процесуальних рішень органів кримінального переслідування та суду [3, с. 79]. На наше переконання, впровадження таких пропозицій до кримінального процесуального закону не сприятиме збільшенню ефективності здійснення розслідування кримінальних правопорушень та забезпечення права особи на розумний строк розслідування.

Ідея щодо відмови від інституту зупинення досудового кримінального провадження є не новою. Аналізуючи дану пропозицію О.Ю. Татаров вказує, що повністю відмовлятися від інституту зупинення на стадії досудового розслідування не доцільно, оскільки в разі його відсутності стане неврегульованим питання щодо обчислення строків досудового слідства. З іншого боку, зупинення досудового слідства не є позитивним чинником, адже будь-яка перерва у розслідуванні злочинів неминуче тягне за собою настання негативних наслідків, зокрема втрачається важлива доказова інформація, затягуються терміни відновлення порушених прав та інтересів осіб, яким завдано шкоду, потрапляє під загрозу безпека учасників процесу тощо. А це зрештою призводить іноді до невизначеності судової перспективи вирішення окремої кримінальної справи. Залишення злочину нерозкритим, у свою

чергу, сприяє вчиненню нових суспільно-небезпечних діянь, тобто загрожує погіршенню криміногенної ситуації в регіоні та країні в цілому [18, с. 243]. У контексті дослідження зупинення досудового кримінального провадження за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану слід підтримати позицію Т.О. Лоскутова з даного питання щодо відмови від інституту зупинення в цілому.

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Однією з проблем на етапі досудового розслідування є порушення права людини на розумний строк кримінального провадження у зв'язку з застосуванням інституту зупинення та відновлення досудового розслідування.

Відсутність судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також законодавча невизначеність щодо кількості прийняття стороною обвинувачення процесуальних рішень щодо зупинення та відновлення досудового розслідування, уможливорює штучне, формальне та необґрунтоване збільшення строків досудового розслідування та порушення права людини на розумний строк кримінального провадження.

Попри на існування виняткових обставин воєнного стану, котрі тимчасово унеможливають проведення досудової процесуальної діяльності, застосування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування в умовах воєнного стану може призводити до порушення права людини на розумний строк кримінального провадження.

Для забезпечення права людини на розумний строк кримінального провадження положення кримінального процесуального закону в частині правової регламентації зупинення та відновлення досудового розслідування, у тому числі в період дії правового режиму воєнного стану, потребують удосконалення. Законодавчі зміни можуть бути спрямовані або на скасування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування, або на оптимізацію змісту відповідних процесуальних норм шляхом унормування судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також забезпечення юридичної визначеності щодо максимальної кількості процесуальних рішень про зупинення та відновлення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Перспективними напрямками подальших розвідок можуть бути такі: дослідження окремих аспектів права підозрюваної особи на свободу та особисту недоторканність на стадії досудового

розслідування; визначення проблемних питань щодо засобів збирання доказів стороною захисту на стадії досудового розслідування.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.10.2023).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 03.10.2023).
3. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.
4. Федорів О.М. Європейські стандарти ефективності досудового розслідування: дис. ... докт. філософії: 12.00.09. Львів, 2023. 240 с.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меріт проти України» від 30.03.2004 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (дата звернення: 12.10.2023).
6. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія. Харків : Ника-Нова, 2011. 272 с.
7. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків: Право. 2016. Т. 19.: Кримінальний процес, судочність, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
8. Расчотнов Є.В. Зупинення досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 237 с.
9. Лоскутов Т.О. Правове регулювання строків досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. № 2 (79). 2022. С. 11-18.
10. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.
11. Лоскутов Т.О. Нормативне забезпечення стандартів ефективного досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2023. С. 465-468.
12. Кримінальний процес України: досудове розслідування : навчальний посібник / О. О. Волобуєва, М. С. Городецька, Т. О. Лоскутов та ін.; за заг. ред. В. М. Бесчастного. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 1148 с.
14. Бобечко Н.Р. Умови зупинення досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридичні науки. № 1. 2023. С. 26-30.
15. Федорів О.М. Реалізація стандартів ефективності досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 210-218.
16. Тетерятник Г. К. Зупинення досудового розслідування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 343-348.
17. Федорів О.М. Стандарт ретельності (сумлінності) розслідування жорстокого поведіння (ill-

treatment) у практиці ЄСПЛ і його реалізація в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. №3. Ч.1. С. 114-122.

18. Татаров О.Ю. Проблеми застосування інституту зупинення досудового провадження у діяльності слідчих органів внутрішніх справ. 2012. С. 242-251. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1245/Tatarov.pdf?sequence=1> (дата звернення 01.10.2023).

Анотація

Маринич О. Ю. Деякі аспекти забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження. У ході викладу основного матеріалу наголошується, що однією з проблем на етапі досудового розслідування є порушення права людини на розумний строк кримінального провадження у зв'язку з застосуванням інституту зупинення та відновлення досудового розслідування. Визначено, що відсутність судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також законодавча невизначеність щодо кількості прийняття стороною обвинувачення процесуальних рішень щодо зупинення та відновлення досудового розслідування, уможлиблює штучне, формальне та необґрунтоване збільшення строків досудового розслідування та порушення права людини на розумний строк кримінального провадження. Констатовано, що попри на існування виняткових обставин воєнного стану, котрі тимчасово унеможливають проведення досудової процесуальної діяльності, застосування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування в умовах воєнного стану може призводити до порушення права людини на розумний строк кримінального провадження. Підсумовано, що для забезпечення права людини на розумний строк кримінального провадження положення кримінального процесуального закону в частині правової регламентації зупинення та відновлення досудового розслідування, у тому числі в період дії правового режиму воєнного стану, потребують удосконалення. Запропоновано внесення змін до кримінального процесуального закону, які можуть бути спрямовані або на скасування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування, або на оптимізацію змісту відповідних процесуальних норм шляхом унормування судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також забезпечення юридичної визначеності щодо максимальної кількості процесу-

альних рішень про зупинення та відновлення досудового розслідування.

Ключові слова: розслідування; розумний строк; зупинення розслідування; відновлення розслідування; воєнний стан.

Summary

Marynych O. Yu. Some aspects of ensuring the right to a reasonable period of pre-trial criminal proceedings. – Article.

The article focuses on the study of certain aspects of ensuring the right to a reasonable period of pre-trial criminal proceedings. In the process of investigating the subject it is emphasized that one of the problems at the stage of the pre-trial investigation is the violation of the human right to a reasonable period of criminal proceedings in connection with the application of the institution of stopping and resuming the pre-trial investigation. It was determined that the lack of judicial control over the legality of the grounds and procedural procedure for stopping and resuming the pre-trial investigation, as well as legal uncertainty regarding the number of procedural decisions taken by the prosecution regarding the suspension and resumption of the pre-trial investigation, enables an artificial, formal and unjustified increase in the terms of the pre-trial investigation and violation of human rights for a reasonable period of criminal proceedings. It was established that despite the existence of exceptional circumstances of martial law, which temporarily make it impossible to carry out pre-trial procedural activities, the use of the institution of suspension and resumption of pre-trial investigation in conditions of martial law can lead to a violation of human rights for a reasonable period of criminal proceedings. It is concluded that in order to ensure the human right to a reasonable period of criminal proceedings, the provisions of the Criminal Procedure Law in terms of the legal regulation of the suspension and resumption of pre-trial investigation, including during the period of the legal regime of martial law, need to be improved. Amendments to the criminal procedural law are proposed, which are aimed either at abolishing the institution of suspension and resumption of pre-trial investigation, or at optimizing the content of relevant procedural norms by normalizing judicial control over the legality of grounds and the procedural order of suspension and resumption of pre-trial investigation, as well as ensuring legal certainty regarding the maximum number of procedural decisions on stopping and resuming pre-trial investigation in criminal proceedings.

Key words: investigation; reasonable term; stopping the investigation; reopening the investigation; martial law.

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2023.24>**К. С. Стоянов***orcid.org/0009-0002-3253-2653**аспірант кафедри кримінального процесу**Одеського державного університету внутрішніх справ*

ПРО ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. З прийняттям КПК України у 2012 році значний розвиток набув інститут захисту у кримінальному провадженні. В подальшому до вказаного інституту були внесені зміни та доповнення, з метою виконання визначених завдань кримінального провадження. При цьому останніми змінами у законодавстві суттєво обмежено перелік осіб, які мають право бути захисниками у кримінальному провадженні, що обмежує, на наш погляд, реалізацію права на захист, що виражається у обмеженні можливостей для захисту.

Метою цієї наукової статті виступає дослідженню окремих проблемних питань участі захисника у кримінальному провадженні.

Аналіз наукових публікацій. Питаннями дослідження розвитку інститутів захисту та представництва у кримінальному провадженні в різні періоди займалися такі науковці як Н. М. Бакаянова, О. Р. Балацька, Т. В. Варфоломеева, І. В. Гловук, Я. П. Зейкан, О. В. Капліна, В. С. Лобойко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, П. П. Музиченко, Д. П. Письменний, В. О. Попелюшко, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, А. М. Тітов, Б. Й. Тищик, О. В. Філонов, М. О. Чельцов, В. К. Шкарупа та багато інших. Однак одним з дискусійних напрямів залишається дослідження розвитку інститутів захисту та представництва у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Питання допуску до участі у кримінальному провадженні захисників лише осіб, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, та лише тих адвокатів, відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України, що передбачено ч. 2 ст. 45 КПК України, на наш погляд має дискусійний характер та повинне розглядатися з точки зору історії законодавства з вказаного питання. При розгляді вказаної проблеми необхідно зазначити окремі моменти становлення в цілому адвокатури в Україні. Так, М. В. Довбищенко зазначає, що початки української адвокатури неможливо розглядати у відриві від традицій шляхетського соціуму Литви та Польщі, в якому вона зароджувалася. М. В. Довбищенко вказує, що в патріархальному шляхетському суспільстві

литовсько-польської держави надзвичайну роль відгравали родинні та, особливо, неформальні приятельські стосунки. Саме приятелі ставали першими порадиниками під час суперечок і, якщо було необхідно, представляли друзів у суді, фактично, виконуючи функції адвокатів. Поява на початку XVI ст. професійних адвокатів, які працювали за контрактом, викликала неоднозначну реакцію українсько-білоруського шляхетства. На Віленському сеймі 1547 р. її представники навіть звернулися до короля з петицією про скасування адвокатури. Шляхта просила замінити в судових процесах «прокураторів наємних», які дбають лише про власне збагачення, на приятелів [1, с. 12]. При цьому треба відмітити, що прокуратори у вказаний період виконували функції адвокатів, представників.

Відслідковуючи історію з'явлення можливості участі як захисника у кримінальному процесі іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, інших осіб, необхідно вказати, що у КПК України 1960 року в редакції станом на 30.08.1972 року, згідно зі ст. 44 КПК, як захисники допускалися адвокати, представники професійних спілок та інших громадських організацій. За ухвалою суду або за постановою судді захисниками могли бути і близькі родичі або законні представники обвинуваченого, а також інші особи [2].

Частина 1 ст. 44 КПК України 1960 року в редакції від 23.12.1993 року передбачала, що як захисники підозрюваних, обвинувачених і підсудних допускаються особи, які мають свідоцтво на право заняття адвокатською діяльністю. За згодою підсудного допускаються близькі родичі, опікуни або піклувальники [3].

На момент прийняття 28 червня 1996 року ст. 59 Конституції України передбачала, що кожен має право на правову допомогу. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура [5].

При цьому у рішенні КСУ визначено, що не відповідають Конституції положення ч. 1 ст. 44

КПК 1960 року, за якими обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим, підсудним та особою, як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Так, Г. І. Солдатова було визнано підозрюваним у вчиненні злочину, він заявив клопотання про допуск захисником його прав працівника приватної юридичної фірми, яка має право на здійснення представництва громадян за їхнім дорученням у кримінальних справах. Слідчим було відмовлено у задоволенні клопотання з тих мотивів, що працівник цієї фірми не має свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [5].

Вказане рішення КСУ є дуже цікавим та не втратило своєї значущості і в теперішній час. Так, зокрема, у рішенні вказано, що закріпивши право будь-якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (ч. 1 ст. 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника.

КСУ вийшов з того, що конвенція про захист прав людини і основних свобод передбачає право кожного обвинуваченого захищати себе особисто або використовувати правову допомогу захисника, вибраного ним на власний розсуд (ст. 6). У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року, зазначено, що держава повинна гарантувати кожному, чиї права і свободи порушено, ефективний засіб правового захисту, і таке право повинно встановлюватись судовим або будь-яким іншим компетентним органом держави (ст. 2), та можливість вільного вибору обвинуваченим захисника (п. 3 ст. 14). «Основні принципи, що стосуються ролі юристів», прийняті восьмим Конгресом ООН з питань попередження злочинності і поведінки з правопорушниками 27 серпня – 7 вересня 1990 року, передбачають, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства (принцип 1); жодний суд чи адміністративний орган, в якому визнається право на адвоката, не відмовляється визнавати права юриста відстоювати в суді інтереси свого клієнта, за винятком тих випадків, коли юристу було відмовлено в праві виконувати свої професійні обов'язки відповідно до національного права і практики та цих принципів (принцип 19).

КСУ вказав, що наведені міжнародно-правові акти передбачають право кожного обвинуваче-

ного захищати себе особисто або через вільно вибраного ним на власний розсуд захисника з-поміж юристів, які можуть надати ефективний правовий захист. КСУ звернув увагу на те, що положення ч. 2 ст. 59 Конституції України про те, що для забезпечення права на захист від обвинувачення в Україні діє адвокатура, не може тлумачитись як право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного вибирати захисником лише адвоката, тобто особу, яка має свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю відповідно до Закону України «Про адвокатуру» (ст. 2). Допуск приватно практикуючого юриста, який займається наданням правової допомоги особисто або за дорученням юридичної особи, як захисника ніяк не порушує право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист.

Отже, положення ч. 1 ст. 59 Конституції України про те, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення, з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. При цьому ч. 1 ст. 44 КПК України 1960 року станом на 16.11.2000 року визначала, що «як захисники підозрюваних, обвинувачених і підсудних допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю». За своїм змістом положення вказаної правової норми передбачає можливість допуску лише адвокатів як захисників підозрюваного, обвинуваченого, тобто інші фахівці у галузі права захисниками не допускаються.

КСУ дуже влучно вказав, що згідно з положеннями ч. 3 ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Закріплення лише за адвокатами права на здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого і підсудного від обвинувачення не сприяє конкуренції щодо надання кваліфікованої правової допомоги у цих сферах і підвищенню кваліфікації фахівців у галузі права. Зроблено важливий висновок, що положення ч. 1 ст. 44 КПК України 1960 року, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи не відповідає положенням ч. 1 ст. 59 Конституції України [5].

Треба зазначити, що вказане рішення КСУ було невідкладно враховано законодавцем. Так, ст. 44 КПК України 1960 року в редакції від 21.06.2001 року передбачала, що як захис-

ники допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. У випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом, як захисники допускаються близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники. Частина 4 вказаної статті передбачала, що захисник допускається до участі в справі в будь-якій стадії процесу. Повноваження захисника на участь у справі стверджується:

1) адвоката – ордером відповідного адвокатського об'єднання;

2) адвоката, який не є членом адвокатського об'єднання – угодою, інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи або дорученням юридичної особи – угодою або дорученням юридичної особи;

3) близьких родичів, опікунів або піклувальників – заявою обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого про їх допуск до участі в справі як захисників.

Близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники в якості захисників допускаються до участі в справі з моменту пред'явлення обвинуваченому для ознайомлення матеріалів попереднього слідства. У випадках, коли відповідно до вимог ст. 45 КПК участь захисника є обов'язковою, близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники в якості захисників можуть брати участь у справі лише одночасно з захисником – адвокатом чи іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [6].

Дуже цікавим є висновок на проект Закону України «Про внесення змін та доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України (до законопроекту № 7202» від 4 квітня 2001 р. в частині проекту ст. 44 КПК, підготовлений Головним науково-експертним управлінням ВРУ. Зазначено, що відповідно до ст. 59 Конституції України кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Тому положення ч. 4 про те, що близькі родичі як захисники допускаються до участі в справі лише з моменту пред'явлення обвинуваченому для ознайомлення матеріалів справи видається не зовсім правовим: досвідчений юрист – близький родич підозрюваного може надати йому більш ефективну правову допомогу ніж призначений адвокат. На погляд вказаного управління ВРУ, при вирішенні питання про те, кого допускати, а кого не допускати до участі у справі як захисника, слід керуватися насамперед інтересами затриманого

(обвинуваченого, підсудного тощо), і, якщо він вважає, що найбільш ефективно його права захистить певна особа (звичайно із числа тих, хто має юридичну освіту), саме вона має бути визнана захисником [7].

З внесенням змін до КПК, враховуючи рішення КСУ, в подальшому розпочалася наукова дискусія. При цьому Т. В. Омеляченко ставить питання, чи можна гарантувати якість надання правової допомоги підозрюваному, обвинуваченому в тих випадках, коли держава дозволяє здійснювати її всім юристам-фахівцям, яким це право надано законом. Т. В. Омеляченко вважає, що розширення кола суб'єктів надання правової допомоги підозрюваному, обвинуваченому позбавляє можливості вибору саме кваліфікованого юриста. Вимоги, що існують до кандидатів в адвокати, дозволяють гарантовано надавати якісної правової допомоги і вживати необхідних заходів для підвищення кваліфікації адвокатів [8, с. 123-124].

Дозволимо собі не в повній мірі погодитися з думкою Т. В. Омеляченка про те, що розширення кола суб'єктів надання правової допомоги підозрюваному, обвинуваченому позбавляє можливості вибору саме кваліфікованого юриста. На нашу думку кваліфікованими юристами можуть бути юристи-фахівці, яким це право надано законом. Якщо вони не будуть мати необхідних знань та навичок, вони не зможуть витримати конкуренції з адвокатами, та їх просто не будуть наймати для здійснення захисту. Відповідно юристи-фахівці не будуть користуватися попитом. Але при цьому на нашу думку можливість залучення як захисників та представників юристи-фахівці, яким це право надано законом, внесе здорову конкуренцію з адвокатами в частині якості та вартості надання послуг, буде сприяти зниженню вартості послуг, внаслідок чого будуть виконані вимоги щодо доступності зазначених послуг для осіб, які їх потребують.

Цікавою є думка Н. В. Борзих в рамках ст. 44 КПК України 1960 року про те, що «захисником в кримінальному процесі може бути будь-який фахівець в галузі права, якщо за законом він має право на надання правової допомоги» слід розуміти те, що «захисником в кримінальному процесі може бути будь-який фахівець в галузі права, який отримав юридичну освіту за спеціальністю «правознавство» кваліфікаційного рівня не нижче ніж спеціаліст, якщо немає передбачених законом підстав для його відводу чи усунення від участі в справі в якості захисника [9, с. 73-74].

З прийняттям КПК України у 2012 році перелік суб'єктів, які можуть бути адвокатами, обмежено. У перший редакції станом на 13.04.2012 року згідно ч. 1 ст. 45 КПК захис-

ником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) [10]. Таким чином мова йде про те, що захисником у чинному КПК України може бути виключно адвокат. У середовищі науковців та практиків розпочалася наукова дискусія стосовно утворення такого явища, як адвокатська монополія.

Так, Н. М. Бакаянова, яка зазначила, що незважаючи на положення міжнародних актів та рішення КСУ про право вільного вибору захисника, у ст.ст. 45, 58 чинного КПК було встановлено, що захисником та представником потерпілої фізичної особи може бути тільки адвокат. Якщо на етапі набуття чинності КПК цю колізію можна було віднести до помилок, що виникли внаслідок недоліків законотворчої діяльності, то у світлі прийняття змін до Конституції стає очевидним запровадження в Україні адвокатської монополії на надання правової допомоги у судах [12, с. 24-25].

При цьому А. О. Ляш, В. С. Благодир зазначають, що заборона на здійснення захисту підозрюваних і обвинувачених фахівцями в галузі права, а також близькими родичами обвинуваченого, засудженого, виправданого, його опікунами або піклувальниками, суттєво не вплине на якість захисту у судових стадіях кримінального процесу [12, с. 20].

О. Ю. Лань вказує, що залучення до кримінального провадження лише професійних захисників сприяє як стороні захисту, так і обвинувачення, адже складання кваліфікаційного іспиту якраз і передбачає оволодіння адвокатом відповідними навичками та знаннями, що є гарантією професійності кандидатів на внесення до Реєстру. Відтак, слідчий, прокурор розраховує на фаховий «процесуальний діалог», а підозрюваний, обвинувачений, у свою чергу, має всі підстави сподіватися на професійний захист його прав та ефективне використання наданих законодавцем повноважень [13, с. 402].

Окрім висловлення науковців і практиків у офіційних друкованих виданнях стосовно тієї чи іншої наукової тематики, представляють великий інтерес думки юристів, які висловлюються на інтернет-ресурсах та можуть не відповідати певному офіційному погляду на проблематику, протирічити їй, носити критичний характер та показувати ті проблеми, які не знаходять освітлення в офіційних наукових виданнях.

Так, законопроект було передбачено, що Конституція України доповнюється ст. 131-2,

яка, зокрема передбачає, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, і виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення, за винятком окремих випадків. Крім того, змінюється стаття 59 Конституції України, і замість правової допомоги громадянам України буде гарантуватись «професійна правнича допомога». Так, на сайті Ради адвокатів Київської області зазначені наступні думки з цього питання. Так, адвокат О. Новинський вважає, що «під гаслом реформування системи юридичних послуг лежать всі ж ті самі меркантильні цілі. Заступник Глави адміністрації Президента України О. Філатов сказав, що держава, гарантуючи кожній особі право на отримання професійної правничої допомоги, має контролювати суб'єктів, які виконують цю гарантію. А хто тоді буде гарантувати якісний захист громадян від держави? А хто буде гарантувати, що ринок юридичних послуг не стане дорожчим для пересічного громадянина? Хто буде гарантувати, що Ради адвокатів будуть абсолютно незалежні та неупереджені у своїх рішеннях?».

Адвокат І. Головань зазначає про швидкий конституційний процес в Україні та українське суспільство готують до позитивного сприйняття результатів щодо «так званою адвокатською монополією», що полягає у наданні адвокатам виключного права представляти іншу особу в суді. І. Головань вказує, що в Інтернеті підтримку «адвокатському монополізму» висловлюють здебільшого саме колеги по адвокатській діяльності. Голосів «не адвокатів» майже не чути. При цьому зазначається, що нібито колеги адвокати позитивно сприймають нововведення не з корисних міркувань, а для блага клієнтів. І. Головань задає питання: «Хоча чи не лицемірством було б заперечувати матеріальну зацікавленість адвокатів? Інша справа, що клієнтів слід приваблювати високою кваліфікацією та бездоганною репутацією», а не примушувати силою закону. І. Головань вказує про негативне ставлення до примусового, на його думку, об'єднання адвокатів у професійну організацію, негативно відносився до можливого примушення клієнтів укладати з адвокатами договори і платити їм гроші. Стосовно включення у Конституцію статті 131-2, І. Головань вказує, що відповідно до законопроекту, виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена. І. Головань вважає дивним виключення стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб,

які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, вважає що саме для цих категорій осіб кваліфікація представника є критичною, але конституційні реформатори залишають їх за межами «адвокатської монополії», робить висновок, що «адвокатська монополія» для багатих і здорових, але не для хворих і бідних.

І. Смачило, начальник Головного територіального управління юстиції Рівненської області зазначила, що адвокатському середовищу вигідна така монополія для уникнення конкуренції. Але це зможе призвести до того, що частині громадян правова допомога буде недоступною через дороговартісність.

Адвокат Д. Кешкентій вважає, що посилення на європейські норми адвокатської монополії теж не коректне. У Польщі до серпня 2015 року існувала адвокатська монополія у кримінальному процесі, але тепер її скасовано. Щоправда, в судах Польщі обов'язкова участь або адвоката чи юриста, і для здійснення практики юристу так само, як і адвокату, необхідно проходити стажування та іспит [14].

Л. Лазебний наводить думки автора низки книжок на теми юридичної професії професора Юридичного коледжу університету Теннессі Бенджамін Х. Бартон у праці «Монополія адвоката: що йде, а що залишається», який писав, що жодна монополія прогресу не спинить, хоча, як слушно зазначив автор, адвокатська корпорація не допустить змін регулювання. Однак якість надання правової допомоги дедалі виразніше залежить від комп'ютерних навичок, а значить, спроможності опрацювати якнайбільше правового матеріалу і якнайшвидше. Озброєні новітніми технологіями молоді позамонополійні правники можуть складати юридичні висновки не гірше за адвокатів. Приміром, у системі Lex кожен студент юрфаку може знайти всі правові позиції Верховного Суду з певного питання та всі судові рішення, в яких на ті позиції є посилання, у два кліки. Для цього не треба не лише адвокатського свідоцтва, а й диплома юриста – лише аналітичні здібності і базові комп'ютерні навички [15].

В подальшому до Конституції України додано ст. 131-2, яка передбачає, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також

стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [16].

У пояснювальній записці від 25.11.2015 року до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 3524 зазначено, що з метою істотного підвищення якості представництва особи в суді, а також встановлення конституційного підґрунтя для створення єдиної правничої професії передбачено, що виключно адвокат здійснюватиме представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Право на професійну правничу допомогу – це гарантована Основним Законом держави можливість особи отримати високоякісні правничі послуги, які може забезпечити лише професійний адвокат, який пройшов спеціальну підготовку, а не будь-яка інша особа. При цьому запропонована формула не заперечує права на правничу допомогу загалом, у тому числі й безоплатну, яку можуть надавати інші, крім професійних адвокатів, фахівці-правники. Проте наголос робиться саме на гарантованому отриманні особою саме професійної допомоги [17, с. 14].

Висновки.

1. Таким чином можна констатувати, що з доповненням Конституції України ст. 131-2, у відповідність з якою виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення, крім окремих винятків щодо представництва в суді малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, фактично зафіксовано становище, яке у науковому середовищі називають адвокатська монополія.

2. Вказаний стан на наш погляд погіршує можливості учасників кримінального провадження щодо вільного вибору захисника не тільки з числа адвокатів. Обґрунтування вказаних змін до Конституції необхідністю надання якісних юридичних послуг, які може надати лише адвокат, на наш погляд штучно обмежує вибір захисника та обмежує можливість участі інших суб'єктів, яким можна надати можливість для участі як захисники. Вважаємо, що для правової держави не доцільно мати монополізацію захисту прав людини, людина повинна мати можливість, яким чином себе захистити, кого обрати захисником, тобто вона має мати вибір захисника з декількох категорій осіб. Проблема монополізації діяльності щодо захисту виключно адвокатами не дає можливості іншим фахівцям права надати допомогу, як особами, яким довіряє особа, що потребує захисту.

3. Пропонуємо доповнити КПК України положеннями, у відповідності до яких необхідно

забезпечити участь у кримінальному процесі як захисника іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Література

1. Довбищенко М. В. З історії української адвокатури: шляхи і способи розв'язання конфліктів на Волині та Київщині кінця XVI – початку XVII ст. *Сторінки історії* : зб. наук. праць. 2016. Вип. 42. С. 11-20. (дата звернення: 29.10.2023).
2. Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 30 серп. 1972 р. № 986-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/986-08/ed19601228#Text> (дата звернення: 29.10.2023).
3. Про внесення змін і доповнень до окремих статей Кримінально-процесуального кодексу України з питань права на захист підозрюваного, обвинуваченого і підсудного : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3780-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3780-12#Text> (дата звернення: 29.10.2023).
4. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1753> (дата звернення: 29.10.2023).
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) : від 16 лист. 2000 року № 13-рп/2000; справа № 1-17/2000 № 13-рп/2000. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00> (дата звернення: 29.10.2023).
6. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 21 черв. 2001 р. № 2533-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2533-14?find=1&text=+44#w1_4 (дата звернення: 29.10.2023).
7. Висновок Головного науково-експертного управління БПУ до законопроекту № 7202 від 4 квіт. 2001 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7202&skl=4 (дата звернення: 29.10.2023).
8. Омельченко Т. В. Захисник на досудовому слідстві: адвокат чи фахівець у галузі права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 21. С. 121-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_21_25 (дата звернення: 29.10.2023).
9. Борзих Н. В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2010. 212 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text> (дата звернення: 29.10.2023).
11. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Націонал. ун-т. «Одеська юрид. академія». Одеса, 2017. 487 с.
12. Ляш А. О., Благодир В. С. Захисник як суб'єкт доказування в судових стадіях кримінального процесу. *Адвокат*. 2012. № 10. С. 19-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_10_5 (дата звернення: 29.10.2023).
13. Лань О. Ю. Захисник – суб'єкт доказування у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 400-407. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2013_4_58 (дата звернення: 29.10.2023).
14. Адвокатська монополія: що про це думають юристи? URL: <https://radako.com.ua/news/advokatska-monopoliya-shcho-pro-ce-dumayut-yuristi> (дата звернення: 29.10.2023).
15. Адвокатська монополія: як це працює за кордоном. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/advokatska-monopoliya-yak-ce-pracyueza-kordonom.html> (дата звернення: 12.07.2023).
16. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n99> (дата звернення: 29.10.2023).
17. Пояснювальна записка від 25 лист. 2015 р. до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 лист. 2015 р. № 3524. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3524&skl=9 (дата звернення: 29.10.2023).

Анотація

Стоянов К. С. Про окремі проблемні питання участі захисника у кримінальному провадженні. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню окремих проблемних питань участі захисника у кримінальному провадженні. При цьому останніми змінами у законодавстві суттєво обмежено перелік осіб, які мають право бути захисниками у кримінальному провадженні, що обмежує, на наш погляд, реалізацію права на захист, що виражається у обмеженні можливостей для захисту. Зроблено висновки про те, що з доповненням Конституції України ст. 131-2, у відповідність з якою виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення, крім окремих винятків щодо представництва в суді малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, фактично зафіксовано становище, яке у науковому середовищі називають адвокатська монополія. Вказаний стан погіршує можливості учасників кримінального провадження щодо вільного вибору захисника не тільки з числа адвокатів. Обґрунтування вказаних змін до Конституції необхідністю надання якісних юридичних послуг, які може надати лише адвокат штучно обмежує вибір захисника та обмежує можливість участі інших суб'єктів, яким можна надати можливості для участі як захисники. Вважаємо, що для правової держави не доцільно мати монополізацію захисту прав людини, людина повинна мати можливість, яким чином себе захистити, кого обрати захисником, тобто вона має мати вибір захисника з декількох категорій осіб. Проблема монополізації діяльності щодо захисту виключно адвокатами не дає можливості іншим фахівцям права надати допомогу, як особами, яким довіряє особа, що потребує захисту. Пропонуємо доповнити КПК України положеннями, у відповідності до яких необхідно забезпечити участь у кримінальному процесі як захисника іншого фахівця

у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Ключові слова: підозрюваний, обвинувачений, захисник, адвокат, фахівець у галузі права, захист, правова допомога, юридична допомога.

Summary

Stoyanov K. S. On certain problematic issues of the defense counsel's participation in criminal proceedings. – Article.

The article is devoted to the study of certain problematic issues of the defense counsel's participation in criminal proceedings. At the same time, recent changes in the legislation have significantly limited the list of persons who have the right to be defenders in criminal proceedings, which limits, in our opinion, the realization of the right to defense, which is expressed in the limitation of opportunities for defense. Conclusions were made that with the addition of the Constitution of Ukraine, Art. 131-2, in accordance with which only a lawyer represents another person in court, as well as defense against criminal charges, except for certain exceptions regarding the representation in court of minors or minors and persons recognized by the court as incompetent or whose legal capacity is limited, the

situation is actually recorded, which in the scientific community is called a lawyer's monopoly. This situation worsens the opportunities of participants in criminal proceedings to freely choose a defense attorney, not only from among lawyers. The justification of these changes to the Constitution by the need to provide high-quality legal services, which can only be provided by a lawyer, artificially limits the choice of a defender and limits the possibility of participation of other subjects who can be given opportunities to participate as defenders. We believe that it is not expedient for a legal state to have a monopoly on the protection of human rights, a person should have the opportunity, how to protect himself, who to choose as a defender, that is, he should have the choice of a defender from several categories of persons. The problem of monopolization of protection activities exclusively by lawyers does not give other specialists the right to provide assistance, as persons trusted by a person in need of protection. We propose to supplement the Code of Criminal Procedure of Ukraine with provisions, in accordance with which it is necessary to ensure participation in the criminal process as a defender of another specialist in the field of law, who by law has the right to provide legal assistance personally or on behalf of a legal entity.

Key words: Suspect, Accused, Defendant, Advocate, Legal Specialist, Defense, Legal Aid, Legal Aid.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

І. П. Андрусак Протидія домашньому сексуальному насильству	3
В. М. Мельник «Великовірменська базиля»: клієнтська політія Римського Закавказзя та елементи її правової суб'єктності за режиму доміну (298-330 рр.)	7
А. А. Настюк Вплив та зацікавленість київських еліт в процесі приходу та утримання влади Олегом і Ольгою в Київській Русі	12

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Г. Б. Бабаджанян Саморегульвні організації у господарсько-торговельній діяльності	20
Р. А. Джабраїлов, О. Е. Ліллемяе Особливості допустимості державної допомоги в умовах трансформації енергетичних ринків ЄС й у контексті воєнного періоду та післявоєнного відновлення України.	27
І. С. Студенець Концесія у сфері кібербезпеки	33

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Т. О. Черезова Форми реалізації соціальних прав засудженими до позбавлення волі: деякі питання юридичної конструкції	37

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Ю. А. Голодник Функціонування міжнародних стандартів в діяльності правоохоронних органів України	46
Є. В. Жадан Форми участі та залученості громадськості у здійсненні регіональних екологічних програм: правове регулювання	50
В. В. Коваленко Процедурний зміст забезпечення реалізації принципів доброго урядування	55
О. В. Кузніченко, І. О. Данилова Митні правопорушення: дефініції, урегулювання, запобігання та протидії в аспекті міжнародного співробітництва	62
Ю. В. Мерденов Роль громадського контролю у зміцненні кадрового потенціалу Національної поліції України	66
В. Ф. Польща Вивчення проблеми управління небезпечними відходами в Україні: перспективи науково-практичних досліджень	70
Ю. Ю. Пустовіт Адміністративно-правова відповідальність як засіб адміністративно-правового забезпечення продовольчої безпеки	75
В. А. Світличний Принципи державного контролю у сфері господарської діяльності	82

М. М. Тернущак

Теоретико-правова характеристика адміністративно-деліктного провадження
(принципи та процедура)..... 88

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Г. М. Андрусяк

Сутність обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння,
крізь призму юридичних фактів 93

О. І. Бугера

Штучний інтелект та запобігання злочинності: досвід США 99

О. В. Ільїна

Пробація як інструмент альтернативного покарання в Україні:
особливості та можливості впровадження 103

В. В. Сахнюк

Деякі тенденції розвитку інституту покарань..... 108

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

В. С. Бондар

Тактична операція як криміналістична категорія:
сутність та зміст застосування під час розслідування злочинів,
учинених злочинними спільнотами 112

О. Г. Литвиненко, О. І. Груздь, Р. О. Ємельянов

Окремі питання депонування показань неповнолітніх 123

О. Ю. Маринич

Деякі аспекти забезпечення права на розумний строк
досудового кримінального провадження 129

К. С. Стоянов

Про окремі проблемні питання участі захисника
у кримінальному провадженні..... 136

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Andrusiak I. P. Combating domestic sexual violence	3
Melnyk V. M. “Greater Armenia Basileia”: The Client Polity of the Roman South Caucasus and Elements of its Legal Entity During the Regime of The Dominate (298-330 AD)	7
Nastiuk A. A. Influence and interest of Kyiv elites in the process of attaining and maintaining power by Oleh and Olha in the Kyivan Rus'	12

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Babadzhanian H. B. Self-regulatory organizations in economic and trade activities	20
Dzhabrailov R. A., Lillemiae O. E. Peculiarities of compatibility of state aid in the conditions of transformation of EU energy markets and in the context of the war period and post-war reconstruction of Ukraine	27
Studenets I. S. Concession in Cybersecurity	33

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

Cherezova T. O. Forms of realization of social rights by those sentenced to deprivation of liberty: some issues of legal construction	37

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Holodnyk Yu. A. Functioning of international standards in the activity of law enforcement agencies of Ukraine	46
Zhadan Ye. V. Forms of public participation and involvement in the implementation of regional environmental programs: legal regulation	50
Kovalenko V. V. Procedural essence of ensuring the implementation of the principles of good governance	55
Kuznichenko O. V., Danilova I. O. Customs offenses: definitions, regulation, prevention and countermeasures in the aspect of international cooperation	62
Merdenov Yu. V. The role of public control in strengthening the personnel potential of the National Police of Ukraine	66
Polshcha V. F. Studying the problem of hazardous waste management in Ukraine: prospects for scientific and practical research	70
Pustovit Yu. Yu. Administrative and legal responsibility as a means of administrative and legal provision of food security	75

<i>Svitlychnyi V. A.</i>	
Principles of state control in the sphere of economic activity	82
<i>Ternushchak M. M.</i>	
Theoretical and legal characteristics of administrative tort proceedings (principles and procedure)	88

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

<i>Andrusiak H. M.</i>	
The essence of circumstances excluding criminal unlawfulness of an act through the prism of legal facts	93
<i>Bugera O. I.</i>	
Artificial intelligence and crime prevention: the experience of the USA	99
<i>Ilina O. V.</i>	
The article examines the concept of probation as an alternative form of punishment in the Ukrainian legal system	103
<i>Sakhniuk V. V.</i>	
Some trends in the development of the institution of punishment	108

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

<i>Bondar V. S.</i>	
The tactical operation as a forensic category: the essence and content of application during the investigation of crimes committed by criminal communities	112
<i>Lytvynenko O. G., Gruzd O. I., Yemelyanov R. O.</i>	
Separate issues of deposition of statements of minors	123
<i>Marynych O. Yu.</i>	
Some aspects of ensuring the right to a reasonable period of pre-trial criminal proceedings	129
<i>Stoyanov K. S.</i>	
On certain problematic issues of the defense counsel's participation in criminal proceedings	136

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 4 (51)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова

Комп'ютерна верстка – Ю. Ковальчук

*Підписано до друку 12.09.2023 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 16,98. Ум. друк. арк. 17,21.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1123/727.*

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua